

หลักเมือง หลักบ้าน “เสา” พุทธ พราหมณ์ ผี

โดย

นางสาวอรุณโรจน์ กลิ่นฟุ้ง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

สารนิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (ประวัติศาสตร์ศิลปะ)
ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2552

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้การศึกษา
ประกอบรายวิชา 312 401 การศึกษาเฉพาะบุคคลในประวัติศาสตร์ศิลปะ เรื่อง หลักเมือง หลักบ้าน
"เสา" พุทธ พราหมณ์ ๕ เสนอโดย นางสาวอรุณโรจน์ กลิ่นพุ่ม เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม
หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ

(ดร.สายัณห์ แดงกลม)

หัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

วันที่ ____ เดือน ____ พ.ศ. ____

อาจารย์ที่ปรึกษารายวิชา

อาจารย์ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ

คณะกรรมการสอบ

ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง)

(____/____/____)

กรรมการ

(อาจารย์ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ)

(____/____/____)

หัวข้อการศึกษาเฉพาะบุคคล

คำสำคัญ

ชื่อนักศึกษา

รหัสนักศึกษา

ภาควิชา

คณะ

มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา

อาจารย์ที่ปรึกษา

หลักเมือง หลักบ้าน "เสา" พุทธ พราหมณ์ ผี

หลักเมือง, เสา

นางสาวอรุณโรจน์ กลิ่นฟุ้ง

03490137

ประวัติศาสตร์ศิลปะ

โบราณคดี

ศิลปากร

2552

อาจารย์ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ

บทคัดย่อ

ความเชื่อในเรื่องเสาดูจะเป็นพื้นฐานความคิดของคนทั่วไปในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อีกทั้งความเชื่อในเรื่องผีเองก็เป็นบ่อเกิดของวัฒนธรรมประเพณีของกลุ่มคนต่างๆ สิ่งที่น่าสนใจคือการสร้างเสากลางหมู่บ้านของคนพื้นถิ่นมีความสัมพันธ์อย่างไรกับเสาหลักเมืองในปัจจุบันที่ถูกสร้างขึ้นเมื่อแรกสร้างเมือง และความสัมพันธ์ของเสาหลักเมืองกับระบบศาสนาที่เข้ามามีบทบาทต่อสังคมขนาดใหญ่

จากการศึกษาทำให้สามารถทราบสรุปผลได้ว่าเสาหลักเมืองในปัจจุบันมีที่มาจากความเชื่อพื้นถิ่นในเรื่องผีที่มักสร้างเสากลางหมู่บ้านขึ้นก่อนการลงหลักตั้งถิ่นฐาน จนกระทั่งเมื่อสังคมมีความซับซ้อนและขยายขนาดประกอบกับความรุ่งเรืองของศาสนาพราหมณ์และพุทธ ย่อมทำให้ความเชื่อในเรื่องเสากลางบ้านเดิมพัฒนาความสำคัญขึ้นในระดับรัฐ โดยเสาหลักเมืองเปรียบประหนึ่งเขาพระสุเมรุ ศูนย์กลางจักรวาลตามคติศาสนา และเป็นเสาศักดิ์สิทธิ์อันที่อยู่ของผีผู้ปกป้องรักษาเมืองหรือที่เรียกว่าเจ้าพ่อหลักเมือง ซึ่งเป็นผีที่ถูกยกกระดบจากผีเจ้าที่ตามความเชื่อเดิมของคนในชุมชนพื้นถิ่น สะท้อนให้เห็นรากฐานความเชื่อเดิมที่มีอยู่ในท้องที่ผสมผสานกับความเชื่อทางศาสนา อีกทั้งเสาหลักเมืองได้กลายเป็นตัวแทนหนึ่งทางพุทธศาสนาที่ใช้ควบคุมอำนาจทางการเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์ ไม่ว่าจะเป็นอย่างไรก็ตาม เสาหลักเมืองคือตัวแทนที่แสดงออกอย่างชัดเจนว่าความเชื่อในเรื่องผี ศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธได้ยังรากลึกลงในจิตใจของคนในชาติและไม่สามารถแยกออกจากกันได้เลย

กิตติกรรมประกาศ

สารนิพนธ์ฉบับนี้จะไม่สำเร็จลุล่วงได้เลย หากไม่ได้รับการสนับสนุนและการช่วยเหลือจากบุคคลต่างๆหลายฝ่าย ซึ่งขอขอบพระคุณอย่างสูง คือ

อาจารย์ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ อาจารย์ที่ปรึกษาและควบคุมสารนิพนธ์ ซึ่งเป็นผู้ชี้แนะแนวทางและให้คำแนะนำต่างๆ ทำให้สารนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงและสมบูรณ์

ขอขอบคุณอาจารย์ในภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะทุกท่านที่ให้คำแนะนำ ความช่วยเหลือ และถามไถ่ความคืบหน้า

ขอขอบคุณอย่างยิ่งสำหรับคุณพ่อ คุณแม่ พี่สาว ที่ช่วยเป็นกำลังใจและเสริมแรงกายทำให้สารนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงเป็นอย่างดี อีกทั้งยังเป็นผู้ชี้แนะ สั่งสอน และสนับสนุนสิ่งต่างๆ

ขอบคุณอนุภักดิ์ เพิ่มเติม สำหรับภาพถ่ายจากที่ต่างๆที่ผู้วิจัยไม่สามารถเดินทางไปเองได้ ขอขอบคุณสำหรับความรัก กำลังใจ และความห่วงใยที่มีให้อย่างสม่ำเสมอ

ขอบคุณเพื่อนๆทั้ง ศิริพร สุติยา พิมพ์ชนก ฐาปนี ตระการรัตน์ ปัทมาพร เมธาวี เจตน์ พิศาล ศรี รัตน ญัฐรัตน์ ภัทลรัตน์ ประภาสริ และเพื่อน พี่ น้องคนอื่นๆที่ร่วมสนุก ปรับทุกข์ ถามไถ่ ให้กำลังใจ และช่วยเหลือกันตลอดมา

ขอบคุณความเชื่อใจจากอีกหลายฝ่ายสำหรับข้อมูล กำลังใจ และความคิดเห็นอันเป็นประโยชน์ และขอบคุณช่วงเวลาดีๆอีกทั้งประสบการณ์ต่างๆที่ทำให้ผู้วิจัยมีร่างกาย แรงใจ และสติที่จะสร้างสรรค์สารนิพนธ์ฉบับนี้จนสำเร็จลุล่วง

ขอขอบพระคุณทุกท่านมา ณ ที่นี้ด้วย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	๗
กิตติกรรมประกาศ	๘
สารบัญ	๖
สารบัญภาพ	๗
บทที่	
1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา	3
ข้อสมมุติฐานของการศึกษา	3
ขอบเขตของการศึกษา	3
ขั้นตอนการศึกษา	3
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	4
แหล่งข้อมูล	4
2 หลักฐานต่างๆเกี่ยวกับการสร้างเสาหลักเมือง	5
หลักฐานเอกสาร	7
หลักฐานเอกสารที่กล่าวถึงการสร้างเมืองหรือเสาหลักเมือง	7
สมัยอยุธยา	7
สมัยรัตนโกสินทร์	9
เอกสารต่างภาษา	18
หลักฐานเอกสารที่กล่าวถึงการฝังคนได้หลุมเสาปราสาทและเสาหลักเมือง	19
เอกสารสมัยรัตนโกสินทร์	20
เอกสารต่างภาษา	21
หลักฐานภาพจิตรกรรมฝาผนัง ณ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร	26
3 คติความเชื่อพื้นถิ่นและความเชื่อทางศาสนา	29
ความเชื่อของกลุ่มคนพื้นถิ่น	29
กลุ่มคนลาว	30
กลุ่มคนไท-อีสาน	34

กลุ่มคนมอญ-พม่า	39
กลุ่มคนเขมร	41
ความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ : คติศูนย์กลางจักรวาล	47
4 การผสมผสานแนวความคิดทั้งการนับถือผีของคนพื้นถิ่น ศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ	52
ความเหมือนและความต่างของความเชื่อพื้นถิ่นและคติทางศาสนา	52
คติความเชื่อ	52
พิธีกรรม	55
การผสมผสานของความเชื่อเนื่องในศาสนาและความเชื่อพื้นถิ่น	57
รูปแบบของเสา	57
พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กับแผนผังชุมชน	58
ความเชื่อเรื่องผีบ้านสู่ความเชื่อเรื่องเจ้าพ่อหลักเมือง	60
การสร้างเสาหลักเมือง : ความสัมพันธ์กับอำนาจรัฐ	62
5 สรุป	67
บรรณานุกรม	69

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1 หลักศิลาจารึกที่เชื่อว่าเป็นหลักเมืองศรีเทพ	6
2 เสาหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2325 รัชกาลที่ 1	9
3 เสาหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ที่สร้างขึ้นใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2395 รัชกาลที่ 4	9
4 เสาหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ 2 หลัก ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 4	10
5 อาคารทรงจัตุรมุขที่ประดิษฐานเสาหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์	11
6 เสาอินทขิลเมืองเชียงใหม่ ตั้งอยู่ในวิหารอินทขิล วัดเจดีย์หลวง	14
7 เปรียบเทียบสัดส่วนร่างกายของมนุษย์กับลักษณะเมืองตามคติในคัมภีร์มหาทักษา	15
8 หลักศิลาภายในวัดมหาธาตุ สุโขทัย	17
9 ภาพจิตรกรรมรูปหอนาฬิกาที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4	27
10 ภาพเสาหลักเมืองคู่ในภาพจิตรกรรมพระราชพิธีเดือน 11	28
11 ภาพเสาหลักเมืองคู่ที่ไม่มีอาคารหลังคาคลุม	28
12 เสาสะเปี และเสาตะยวง	31
13 เสาสะกางของชาวลัวะ บ้านมีดหลวง อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่	31
14 พิธีขึ้นเสาสะกางต้นใหม่ ณ บ้านมีดหลวง อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่	31
15 การเซ่นไหว้ผีเสาสะกางด้วยวัวทองอ่อนและควายเพศผู้	33
16 ลวดลายบนหัวเสาสะกางที่แสดงสัญลักษณ์ในเรื่องเพศ	33
17 ตัวอย่างแผนผังหมู่บ้านชาวไท-อีसान จากบ้านศิลา อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น	36
18 บือบ้านประจำเมืองเก่า บ้านชีโล้น แขวงสุวรรณภูมิ จังหวัดขอนแก่น	37
19 ศาลปู่เจ้ามเหศักดิ์หลังเดิม ประจำอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น	38
20 ศาลปู่เจ้ามเหศักดิ์หลังใหม่ที่ถูกสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2536	38
21 บือบ้านบ้านโนน อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์	38
22 บือบ้านบ้านประดุษัย อำเภอรวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด	39
23 บือบ้านบ้านจาน แขวงหลวงพระบาง ประเทศลาว	39
24 ศาลกลางหมู่บ้านบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี	40
25 เสาหงส์จากวัดไผ่ล้อม เกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี	41
26 ศิวลึงค์ภายในห้องครรภคฤของปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์	42

27 ศิวลึงค์ได้ล้าธารพนมกุเลน	43
28 แท่นวางศิลาฤกษ์ หินมงคล แผ่นเงิน แผ่นทอง และของมีค่าอื่นๆ	44
29 แผนผังเมืองพระนคร	44
30 แผนผังปราสาทตาแก้ว	45
31 แผนผังปราสาทเขาพระวิหาร	45
32 แผนผังเมืองพิมาย	46
33 ภาพสลักตอนสิงโคทภวามูรติ บนวิหารไอราวเตศวร เมืองทวารวดี	48
34 ภาพสลักนูนต่ำรูปเสารธรรมจักรจากเมืองอมราวดี	49
35 ภาพเขาพระสุเมรุ จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เล่มที่ 6	50
36 ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องไตรภูมิ จากอุโบสถวัดสระเกษ	51
37 ภาพลายเส้นของเสายุปะ	53
38 เสาศระเจ้าอโศก เมืองไทรโยะ-นันทครณะ รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย	54
39 เสาหลักเมืองอุบลราชธานี	57
40 เสาหลักเมืองนครศรีธรรมราช	58

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในปัจจุบันความเชื่อต่างๆที่มีผลต่อจิตใจของมนุษย์นั้นปรากฏขึ้นโดยทั่วทุกภูมิภาค ในแต่ละท้องถิ่นย่อมมีความเชื่ออันเป็นเอกลักษณ์ของตนเองปรากฏอยู่ ไม่เว้นแม้กระทั่งในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งรวมไปถึงประเทศไทยด้วย

ก่อนที่จะมีตัวศาสนาปรากฏขึ้นในดินแดนแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความเชื่อดั้งเดิมที่สุดของกลุ่มชนต่างๆคือการนับถือผี ไม่ว่าจะเป็นผีที่มีความเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ ผีบรรพบุรุษ ผีผู้ดูแลรักษากันเรือน ฯลฯ จนกระทั่งเมื่อชุมชนมีขนาดที่ใหญ่ขึ้น จึงมีการนับถือผีประจำเมืองที่เชื่อว่าเป็นผู้ซึ่งดูแลทุกข์สุขของผู้คนทั้งหลายในเมือง ความเชื่อต่างๆนี้เองที่ส่งผลให้เกิดพิธีกรรมเป็นสิ่งสำคัญในการติดต่อกับสิ่งเหนือธรรมชาตินั้นๆ รวมทั้งมีการสร้างตัวแทนหรือที่สถิตของสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ศาลเจ้า, เสาบ้าน เป็นต้น จนกระทั่งเมื่อมีระบบศาสนาเข้าสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ย่อมทำให้ความเชื่อดั้งเดิมมีความคลี่คลายลงแต่มิได้หมดไปจากภูมิภาค หากแต่กลับมีการผสมผสานระหว่างความเชื่อพื้นเมือง คือ การนับถือผีเข้ากับระบบศาสนาที่เข้ามาใหม่นั้นๆ

สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในปัจจุบันที่สะท้อนให้เห็นถึงการรวมตัวระหว่างความเชื่อพื้นถิ่นและตัวศาสนา คือเสาหลักเมือง ซึ่งถือได้ว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจอยู่เหนือจิตใจของผู้คนส่วนใหญ่ในประเทศทั่วทุกจังหวัดของประเทศไทยในปัจจุบันนี้ล้วนแล้วแต่มีเสาหลักประจำเมืองอันเนื่องมาจากความเชื่อพื้นฐานของกลุ่มคน ความศรัทธา นับถือ และส่วนหนึ่งเป็นผลของนโยบายแผ่ทางอำนาจรัฐทั้งสิ้น แต่ไม่ว่าด้วยเหตุผลใดก็ตาม ภาพลักษณ์ของเสาหลักเมืองในปัจจุบันย่อมปรากฏออกมาให้เห็นมากกว่าเป็นเพียงแต่เสาประจำเมืองต้นหนึ่งที่เป็นศูนย์กลางความศักดิ์สิทธิ์และแสดงถึงความมั่นคงของเมือง แต่ความสำคัญในปัจจุบันย่อมมีมากกว่าบทบาทหน้าที่หลัก โดยมีความสำคัญประการหนึ่งพระพุทธรูปที่เป็นที่พึ่งทางจิตใจของประชาชน อันเนื่องมาจากการรวมความเชื่อทางศาสนาเข้ากับความศักดิ์สิทธิ์ในตัวเสาหลักเมืองนั่นเอง

การก่อกำเนิดความเชื่อของเสาหลักเมืองดังเช่นที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ สืบเนื่องมาจากความเชื่อพื้นถิ่นของกลุ่มคนที่มีอยู่แต่เดิมในพื้นที่ ความเชื่อเหล่านั้นคือการนับถือเสาบ้าน โดยแต่เดิมเป็นการนับถือต้นไม้ใหญ่อันสะท้อนให้เห็นถึงความผูกพันกับธรรมชาติ และต่อมาจึงรู้จักการสร้างเสา

กลางชุมชน¹ มีการประกอบพิธีกรรมเช่นไหว้บูชาด้วยอาหารและสัตว์ใหญ่ เช่น วัว ควาย เป็นต้น การประกอบพิธีกรรมดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นว่ากลุ่มคนในท้องถิ่นนั้นมีความเชื่อในเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติที่สามารถให้คุณและให้โทษได้ จึงมีการเช่นไหว้บูชาและแสดงให้เห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์อยู่ในตัวเสานั้นๆ

ความเชื่อดังกล่าวนี้เป็นความเชื่อที่มีอยู่ก่อนในท้องถิ่น ก่อนที่ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะรับเอาความเชื่อทางศาสนาจากประเทศอินเดียเข้ามาสู่ภูมิภาค ย่อมแน่นอนว่าเมื่อตัวศาสนาได้เข้ามามีอิทธิพลต่อกลุ่มคนดั้งเดิม ความเชื่อที่มีอยู่เดิมนั้นย่อมเปลี่ยนแปลงไป หากแต่มีการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมให้เข้ากับตัวศาสนาที่ปรากฏนั้นๆ ศาสนาแรกที่มีความเกี่ยวข้องกับการนับถือเสาหลักเมืองนั้นคือศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพราหมณ์มีคติความเชื่อในเรื่องเขาพระสุเมรุ รวมทั้งเสาแกนคั่นระหว่างสวรรค์กับโลกมนุษย์ที่เรียกว่า *ขัมภะ*² ความเชื่อเนื่องในศาสนาพราหมณ์นี้เองได้ส่งต่อแนวคิด หลักปรัชญา และระบบสัญลักษณ์ให้กับศาสนาพุทธในเวลาต่อมา เมื่อศาสนาทั้งสองเข้าสู่ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ย่อมทำให้เกิดคติทางศาสนาต่างๆ เจริญรุ่งเรืองขึ้นบนวัฒนธรรมเดิมที่มีอยู่ก่อนหน้า ในกรณีการสร้างเสากลางชุมชนได้ถูกยกระดับขึ้นเป็นเสาประจำเมือง มีการประกอบพิธีกรรมขนาดใหญ่อันมีความเกี่ยวข้องกับตัวศาสนาพราหมณ์ที่มีความเชื่อเรื่องศูนย์กลางจักรวาล เสาหลักเมืองจึงมีความหมายมากกว่าเสาศักดิ์สิทธิ์กลางเมืองแต่ยกระดับขึ้นประหนึ่งว่าเป็นศูนย์กลางจักรวาลและเมืองนั้นคือเขาพระสุเมรุ พิธีกรรมทั้งหมดถูกผสมรวมกันอย่างสอดคล้อง และพัฒนาความเชื่อดั้งเดิมของพื้นถิ่นให้มีความสำคัญขึ้นและมีอิทธิพลต่อรัฐประเทศในที่สุด

การนับถือเสาหลักเมืองในปัจจุบันนี้มีมิติเชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องเสาลึกบ้านของกลุ่มคนพื้นถิ่นที่มีอยู่ดั้งเดิม ก่อนที่จะมีการรับเอาวัฒนธรรมทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธที่มีต้นกำเนิดจากดินแดนชมพูทวีปเข้ามายังภูมิภาค ความเชื่อดั้งเดิมและความเชื่อทางศาสนาได้มีการประยุกต์ใช้ร่วมกันและมีอิทธิพลต่อจิตใจของคนในชุมชนปัจจุบันอย่างยิ่ง แม้ว่าความเชื่อดังกล่าวกลายเป็นสิ่งสำคัญหนึ่งในสังคมแต่ทว่ากลับไม่มีการสำรวจหรือมีการศึกษาอย่างละเอียดในแง่พัฒนาการของรูปแบบความเชื่อ นั้นจึงเป็นที่มาของการศึกษาในครั้งนี้

¹ วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์, *หลักเมือง หลักชัยแห่งราชอาณาจักร* (กรุงเทพฯ : บ้านหนังสือโกสินทร์, 2551), หน้า 111.

² เอเดรียน สอนอดกราส, *สัญลักษณ์แห่งพระสถูป* (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537), หน้า 159-160.

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาความเชื่อท้องถิ่นดั้งเดิมที่ส่งผลให้เกิดความเชื่อในการนับถือเสาหลักเมืองในปัจจุบัน
2. ศึกษาวัฒนธรรมทางศาสนาที่มีเข้ามาผสมผสานเข้ากับความเชื่อท้องถิ่น และพัฒนาความเชื่อดังกล่าวให้มีความสำคัญขึ้นในระดับรัฐ

ข้อสมมุติฐานของการศึกษา

การนับถือเสาหลักเมืองนี้เป็นการรวมเอาความเชื่อพื้นถิ่นที่มีอยู่เดิมในชุมชนคือการนับถือธรรมชาติและเส้าบ้านเข้ากับวัฒนธรรมทางศาสนาอันมีคติเรื่องศูนย์กลางจักรวาลนั่นคือเขาพระสุเมรุที่พบคตินี้ทั้งในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ และพัฒนารูปแบบความเชื่อดังกล่าวนี้นั้นจนมีความเป็นเอกลักษณ์และมีความสำคัญต่อบ้านเมือง ในฐานะตัวแทนของความมั่นคง ความบริสุทธิ์ และเป็นศูนย์รวมจิตใจหลักของประชาชน

ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาคติความเชื่อเกี่ยวกับเสาหลักเมืองนี้จะศึกษาผ่านทางหลักฐานต่างๆ ทั้งหลักฐานเอกสารและหลักฐานอื่นๆ คือ ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ณ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร รวมทั้งศึกษาความเชื่อพื้นถิ่นของกลุ่มชนต่างๆ ที่มีความเกี่ยวข้องหรือคล้ายคลึงกับการนับถือเสาหลักเมือง เช่น การนับถือเสาสะกางของชาวลัวะ, เสาไ้บ้านของชาวไทย-อีสาน เป็นต้น ซึ่งเป็นตัวสะท้อนความเกี่ยวพันทางวัฒนธรรมของผู้คนในแต่ละกลุ่ม จนกระทั่งผสมผสานกันเป็นความเชื่อหลักในปัจจุบัน โดยการศึกษาครั้งนี้คาดว่าทั้งหมดจะอยู่ภายใต้ขอบเขตของการศึกษาจากหลักฐานเอกสารเป็นหลัก ไม่ได้มีการลงพื้นที่แต่อย่างใด

ขั้นตอนการศึกษา

1. การเก็บรวบรวมข้อมูล
 - รวบรวมข้อมูลเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย เช่น พระราชพงศาวดาร ดำเนิน และเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง
 - เก็บข้อมูลภาคสนาม ในที่นี้คือ ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ณ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร และเสาหลักเมืองกรุงเทพมหานคร
2. การวิเคราะห์ข้อมูล
 - วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมทั้งหมด เพื่อศึกษาความสำคัญของเสาหลักบ้าน-เสาหลักเมืองในแต่ละท้องถิ่น

3. การดำเนินการจากการวิจัย
 - นำข้อมูลที่ผ่านการวิเคราะห์มาเปรียบเทียบกับความเชื่อท้องถิ่น ดูถึงการพัฒนาาร่วมกันของความเชื่อท้องถิ่นและวัฒนธรรมทางศาสนาที่เข้ามาจากภายนอก
4. สรุปและเสนอผลงานการศึกษา

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมทางศาสนาและวัฒนธรรมความเชื่อพื้นถิ่นที่มีอยู่เดิม
2. เข้าใจในวิวัฒนาการของเส้าหลักเมือง ตั้งแต่ในระดับของชุมชนพื้นถิ่นจนกระทั่งเข้าสู่สังคมเมืองและสืบเนื่องจนกระทั่งรัฐประเทศในปัจจุบัน
3. สามารถมองเห็นถึงกลุ่มสังคมที่มีการจัดการความเชื่อในเรื่องเส้าหลักเมืองให้เข้ากับสภาพสังคมในแง่ใดบ้าง
4. การศึกษาในครั้งนี้น่าจะเป็นแนวทางต่อไปให้แก่ผู้สนใจศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวข้องในอนาคต

แหล่งข้อมูล

1. ข้อมูลเอกสาร
 - หอสมุดแห่งชาติ
 - หอสมุด มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตวังท่าพระ
 - ห้องวารสาร มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตวังท่าพระ
 - หอสมุดปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วิทยาเขตท่าพระจันทร์
2. ภาพถ่ายเก่าจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ
3. ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ณ วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร

บทที่ 2

หลักฐานต่างๆเกี่ยวกับการสร้างเส้าหลักเมือง

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้คำอธิบายถึง เส้าหลักเมือง ว่าหมายถึง เส้าที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของเมือง มักทำด้วยไม้ชัยพฤกษ์³ และคำว่า หลักเมือง หมายถึง เส้าที่ยกตั้งขึ้นเพื่อแสดงว่าจะสร้างเมืองที่ตรงนั้นอย่างแน่นอน⁴ ซึ่งการสร้างบ้านแปลงเมืองนั้นจำเป็นต้องมีการเลือกชัยภูมิที่เหมาะสมแก่การลงหลักตั้งถิ่นฐานเสียก่อน ก่อนที่จะปักเครื่องหมายเพื่อเป็นสัญลักษณ์ว่าเมืองนี้สมควรเป็นที่ตั้งมั่น นั่นก็คือเส้าหลักเมืองดังความหมายที่ถูกกล่าวไว้ในพจนานุกรมนั่นเอง

ขุนวิจิตรมาตราได้อธิบายในทิศทางที่ต่างออกไปว่า หลัก มีความใกล้เคียงกับคำว่า ลักษณะ ที่หมายถึงเป้า ลักษณะ หมายถึงเครื่องหมาย และ ลักษณะ หมายถึงเครื่องหมาย การอธิบายความดังกล่าวเป็นการเปรียบเทียบทางด้านภาษาศาสตร์ที่มีต้นเค้าภาษาจากวัฒนธรรมอินเดีย⁵ อย่างไรก็ดีคำว่า หลัก น่าจะเป็นคำเก่าที่มีการใช้มาก่อนอยู่แล้วในดินแดนแถบนี้

การสร้างหลักเมืองมักมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องมากมายโดยมักเป็นพิธีกรรมเกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์เป็นหลัก นักวิชาการรุ่นก่อนได้เคยอธิบายความเชื่อในเรื่องดังกล่าวนี้เอาไว้ ดังเช่น สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ทรงประทานอธิบายไว้ว่า

“หลักเมืองเป็นประเพณีพราหมณ์มีมาแต่อินเดีย ไทยตั้งหลักเมืองขึ้นตามธรรมเนียมพราหมณ์ ที่จะเกิดหลักเมืองนั้นคงเป็นด้วยประชุมชน ประชุมชนนั้นต่างกัน ที่อยู่เป็นหมู่บ้านก็มี หมู่บ้านหลายๆหมู่บ้านรวมเป็นตำบลๆตั้งขึ้นเป็น

³ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คพับลิเคชั่นส์, 2546), หน้า 1219.

⁴ เรื่องเดียวกัน, 1272.

⁵ พรพวรรณ เกิดผล, การเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อเรื่องเส้าหลักเมืองสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2325-2535 (วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542), หน้า 2.

อำเภอๆนั้นเดิมเรียกว่าเมือง เมืองหลายๆเมืองรวมเป็นเมืองใหญ่ๆหลายๆเมืองเป็นมหานคร คือ เมืองพระมหานคร⁶

การเอ่ยถึงหลักเมืองนั้นพบว่ามียุทธศาสตร์จำนวนมากที่ช่วยยืนยันความสำคัญของการสร้างหลักเมืองตามเมืองต่างๆในอดีต ทั้งเมืองใหญ่และหัวเมืองย่อย อีกทั้งยังมีหลักฐานอื่นนอกจากเอกสารที่แสดงถึงความสำคัญของหลักเมือง หลักฐานที่ยืนยันการสร้างหลักเมืองในที่นี้แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ หลักฐานเอกสาร และหลักฐานภาพจิตรกรรม ณ วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร

ก่อนที่จะพูดถึงหลักฐานเอกสารอันเป็นลายลักษณ์อักษรและงานศิลปกรรมจำเป็นจะต้องพูดถึงหลักเมืองศรีเทพ ที่เชื่อว่าหลักศิลาจารึกดังกล่าวนี้เป็นหลักเมืองที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย พบโดยสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งเสด็จไปยังมณฑลเพชรบูรณ์ หลักดังกล่าวมีลักษณะเป็นหลักศิลาจารึกคล้ายหัวตะปูหรือหัวเห็ด⁷ สภาพชำรุดเสียหายมาก โดยเหลือหลักฐานส่วนกลางของเสาศิลาค่อนข้างมาก บนศิลาส่วนดังกล่าวได้พบจารึกหลงเหลืออยู่อันเป็นอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต กล่าวถึงธิดาของฤาษีผู้หนึ่ง ตัวอักษรหนึ่งที่ปรากฏบนจารึก คือคำว่า ชิล์ อันแปลว่า หลัก ศิลาจารึกหลักนี้สามารถกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12⁸ (ภาพที่ 1) การพบหลักฐานชิ้นนี้ร่วมกับโบราณวัตถุชิ้นอื่นๆภายในแหล่ง จึงทำให้ทรงเชื่อว่าเป็นหลักเมืองที่เก่าแก่

ภาพที่ 1 หลักศิลาจารึกที่เชื่อว่าเป็นหลักเมืองศรีเทพ จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12 บนจารึกหลักนี้ปรากฏคำว่า ชิล์ อันแปลว่า หลัก ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

⁶ “ประเพณีการตั้งหลักเมือง,” ศาสนพิธีทั่วไป (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท.,ม.ป.ป.), หน้า 1.

⁷ การทำเสาหลักเมืองให้มีลักษณะคล้ายกับรูปตะปูหรือรูปหัวเห็ดนี้สอดคล้องกันดีกับคำว่าตะปูของพระอินทร์ โดยสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงมีความเห็นว่าเดิมทีเสาหลักเมืองคงทำด้วยไม้ เมื่อมีการฝังเสาหลักเมืองจำเป็นจะต้องตอกเสาให้จมลงในดิน ทำให้หัวเสาบานคล้ายทรงตะปู การสลักหินให้มีรูปทรงดังกล่าวอาจเพื่อให้คล้ายคลึงกับหลักเมืองที่ทำด้วยเสาตามความเคยชินก็เป็นได้ อ้างจาก หลักเมือง หลักชัย หลักใจ ประชาชน : ศาลหลักเมืองจังหวัดอ่างทอง (อ่างทอง : วรศิลป์การพิมพ์, 2534), หน้า 32.

⁸ กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529), หน้า 135-138.

ที่สุด ซึ่งในปัจจุบันยังคงได้รับการบูชาเช่นเดียวกันกับหลักเมืองเพชรบุรี⁹ หลักแบบดังกล่าวนี้เรียกเป็นภาษาสันสกฤตว่า *ชินี* หรือ *อินทิล* ในภาษามคธ¹⁰

1. หลักฐานเอกสาร

หลักฐานเอกสารที่ยกมานี้โดยมากเป็นหลักฐานชั้นต้น คือ พงศาวดารที่ร่วมสมัยหรือเอกสารตำนานเมือง ซึ่งเอกสารสำคัญที่เกี่ยวข้องต่อการศึกษาสามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเด็น อันมีการถูกเอ่ยถึงเอาไว้ คือ เอกสารที่เอ่ยถึงการสร้างเมืองหรือการวางเส้าหลักเมือง และหลักฐานเอกสารที่มีการกล่าวถึงความเชื่อบางประการที่มีอยู่ทั่วไปในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่าด้วยการฝังคนลงไปใต้หลุมเส้าหลักเมืองหรือเส้าปราสาทก่อนสร้างพระราชวังหรือประตูเมือง เพื่อให้เป็นผู้พิทักษ์ปกป้องคุ้มครองเมืองนั้นๆ

1.1 หลักฐานเอกสารที่กล่าวถึงการสร้างเมืองหรือเส้าหลักเมือง

หลักฐานเอกสารที่มีการเอ่ยถึงการสร้างเมืองและการลงหลักเมืองนั้นมีอยู่จำนวนมาก โดยทั่วทุกจังหวัดในประเทศไทยมักมีบันทึกเกี่ยวกับการสร้างหลักเมืองของเมืองนั้นๆ เพื่อยืนยันความสำคัญของเมือง ไม่เพียงเฉพาะหลักฐานเอกสารภาษาเท่านั้นที่มีการเอ่ยถึงการสร้างหลักเมือง เอกสารต่างภาษาก็ปรากฏหลักฐานให้เห็นอยู่เช่นกัน หลักฐานเอกสารที่มีการเอ่ยถึงหลักเมืองต่างๆ ที่สำคัญอันสามารถรวบรวมและจำแนกออกเป็นประเภทได้ คือ

1.1.1 เอกสารสมัยอยุธยา

- คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า

หลักเมืองของกรุงศรีอยุธยาไม่ปรากฏหลักฐานให้เห็นแล้วว่าในปัจจุบันตั้งอยู่ที่ใดกันแน่ จากหนังสือเรื่องคำให้การชาวกรุงเก่าได้กล่าวถึงการสร้างเมืองอยุธยาไว้ว่า

“...ในขณะนั้นพระเจ้าอู่ทองจึงทรงตั้งสัตยาธิษฐานว่าพระองค์จะเสียดพระบารมีพระแสงขรรค์ของพระองค์ไป ถ้าพระแสงขรรค์นั้นตกลงปักอยู่ในที่ใด พระองค์จะสร้างพระนครจะตั้งปราสาทปราสาทราชวังลงในที่พระแสงขรรค์ตกลงปักอยู่นั้น ครั้นพระองค์เสียดพระบารมีแล้วจึงทรงขว้างพระแสงขรรค์ไป พระแสงขรรค์ไปตกลงปักอยู่ที่ตำบลหนองโสน พระองค์จึงเสด็จตามพระแสงขรรค์ของ

⁹ วรลักษณ์ ฝ่องสุขสวัสดิ์, *หลักเมือง หลักชัยแห่งราชอาณาจักร* (กรุงเทพฯ : บ้านหนังสือโกสินทร์, 2551), หน้า 110.

¹⁰ อินทิพย์ กระแสสินธุ์, *พระหลักเมือง* (กรุงเทพฯ : องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกในพระบรมราชูปถัมภ์, 2525), หน้า 2.

พระองค์ไป พร้อมด้วยเสนาอำมาตย์พลนิกร ครั้นทรงเห็นพระแสงขรรค์ของ
พระองค์แล้ว ก็เสด็จทอดพระเนตรที่ชัยภูมิอันจะสร้างพระราชวัง...”¹¹

ข้อความข้างต้นบอกถึงการเลือกชัยภูมิที่ตั้งเมืองอันมาจากการเสี่ยงพระบารมีของพระเจ้าอยู่
ทอง แสดงความสำคัญและความยิ่งใหญ่ในบุญบารมีของผู้เป็นกษัตริย์ และเน้นย้ำความสำคัญที่ว่า
ที่ตั้งของกรุงศรีอยุธยาเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การตั้งเมืองอย่างถาวรนั่นเอง

นอกจากข้อความข้างต้นแล้ว ในพระราชพงศาวดารกรุงเก่ายังได้กล่าวถึงการสร้างเมือง
อยุธยา และการสถาปนาเมืองไว้ว่า

“ศักราช 712 ขาลศก (พ.ศ. 1893) วันศุกร์ ขึ้น 6 ค่ำ เดือน 5 เพลารุ่งแล้ว
3 นาฬิกา 9 บาท แรกสถาปนากรุงพระนครศรีอยุธยา”¹²

ไม่เพียงแต่ในพงศาวดารเท่านั้นที่ปรากฏการเอ่ยถึงหลักเมือง แม้กระทั่งในกฎหมายตรา
สามดวง ในบทที่ว่าด้วยเรื่องการพิสูจน์ความบริสุทธิ์โดยการดำนํ้าลุยเพลิง ตอนหนึ่งได้กล่าวเอาไว้
ว่า

“...เทวันบรรพตทั้งมวล ห้วยหนองคลองคูล คำนึงรำพึงเลงญาณ พระเสื่อ
เมืองเรืองยศวิสาร ทรงเมืองฤทธิชาญ หลักเมืองบรรเทืองรักษา...”¹³

จะเห็นได้ว่าแม้กระทั่งในตบวงกฎหมายอย่างตราสามดวงที่กล่าวถึงการพิสูจน์ความ
บริสุทธิ์ด้วยการดำนํ้าลุยเพลิงยังมีการเอ่ยถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้มาเป็นพยาน โดยเฉพาะพระหลักเมือง
ซึ่งเชื่อว่าเป็นผู้คุ้มครองบ้านเมืองให้พ้นจากพิบัติภัยและมีแต่ความรุ่งเรือง แสดงให้เห็นว่าความเชื่อ
ในเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติและตบวงกฎหมายนั้นไม่สามารถแยกออกจากกันได้ กฎหมายตราสาม
ดวงนี้ถูกชำระครั้งสุดท้ายในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ซึ่งยัง
พบว่าการพิสูจน์ความบริสุทธิ์ด้วยการดำนํ้าลุยเพลิงแบบดังกล่าวนี้ปรากฏอยู่¹⁴

¹¹ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐ
อักษรนิติ์ (พระนคร : คลังวิทยา, 2507), หน้า 53-54.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 443.

¹³ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : ศรุสภา, 2505), หน้า 116.

¹⁴ วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์, หลักเมือง หลักชัยแห่งราชอาณาจักร (กรุงเทพฯ : บ้านหนังสือโกสินทร์, 2551),
หน้า 63.

1.1.2 เอกสารสมัยรัตนโกสินทร์

• พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์

ในสมัยรัตนโกสินทร์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ได้ทรงย้ายเมืองจากเมืองเดิมบนฝั่งธนบุรีมาอยู่อีกฝั่งหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยา และสร้างเมืองขึ้นอย่างเป็นทางการ เนื่องด้วยทรงเห็นว่าทางตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยามีชัยภูมิที่ดีกว่าเมืองธนบุรี¹⁵ และทรงโปรดฯ ให้สร้างเสาหลักเมือง (ภาพที่ 2) และพระราชวังดังที่ปรากฏข้อความในพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 1 ว่า

“...จึงดำรัสสั่งให้พระยาธรรมาธิกรณกับพระยาวิจิตรนาวิ เป็นแม่กองคุมช่างและไพร่ไปวัดกะที่สร้างพระนครใหม่ข้างฝั่งตะวันออก ได้ตั้งพิธียกเสาหลักเมือง เมื่อ วันอาทิตย์เดือนหกขึ้นสิบค่ำ ฤกษ์เวลารุ่งแล้ว 54 นาที พระราชวังใหม่ให้ตั้งในที่ซึ่งพระยาราชเศรษฐีและพวกจีนอาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่แต่ก่อน ...”¹⁶

ภาพที่ 2 เสาหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2325 สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1

ภาพที่ 3 เสาหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ที่สร้างขึ้นใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2395 สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4

¹⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 1 (พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2503), หน้า 11.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

จนกระทั่งในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ได้ทรงมีพระราชดำริให้ซ่อมแซมเสาหลักเมืองเดิมในสมัยรัชกาลที่ 1 เมื่อครั้งก่อตั้งพระนคร โดยโปรดฯให้สร้างเสาหลักเมืองหลักใหม่ขึ้น¹⁷ (ภาพที่ 3) จากข้อความที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 กล่าวถึงการสร้างเสาหลักเมืองใหม่ไว้ว่า

“...แล้วทรงพระราชดำริถึงหลักเมืองชำรุด ทำขึ้นใหม่แล้วจะได้บรรจุดวงพระชาตาเสียใหม่ ณ วันอาทิตย์ เดือน 1 แรม 9 ค่ำ พระฤกษ์จะได้บรรจุดวงพระชาตาพระนครลงด้วยแผ่นทองคำหนัก 1 บาท แผ่นกว้าง 5 นิ้ว จารึกในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรมสมเด็จพระปรมานุชิต กรมหมื่นบวรวัธน์ กับพระสงฆ์ราชาคณะอีก 3 รูป รวม 5 รูป เมื่อเวลาจารึกได้เจริญพระปริตรแล้วพระฤกษ์ 12 พระยาโหราธิบดีได้บรรจุเสร็จแล้วก็มีการสมโภช...”¹⁸

ด้วยมีการสร้างเสาหลักเมืองขึ้นถึง 2 ครั้งนี้เอง ทำให้หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์มีด้วยกันถึง 2 หลัก (ภาพที่ 4) และปรากฏอยู่คู่กันภายในอาคารทรงจัตุรมุขที่สร้างขึ้นพร้อมกันเสาหลักเมืองต้นใหม่ดังที่เห็นในปัจจุบัน (ภาพที่ 5)

ภาพที่ 4 เสาหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ทั้ง 2 หลัก ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 4 ประดิษฐานคู่กันภายในอาคารทรงจัตุรมุขที่มา : อนุพัทธ์เพิ่มเติม

¹⁷ การตั้งเสาหลักเมืองรัตนโกสินทร์ขึ้นใหม่นี้มีนักวิชาการตั้งข้อสังเกตไว้ว่าอาจเป็นการแก้เคล็ดดวงชะตาเมืองเดิมให้เบาบางลง และอีกนัยยะหนึ่งเพื่อเป็นการแก้ปัญหาทางด้านการเมืองและการแสวงหาอาณานิคมของชาติตะวันตกตามหลักโหราศาสตร์ อ่านเพิ่มเติมใน พรพรรณ เกิดผล, การเปลี่ยนแปลงคตินิยมเชื่อเรื่องเสาหลักเมืองสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2325-2535 (วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542), หน้า 71-87.

¹⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2411 (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2477), หน้า 92-93.

• ว่าด้วยเสาหลักเมืองนครราชสีมา

เมืองนครราชสีมาเป็นเมืองที่มีมาแต่เดิมตั้งแต่อดีต และมีความสำคัญขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย คือ ในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้ทรงโปรดฯให้ยกเมืองเสมา เมืองโคราช เมืองพิมาย ขึ้นเป็นเมืองหน้าด่านป้องกันเขมร โดยสร้างกำแพงเมืองที่มีใบเสมาประดับและมีการขุดคูน้ำคันดินล้อมรอบ¹⁹

ครั้งหนึ่งในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์อันตรงกับสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 เมืองนครราชสีมาถูกตีโดยขบถเจ้าอนุวงศ์และถูกทำลายลง รวมทั้งมีการกวาดต้อนผู้คนไปยังเมืองเวียงจันทร์ มีการระบุถึงการกระทำอย่างหนึ่ง คือ การถอนเสาหลักเมือง ว่า

ภาพที่ 5 อาคารทรงจัตุรมุขที่ประดิษฐานเสาหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ไว้ภายใน สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 พร้อมกับเสาหลักเมืองหลัก

“วันที่ 23 มีนาคม 2369 ตรงกับวันศุกร์ ในสมัยรัชกาลที่ 4 พร้อมกับเสาหลักเมืองหลักแรม 11 ค่ำ เดือน 4 ปีจอ เจ้าอนุวงศ์จะถอยทัพ ใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2395 ออกจากเมืองนครราชสีมา ก่อนไปได้ถอนเสาหลักเมืองออก เพื่อให้เป็นเมืองร้างเสียก่อน และเจ้าอนุวงศ์ได้ส่งให้ทหารกองหลัง รื้อกำแพงออกเสียให้สิ้น ให้ตัดต้นไม้ที่มีผลออกให้เหลือแต่ตอ ให้เผาประตูเมืองและสถานที่สำคัญในเมืองด้วย”²⁰

การถอนเสาหลักเมืองย่อมหมายความว่าเมืองนครราชสีมาตั้งแต่เดิมมีเสาหลักเมืองอยู่ก่อนแล้ว จนกระทั่งเมื่อเจ้าอนุวงศ์มาทำลายลงจึงได้ให้ถอนหลักเมืองออกนั้น แสดงให้เห็นเจตนาที่จะให้เมืองหมดความสำคัญและความศักดิ์สิทธิ์ลง เนื่องด้วยหลักเมืองคือสัญลักษณ์และศูนย์รวมทางจิตใจที่สำคัญของคนในเมือง เสาหลักเมืองนครราชสีมาเป็นเสาไม้ หลังจากเจ้าอนุวงศ์ถอนหลักเมืองและวางไว้นั้น ก็ไม่มีการยกขึ้นแต่อย่างใด จนกระทั่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยออกตรวจราชการแล้วพบเข้าจึงได้ทำพิธียกขึ้นดังเดิม และเป็นเสาหลักเมืองนครราชสีมาจนกระทั่งปัจจุบัน²¹

¹⁹ เนตรนิมิต, ตำนานอีสาน 1,500 ปี และวีรกรรมทุ่งสัมฤทธิ์ (นครราชสีมา : มิตรภาพการพิมพ์, 2535), หน้า 18-19.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 50-51.

²¹ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, พระหลักเมือง (กรุงเทพฯ : องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกในพระบรมราชูปถัมภ์, 2525), หน้า 2-3.

• พงศาวดารโยนก

พงศาวดารโยนกเป็นหลักฐานเอกสารชิ้นสำคัญของล้านนาที่รวบรวมโดยพระยาประชากรจักรกร (แช่ม บุนนาค) ทั้งตำนานและพงศาวดารภาษาไทยล้านนาและภาษาลาว ในพงศาวดารเล่มนี้มีการกล่าวถึงการก่อเกิดขึ้นของเมืองต่างๆ ในดินแดนภาคเหนือของไทยที่สามารถสืบย้อนไปได้ถึงราวพุทธศตวรรษที่ 18 ส่วนหนึ่งของพงศาวดารมีการเอ่ยถึงการลงหลักเมืองเอาไว้ ซึ่งข้อมูลที่พอยกตัวอย่างได้ อาทิ

- พระยาลาวเคียงสร้างเมืองหิรัญนครเงินยาง

“...เมื่อพระยาลาวเคียงได้ครองราชย์สมบัติได้ 3 ปี อยู่มาวันหนึ่งเสด็จไปประพาส ณ ปายาง อันมีใกล้แม่น้ำแม่ละว้าวันที่ คือ น้ำแม่สาย ตำบลนั้นเรียกว่าบ้านยางเสี้ยว ใกล้กับบริเวณพระมหาธาตุดอยตุง ได้ทรงทอดพระเนตรเห็นไม้โพธิ์เผือกต้นหนึ่งมีวรรณขาวผ่องดั่งเงินยวง อยู่ในท่ามกลางหมู่ไม้ยางเป็นมงคลสถานอันดี จึงมีพระราชประสงค์จะใคร่สร้างพระนครใหม่ในสถานที่ตำบลนั้น ครั้นเสด็จกลับจากประพาสแล้ว จึงตรัสปรึกษาแก่มุขมนตรีทั้งปวงว่า บ้านใดเมืองใดถ้าหารั้วเวียงเชียงแก่นมิได้ตั้งเมืองเชียงรวนี้ ก็ไม่สมควรเป็นราชธานีมหานคร แม้ว่ามีข้าศึกศัตรูมากินาที่มันกันมิได้ หางธนูหมอนกุดก ณ ที่ใด ควรจะไปสร้างเมืองอยู่ ณ ที่นั้น อำมาตย์ทั้งหลายก็โดยพระราชบริหาร จึงกะเกณฑ์กันไปแผ้วถางสร้างพระนคร ณ ที่ตำบลยางเสี้ยว นั้น ขุดวัดตัดเอาตั้งแต่หัวยางอันหนึ่งไปเกี่ยวเอาถ้ำอันหนึ่ง แล้วตัดขึ้นไปทางทิศเหนือถึงแม่น้ำอันชื่อว่าแม่ละว้าวันที่ (คือแม่น้ำสาย) ด้านตะวันออกเชิงนาเป็นแดน ในจังหวัดนี้ให้โกนแผ้วปราบพื้นที่ให้เรียบเพียงเรียงงาม ที่สูงก็ให้คร่ำที่ต่ำก็ให้ยอ ที่หลักตอกก็ให้สินที่หินผาก็ให้เพิกข้ำ ที่แม่น้ำก็ให้กายข้าวขำ (สะพาน) แล้วให้ตั้งหลักอินทขิล (หลักเมือง) ผังศิลาจารึกวันเวลาฤกษ์ยามอันสร้างพระนครนั้น...”²²

- พระยาเมงรายสร้างเมืองเชียงใหม่

“...ครั้นอยู่ต่อมาเมื่อสิ้นฤดูทำนาแล้ว เจ้าเมงรายเสด็จทรงช้างต้นไปประพาสไล่มฤคยังเชิงเขาอุสุภบรรพต (ดอยสุเทพ) ไปถึงป่าเลาป่าคาแห่งหนึ่ง ได้ทอดพระเนตรเห็นเป็นที่อัศจรรย์ยิ่งนัก...ก็ทราบในพระทัยว่าสถานที่นั้นเป็นชัยภูมิดีสมควรตั้งพระนครได้...ครั้นเสร็จแล้วพระยาทั้งสองก็ให้ตั้งบวงสรวงพลีกรรมบูชาเทวดาทั้งหลาย ครั้นได้เวลาพิชัยฤกษ์ ก็ให้ลงมือขุดคูเวียงและสร้างนิเวศพร้อมกัน

²² พระยาประชากรจักรกร, พงศาวดารโยนก (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2516), หน้า 229-230.

มีจำนวนพลอันทำการพระราชนิเวศมนเทียรนั้น 50000 คน ขุดคูพระนคร 40000 คน รวมพล 90000 แรกตั้งพิธีกลบบาตฝังนิมิตหลักเมืองในวันพฤหัสบดี เพ็ญเดือน 8 (คือเดือน 6) ปีวอก อัฐศก จุลศักราช 658 จันทรเสวยฤกษ์ 16 ยามแตรจักใกล้รุ่ง ไล่ลัคนาเมืองในราศีมิโนอาไปธาตุ แรกลงมือขุดคูและก่อปราการด้านทิศอีสานอันเป็นศรีนครก่อล้อมไปทิศทักษิณ แล้ววงไปรอบทั้ง 4 ด้าน ทำไปพร้อมกัน แรกตั้งกาด (ตลาด) เชียงใหม่ในขณะยามเดียวกันนั้น และสร้างพระนครนั้นสี่เดือนก็แล้วเสร็จสำเร็จพร้อมทุกประการ เจ้าพระยาเมงรายให้ตั้งการมหรสพสมโภชฉลองเมืองเชียงใหม่อันสร้างใหม่นี้ถ้วน 3 ทิวาราตรีกาล แล้วให้เลี้ยงดูหมู่เสนาและพลโยธาที่ทำการพระนครนั้นด้วยมัจฉมังสาหาร และสุราบาน เป็นการรื่นเริงทั่วหน้า และพระราชทานรางวัลเสร็จแล้วพระยาทั้งสามนครจึงพร้อมกันขนานนามเมืองนี้ว่า นพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่...”²³

- เจ้าแสนภูสร้างเมืองเชียงแสน

“...อยู่มาไม่นานเท่าใด เจ้าพระยาแสนภูซึ่งครองเมืองเชียงราย มีพระราชประสงค์จะสร้างพระนครอยู่ใหม่ จึงให้แสวงหาที่ชัยภูมิดีอันสมควรจะสร้างเป็นมหานครราชธานีนั้น อำมาตย์ทั้งหลายตรวจหาได้ที่เมืองรอยเก้ารินน้ำแม่ของ อันเป็นแคว้นแคว้นเมืองโยนกนาคนบุรีแต่โบราณ เป็นชัยภูมิสถานสมควรสร้างเป็นพระนครได้ จึงโปรดให้สร้างพระนครใหม่ในที่นั้น ให้ขุดคูและก่อปราการพระนครสามด้าน แต่ด้านตะวันออกเว้นไว้เอน้ำแม่ของเป็นคูปราการเวียง ตั้งพิธีกลบบาตฝังหลักเมือง ในวันศุกร์ เดือน 7 (คือเดือน 5) ขึ้น 2 ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จุลศักราช 690 ยามแตรค่ำ ไล่ลัคนาในราศีตุล...”²⁴

ข้อความโดยมากในพงศาวดารจะไม่ปรากฏคำว่า หลักเมือง โดยตรง แต่จะพบคำว่า กลบบาต, กลบบาตร, กลบบัตร ฯลฯ ซึ่งก็คือพิธีกรรมอย่างหนึ่งของพราหมณ์ที่รับจากอินเดีย อันหมายถึงการแก้เสนียด เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมการตั้งเมืองใหม่²⁵ อีกทั้งในพงศาวดารยังมีคำว่า อินทิล คือเสาหลักเมืองที่เชื่อว่าเป็นเสาที่พระอินทร์ทรงประทานให้แก่ชาวลัวะ ตามตำนานสุวรรณคำแดง ที่มีใจความว่า

²³ พระยาประชากรกิจกรจักร, พงศาวดารโยนก (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2516), หน้า 266-271.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 284.

²⁵ ประพัฒน์ ตรีณรงค์, “พระราชพิธีมัยยกรรม,” ศิลปากร, ปีที่ 24, เล่ม 2 (พฤษภาคม 2523) : หน้า 40-41.

"พระอินทร์ทรงประทานพรแก่ชาวลัวะทั้ง 9 ตระกูล (อันเป็นที่มาของนพบุรี) โดยบันดาลบ่อเงิน บ่อทอง และบ่อแก้ว และทรงให้กุมภกันต์ 2 คนไปขุดเส้าอินทิลจากสวรรณคัมภีร์ไว้ที่เมืองนพบุรีนั้นเพื่อป้องกันข้าศึก ต่อมาเมื่อคำที่ไม่บูชาเส้าอินทิลตามพิธีของลัวะ ทำให้กุมภกันต์โกรธและยกเส้าอินทิลกลับสวรรณคัมภีร์ ชาวเมืองจึงขอให้พระเถระองค์หนึ่งให้ไปขอความช่วยเหลือจากพระอินทร์ พระอินทร์จึงให้ขุดหลุมขนาดใหญ่และให้ปั้นช้างม้าอย่างละคู่ไว้ในหลุมแล้วจึงก่อเส้าอินทิลไว้เบื้องบน อีกทั้งสร้างกุมภกันต์เทียมเพื่อให้ปกป้องรักษาเมืองแทนองค์จริง เป็นการแก้เคล็ดคำทำนายที่ว่าเมืองนี้จะล่มสลายลง"²⁶

ดังนั้นเส้าอินทิลก็คือเส้าหลักเมือง โดยความเชื่อในเรื่องเส้าอินทิลจึงน่าจะเกิดขึ้นก่อนมีการสร้างเมืองเชียงใหม่อันเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่มีอยู่ในกลุ่มชนชาวลัวะ เนื่องจากมีคำว่า นพบุรีเกิดขึ้นแล้วในตำนานสุวรรณคัมภีร์ จนภายหลังนำมาตั้งชื่อเมืองเชียงใหม่ว่า นพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่ แสดงให้เห็นว่าชาวเชียงใหม่ได้สืบทอดเชื้อสายมาจากชาวลัวะทั้ง 9 ตระกูลนั่นเอง

เส้าอินทิลหลักเดิมเคยตั้งอยู่ ณ วันอินทิลที่เชื่อว่าสร้างขึ้นบนซากอาคารเดิมในสมัยของพระเจ้ากาวิละ²⁷ ซึ่งในปัจจุบันตั้งอยู่ภายในวิหารอินทิล วัดเจดีย์หลวง (ภาพที่ 6) การบูชาเส้าอินทิลมักกระทำกันทุกปี โดยพิธีมักเริ่มต้นในวันแรม 13 ค่ำ เดือน 8 เหนือ (เดือน 6) และเสร็จสิ้นลงในวันขึ้น 4 ค่ำ เดือน 9 เหนือ (เดือน 7) ทำให้มีคำพูดติดปากกันว่า "เดือน 8 เข้า เดือน 9 ออก"²⁸

อีกประการหนึ่งที่ขอกล่าวถึงพร้อมกันนี้ คือ การสร้างเมืองของชาวล้านนาโบราณนั้นจะสร้างเมืองให้มีผังตามคัมภีร์มหาทักษา อันเป็นความเชื่อในการแบ่งบริเวณต่างๆ ของเมืองดังส่วนต่างๆ ของร่างกายมนุษย์ (ภาพที่ 7) เนื่องด้วยเชื่อว่าเมืองย่อมมี

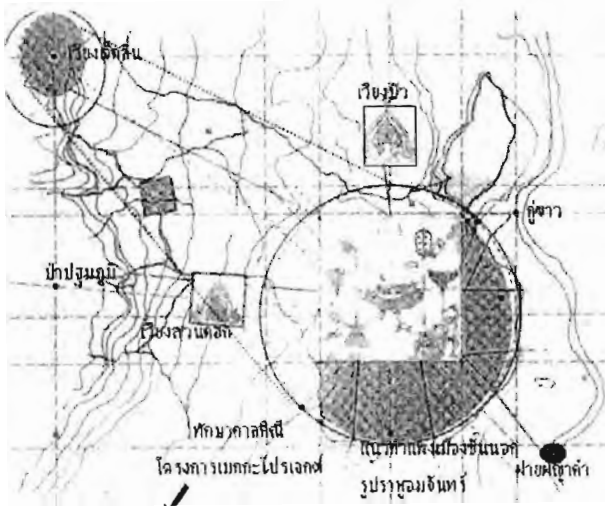

ภาพที่ 6 เส้าอินทิลเมืองเชียงใหม่ ตั้งอยู่ในวิหารอินทิล วัดเจดีย์หลวง ที่มา : วรชาติ มีชูบท, ย้อนอดีตล้านนา ตอน รวมเรื่องน่ารู้จากแผนที่เมืองนครเชียงใหม่ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551), หน้า 130.

²⁶ อ่านเพิ่มเติมใน สงวน เติตติสุวรัตน์, ประเพณีไทยภาคเหนือ (พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2512), หน้า 28-32.

²⁷ มีการวิเคราะห์กันว่าเส้าอินทิลไม่น่าจะถูกสร้างขึ้นในสมัยของพระยาเมงราย โดยอาจสร้างขึ้นในสมัยของพระเจ้ากาวิละเมื่อครั้งสร้างวัดอินทิล อ่านเพิ่มเติมใน วรชาติ มีชูบท, ย้อนอดีตล้านนา ตอน รวมเรื่องน่ารู้จากแผนที่เมืองนครเชียงใหม่ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551), หน้า 129-141.

²⁸ สุรัตน์ ชัยมงคล, "ประเพณีบูชา : เส้าอินทิล," วัฒนธรรมไทย, ปีที่ 23, ฉบับที่ 1 (มกราคม 2527) : หน้า 71-72.

ภาพที่ 7 เปรียบเทียบสัดส่วนร่างกายของมนุษย์กับลักษณะเมืองตามคติในคัมภีร์มหาทักษา ส่วนกลางของเมืองมักเป็นที่ตั้งของตลาด ศูนย์กลางทางศาสนา และเสาชะลือเมือง

ที่มา : วรลักษณ์ ฝ่องสุขสวัสดิ์, หลักเมือง หลักชัยแห่งราชอาณาจักร (กรุงเทพฯ : บ้านหนังสือโกสินทร์, 2551), หน้า 71.

ชีวิตเช่นเดียวกับมนุษย์ พื้นที่ของเมืองที่ถูกแบ่งออกนั้นจะแบ่งออกเป็นส่วนต่างๆ คือ ส่วนบนของเมือง คือทิศเหนือ เป็นทิศมงคลเป็นที่ประทับของกษัตริย์ เจ้าครองนคร ศูนย์รวมการเมืองการปกครอง ส่วนล่างของเมือง คือทิศใต้ เป็นทิศกาลกิณีเป็นที่อยู่ของขุนนาง ไพร่ และ ส่วนกลางของเมือง ที่เรียกว่าชะลือ ซึ่งถือว่าเป็นพื้นที่มงคล เป็นศูนย์กลางการค้าและการศาสนา ทำให้มีการสร้างหลักเมืองหรือเสาอินทขิลไว้ในบริเวณนี้ และทำให้เสาหลักเมืองหรือเสาอินทขิลมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า เสาชะลือเมือง²⁹

• ตำนานเมืองสุวรรณโคตมคำ

ตำนานเมืองสุวรรณโคตมคำเป็นตำนานที่กล่าวถึงเมืองของชาวกอมหลวงอันมีแคว้นเดิมคือ เมืองโพธิสารหลวง ตำนานดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงช่วงเวลาที่ไม่สามารถระบุได้ว่าเมืองนี้เกิดขึ้นในสมัยใด เนื่องจากมีการกล่าวถึงพระพุทธเจ้าหลายพระองค์สอดแทรกอยู่ในหลายช่วงของตำนาน รวมทั้งไม่สามารถระบุที่ตั้งอันแท้จริงของเมืองนี้ได้ มีนักวิชาการและนักโบราณคดีบางท่านเกิดข้อสันนิษฐานว่าชาวเมืองเมืองสุวรรณโคตมคำนี้อาจเป็นชนชาติที่ตั้งอาณาจักรพุนัน หรืออาจเป็นชนชาติขอมเดิม³⁰ แต่ไม่ว่าอย่างไรก็ตาม จากข้อสันนิษฐานดังกล่าวก็ยังไม่สามารถระบุได้อย่างแน่ชัด เนื่องจากยังมีหลักฐานต่างๆที่ไม่เพียงพอ

ชื่อของเมืองสุวรรณโคตมคำนี้มีที่มาจากการตั้งเสาโคมเพื่อใช้ในการบูชาพระรัตนตรัย เพื่อให้เจ้าสุวรรณทวารมขุมารพ้นจากโทษเนรเทศออกจากเมือง โดยตั้งจิตอธิษฐานว่าให้ลอยทวนน้ำมาสู่ที่ตั้งแห่งเสาโคมทอง ดังปรากฏในตำนาน คือ

²⁹ วรลักษณ์ ฝ่องสุขสวัสดิ์, หลักเมือง หลักชัยแห่งราชอาณาจักร (กรุงเทพฯ : บ้านหนังสือโกสินทร์, 2551), หน้า 69-71.

³⁰ คำว่าโพธิสารหลวง มีความใกล้เคียงกับคำว่า โพนน้ำ และพุนัน อีกทั้งชื่อเรียกกลุ่มคนว่ากอมหลวง ก็ใกล้เคียงกับคำว่า ขอม อ้างจาก อิศริย์ อีรเดช, "ประวัติความเป็นมาโดยสังเขปเนื้อหาและข้อสังเกตบางประการจากตำนานเมืองสุวรรณโคตมคำ ราชวงศ์ปกรณ และพงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนไชย," ศิลปากร, ปีที่ 48, ฉบับที่ 5 (กันยายน-ตุลาคม 2548) : หน้า 71-72.

“...ครั้นไปถึงตำหนักของตนแล้ว ก็รีบให้บริวารเอามีดพราและขวาน เข้าไปในป่าเพื่อโค่นและตัดเอาไม้สักได้แล้ว ก็ลากนำมาสู่ท่าริมแม่น้ำชลนที แล้วให้ช่างไม้มาถากย่องเพื่อทำให้เป็นโคม ลงรักล่องชาดและปิดทองเสร็จ พอถึงวันมหาอุโบสถเดือน 6 เพ็ญ อยะมหาเสนาบดีผู้ใหญ่นี้ให้ชายา ไอรสธิดา บริษัทนาคา และบริวารทั้งหลายชวนขวายหาน้ำมัน น้ำผึ้ง ข้าวตอก ดอกไม้ ธูปเทียนและใส่โคมทั้งมวลได้แล้ว พร้อมกันปักเสาคอมทองขึ้นรายไว้ตามริมท่าแม่น้ำชลนทีที่หน้าบ้านแห่งตนๆ แล้วก็ตามน้ำมันประทีปและโคมไฟ และถวายข้าวตอกดอกไม้ หวาน เอาไว้เพื่อถวายพระรัตนตรัยมีพระสัพพัญญูพุทธเจ้าเป็นประธาน...ขอจงให้แพมณฑปของเจ้าสุวรรณทวารมูขุมารนั้น ทวนน้ำขึ้นมาสู่เสาคอมทองของข้าพเจ้า ณ ที่นี้ด้วยความสวัสดิเกิด ว่าดังนั้นแล้วก็ได้สักการบูชา มิงามนพรสพอยู่ที่นั่นถึง 7 วัน 7 คืน แล้วจัดหาคนเฝ้าแทนอยู่ที่นี่...”³¹

การสร้างเสาคอมทองถูกสร้างขึ้นเพื่อบูชาพระรัตนตรัยและเป็นส่วนหนึ่งในการตั้งจิตอธิษฐาน แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับศาสนา แม้ว่าการกำหนดช่วงเวลาของตำนานเป็นไปได้ยาก แต่อย่างน้อยก็ทำให้ทราบว่าดินแดนดังกล่าวมีพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองขึ้นแล้วอย่างแน่นอน รวมทั้งมีการสร้างเส้าขึ้นให้มีความเกี่ยวข้องกับศาสนา แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าธรรมเนียมการสร้างเส้าได้ถูกผสมผสานลงแล้วกับศาสนาที่เจริญรุ่งเรืองขึ้นนั้นๆ แตกต่างจากความเชื่อพื้นถิ่นที่มีอยู่เดิม ที่มักมีความเกี่ยวข้องกับสิ่งเหนือธรรมชาติ หรือผีบรรพบุรุษ

ข้อสังเกตประการหนึ่ง คือ ลักษณะของเสาคอมทองที่สร้างขึ้นมีลักษณะคล้ายคลึงกับเส้าหลักเมืองในปัจจุบัน ที่มักสร้างด้วยไม้และมีการลงรักทาชาดบนเสาดังกล่าว

• เทียวเมืองพระร่วง

การเอ่ยถึงหลักเมืองสุโขทัยนั้นเป็นข้อสันนิษฐานที่ถูกกล่าวไว้ในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 เรื่องเทียวเมืองพระร่วง เมื่อครั้งทรงเสด็จประพาสเมืองกำแพงเพชรและสุโขทัย ในตอนที่ 5 ของเรื่องมีใจความบางส่วนที่เอ่ยถึงการค้นพบหลักศิลาลักษณะทรงมนทางทิศใต้ภายในเขตวัดมหาธาตุ สุโขทัย ความว่า

“...เมื่อแรกเห็นอยากใคร่เดาว่า เป็นศิลจารึกอะไรสักอย่างหนึ่ง แต่เมื่อพิจารณาแล้วจึงเห็นว่าเป็นศิลเกลี้ยงๆอยู่ ยิ่งเป็นที่น่าพิศวงยิ่งขึ้น ว่าเหตุไฉนจึง

³¹ กรมศิลปากร, ประชุมพงสาวดาร เล่ม 45 (ประชุมพงสาวดารภาคที่ 71 (ต่อ)-73) พงสาวดารละแวก (ต่อ)

เอาก่อนศิลาเช่นนี้มาฝังไว้ในที่นี้ อย่างไรก็ตามก็เชื่อว่าไม่ใช่ศิลาที่เกิดอยู่ในพื้นที่นั่นเอง เพราะที่อื่นๆก็ไม่เห็นมีก้อนศิลาเช่นนั้น จึงต้องเข้าใจว่ามีผู้นำมาปักไว้ จึงเกิดเป็น ปัญหาขึ้นว่าเอามาปักไว้ทำไม นึกอยากจะเดาว่าเอามาปักไว้ทำหลักเมือง เพราะที่ตรงนั้นก็คือเป็นที่เกือบจะกลางเมือง การที่เข้าไปอยู่ในวัดเช่นนั้นก็มีหนทางที่อาจจะ เป็นไปได้ทางหนึ่ง คือพระเจ้ากรุงสุโขทัยองค์ใดองค์หนึ่งจะใคร่สร้างวัดที่ไว้พระ มหาธาตุ เลือกได้ที่เหมาะกลางเมือง จึงสร้างลงไปริมหลักเมือง ซึ่งไม่เป็น ข้อขัดข้องประการใด เช่นที่เมืองเชียงใหม่ หลักอินทิลบัดนี้ก็อยู่ในเขตวัดเจดีย์ หลวง แปลความว่าหลักตั้งอยู่ก่อน วัดตามไปภายหลัง ที่นี้ก็อาจจะเป็นไปได้ เช่นเดียวกัน แต่ทางทิศเหนือวัดมหาธาตุริมวัดที่เรียกกันว่าวัดชนะสงครามนั้น มี สถานอันหนึ่งซึ่งราษฎรเรียกว่าศาลกลางเมือง ได้แต่งให้พระวิเชียรปราการไป ตรวจดูก่อน บอกว่าเข้าใจว่าจะเป็นหลักเมือง ครั้นไปดูเองภายหลังก็ลงเนื้อเห็น ด้วย คือมีเป็นเนินอยู่เฉยๆก่อน แต่ครั้นให้ถาง และขุดลงไป จึงได้เห็นท่าทางพอเดาได้ ว่ามี เสาดั้งตั้งขึ้นไปทั้ง 4 มุข มีมุมละ 2 เสาดั้ง ซ้อนกันเป็น 2 ชั้น ที่ตรงกลางเนินมีหลุมซึ่ง เข้าใจว่าคงจะเป็นหลุมที่ฝังนิมิต ในหลุมนั้นมี ศิลาแผ่นแบนทั้งอยู่แผ่นหนึ่ง แต่แตกแยกเป็น สองชิ้น ตรวจดูศิลานั้นก็แลเห็นเป็นลายอะไร เลื่อนๆ จึงเหลือที่จะรู้ได้ว่าอะไร บางทีจะเป็น แผ่นศิลาที่ลงดวงของเมืองก็ได้...แต่ถึงแม้ที่นี้ จะเป็นหลักเมือง ก็ยังไม่ลบล้างข้อความที่ สันนิษฐานเรื่องศิลาขอมดำดิน..³²

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ กล่าวถึงหลักศิลาภายในวัดมหาธาตุ (ภาพที่ 8) ว่า น่าจะเป็นหลักเมืองเดิมก่อนที่จะมีการขยายเขตวัด มหาธาตุ จึงได้ย้ายดวงเมืองไปยังเขตวัดชนะสงคราม ดังบันทึกในเที่ยวเมืองพระร่วงว่า

ภาพที่ 8 หลักศิลา ภายในวัดมหาธาตุ สุโขทัย ที่เรียกว่าขอมดำดิน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงสันนิษฐานว่าเป็นหลักเมือง สุโขทัย

ที่มา : พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เที่ยวเมืองพระร่วง, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์หมานุกรม ราชวิทยาลัย, 2519).

³² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เที่ยวเมืองพระร่วง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์หมานุกรม ราชวิทยาลัย, 2519), หน้า 56-59.

“...ครั้นเมื่อได้สร้างวัดมหาธาตุลงที่ริมหลักเมืองเดิมแล้ว ท่านต้องการจะขยายลานให้กว้างออกไป และต้องการทำการโยธาต่างๆในวันนั้น ท่านจะเกิดรู้สึกขึ้นมาว่า การที่หลักเมืองมาอยู่ตรงนั้นก็ดี จึงคิดอ่านย้ายไปไว้เสียแห่งอื่นให้พ้น แต่หลักศิลาที่ปักไว้เป็นเครื่องหมายเดิมนั้นท่านไม่ได้ย้ายไป เพราะตัวหลักไม่เป็นของสำคัญ สำคัญอยู่ที่นิมิตต่างหาก หลักเป็นแต่เครื่องหมายให้ปรากฏว่าฝั่งนิมิตไว้ตรงไหนเท่านั้น เมื่อท่านได้ขุดเอานิมิตไปฝังไว้ที่แห่งอื่นแล้ว หลักนั้นก็เป็นหลักเหลวๆอยู่ลอยๆไม่เป็นหลักเมืองอีกต่อไป...”³³

จากหนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงนั้นทำให้พอสันนิษฐานได้ว่าหลักศิลาและแผ่นศิลาแบนดังกล่าวน่าจะเป็นหลักเมืองและดวงเมืองสุโขทัยดังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคาดคะเน และหนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงนี้เป็นเพียงหลักฐานเอกสารชิ้นเดียวที่มีการเอ่ยถึงหลักเมืองสุโขทัย โดยมีชื่อหลักฐานที่ร่วมสมัยสุโขทัยแต่อย่างใด หากแต่เป็นการตีความและสันนิษฐานขึ้นภายหลัง

1.1.3 เอกสารต่างภาษา

• ตำราพระราชพิธีนครฐาน

ตำราพระราชพิธีนครฐาน หรือนครฐานสูตรนี้ เป็นตำราที่ว่าด้วยการประกอบพิธีกรรมการฝังอาคารพระนคร โดยมีพิธีการหลักคือการลงหลักพระนคร ต้นฉบับเดิมนั้นเป็นอักษรขอม เนื้อความในตำรานี้มีใจความที่กล่าวถึงเป็นสำคัญ คือ เสาหลักเมืองสร้างด้วยไม้ชัยพฤกษ์ มีการเอาดินจากทั้ง 4 ทิศ ปั้นขนาดเท่าผลมะตูมเพื่อเป็นตัวแทนของท้าวจตุโลกบาล (ดิน น้ำ ลม ไฟ) และมีแผ่นอาคารพอันเป็นแผ่นเงิน ทอง และทองแดง ลงดวงเมืองบรรจุใต้เสาหลักเมืองนั้น หลักของพิธีที่สำคัญ คือ การนิมนต์พระสงฆ์สวดพระปริตรและนครฐานสูตร เมื่อถึงฤกษ์มงคลจะให้โหรถือดินธาตุยีนปากหลุมทั้ง 4 ทิศ อันเป็นตัวแทนของธาตุดิน (หมายถึงเมืองนั้นมีความยั่งยืน) ธาตุน้ำ (หมายถึงพระมหากษัตริย์ ตลอดจนอำมาตย์ราษฎรมีอายุยืนและมีแต่ความสุขยิ่ง) ธาตุลม (หมายถึงพืชพรรณธัญญาหารสมบูรณ์) และธาตุไฟ (หมายถึงกำลังทหารมีความเข้มแข็ง ชนะข้าศึกทั้งมวล)³⁴

ตำราพระราชพิธีนครฐานนี้เป็นต้นเค้าให้แก่พิธีกรรมการลงเสาหลักเมืองในดินแดนไทย เห็นได้อย่างชัดเจนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ อาทิ การลงหลักเมืองในสมัยของพระบาทสมเด็จพระ

³³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เที่ยวเมืองพระร่วง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2519), หน้า 56-59.

³⁴ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, พระหลักเมือง (กรุงเทพฯ : องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกในพระบรมราชูปถัมภ์, 2525), หน้า 12.

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ที่มีการบันทึกการดำเนินพิธีอย่างละเอียด ที่พบว่าเป็นการถอดแบบจากตำราดังกล่าวนี้เอง อีกทั้งในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เมื่อครั้งทรงโปรดฯให้มีการสร้างเสาหลักเมืองใหม่ การประกอบพิธีกรรมก็ยังคงดำเนินไปในรูปแบบและทิศทางเดียวกันข้างต้นนี้ โดยพิธีดังกล่าวเรียกว่า *พิธีนครฐานสมโภช* ซึ่งในปัจจุบันเป็นพิธีกรรมที่มีการผสมผสานความเชื่อระหว่างศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธเข้าด้วยกัน³⁵

• พงศาวดารลาว

จากหลักฐานเอกสารประจำชาติของลาว คือ พงศาวดารลาว ได้มีการเอ่ยถึงการสร้างเมืองของฤๅษีที่เชื่อว่าเป็นบรรพบุรุษของชาวลาวไว้ว่า

“...บัดนี้เจ้าฤๅษีสองพี่น้องจึงสร้างเมืองล้านซวงเป็นประมณขึ้นที่นั่น เจ้าฤๅษีจึงตั้งเสาหลักขึ้นชื่อว่าหลักหมั่นไว้ทางตะวันออก หลักก่อนสองปักไว้ที่นาไร่เดียวคือที่วัดวิบูลเดียนี่ หลักก่อนที่สามปักไว้ที่สบห้วยโสม แล้วใส่ชื่อเมืองว่าเมืองเชียงตุงเชียงทองด้วยนิมิตรเอาชื่อน้ำตุงและต้นไม้ทองมาเป็นนิมิตรชื่อนั้น...”³⁶

ข้อความที่ปรากฏในพงศาวดารลาวเป็นการเน้นย้ำว่าชาวลาวมีบรรพบุรุษเป็นฤๅษีผู้ซึ่งเลือกพื้นที่ซึ่งถือได้ว่าเหมาะสมแล้วแก่การสร้างเมือง เมื่อเลือกพื้นที่ดังกล่าวแล้วจะต้องมีการตั้งเสาหลักเพื่อให้เป็นสัญลักษณ์ว่าที่แห่งนี้จะมีการสร้างเมืองขึ้นอย่างเป็นทางการถาวร

1.2 หลักฐานเอกสารที่กล่าวถึงการฝังคนใต้หลุมเสาปราสาทและเสาหลักเมือง

ความเชื่ออย่างหนึ่งที่ถือได้ว่ามีความเกี่ยวข้องอย่างยิ่งในการสร้างบ้านแปลงเมืองคือการฝังคนลงไปในหลุมเสาเอกของอาคารปราสาท หรือการฝังคนลงไว้ใต้หลุมเสาหลักเมือง เพื่อให้เป็นผู้คุ้มครองปกป้องบ้านเมืองในมีความสุขร่มเย็น ความเชื่อดังกล่าวไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าแท้จริงนั้นมีพิธีกรรมดังกล่าวเกิดขึ้นจริงหรือไม่ หากแต่หลักฐานเอกสารในอดีตหลายฉบับที่กล่าวต้องตรงกันถึงเรื่องดังกล่าวนี้ ดังพอที่จะสามารถยกตัวอย่างและแยกเป็นตามประเภทได้ คือ

³⁵ “มีแต่พุทธกับพราหมณ์ไม่มีผี,” ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 23, ฉบับที่ 8 (มิถุนายน 2545) : หน้า 32.

³⁶ จารุวรรณ ธรรมวัตร, พงศาวดารแห่งประเทศลาว คือ หลวงพระบาง, เวียงจันทน์ เมืองพวน และจำปาสัก (มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2530), หน้า 1.

1.2.1 เอกสารสมัยรัตนโกสินทร์

• ประวัติจังหวัดภูเก็ต

ภูเก็ตเป็นหัวเมืองที่มีความสำคัญอย่างยิ่งโดยเฉพาะในสมัยอยุธยาตอนปลายเป็นต้นมาตามประวัติของเมืองตอนหนึ่งได้พูดถึงการฝังหลักเมืองไว้ว่า

“...เมื่อท้าวเทพกษัตรีและท้าวศรีสุนทรได้ถึงอสัญกรรมแล้ว พระยาถลาง (ทองพูน) ได้เป็นเจ้าเมืองถลาง ได้จัดหาสถานที่เพื่อสร้างเมืองใหม่ขึ้น และได้ตกลงให้สร้างเมืองใหม่ขึ้นที่ตำบลเทพกษัตรี อำเภอถลางปัจจุบันนี้ โดยเรียกว่า ‘บ้านเมืองใหม่’ เมื่อจัดหาที่ได้แล้ว จึงได้ประกอบพิธีกรรมขึ้นเพื่อฝังหลักเมืองโดยนิมนต์พระภิกษุสงฆ์รวม 32 รูป เจริญพระพุทธมนต์อยู่ 7 วัน 7 คืน แล้วจึงให้อำเภอทนายปาวร้องหาตัวผู้ที่จะเป็นแม่หลักเมือง (ผู้ที่จะเป็นแม่หลักเมืองได้ต้องเป็นคนที่เรียกกันว่า สู้สู้ตา คือกำลังมีกรรมนั่นเอง) การปาวร้องหาตัวแม่หลักเองนี้ได้ประกาศปาวร้องเรื่อยไปตลอดทุกหมู่บ้านว่า ไ้อ้เจ้ามัน ไ้อ้เจ้าคง อยู่ที่ไหนมาไปประจำที่ ในที่สุดจึงไปได้ผู้หญิงชื่อนางนาคทองแก่ประมาณ 8 เดือนแล้วนางนาคได้ขานตอบขึ้น 3 ครั้ง แล้วได้เดินตามผู้ประกาศไป ขณะนั้นเป็นเวลาพลบค่ำแล้ว เมื่อไปถึงหลุมที่จะฝังหลักเมืองนางนาคก็กระโดดลงไปในหลุมทันที ฝ่าหลุมก็เลื่อนปิด เจ้าพนักงานก็กลับหลุมฝังหลักเป็นอันเสร็จพิธีการฝังหลักเมือง...”³⁷

จากบันทึกดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความเชื่อในพิธีการลงเสาหลักเมืองนั้น จำเป็นจะต้องมีการฝังหญิงมีครรภ์ลงใต้หลุมหลักเมือง ในกรณีการลงเสาหลักเมืองภูเก็ตนี้มีการ “นิมนต์พระ 32 รูป เจริญพุทธมนต์อยู่ 7 วัน 7 คืน” ซึ่งมีนักวิชาการได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าการขึ้นหลักเมืองนั้นไม่น่าจะมีการฝังคนลงไปเพื่อให้เป็นการอัปมงคล อีกทั้งยังมีพระภิกษุสงฆ์ร่วมในพิธีดังกล่าวอีกด้วย ยิ่งไม่น่าเป็นไปได้เนื่องจากการฝังคนทั้งเป็นเป็นการผิดศีลข้อที่ 1 ในทางพุทธศาสนา³⁸

• นิทานพื้นบ้านภูเก็ต

นอกจากประวัติจังหวัดภูเก็ตแล้วแล้วยังมีการเอ่ยถึงการฝังหญิงนางหนึ่งอันเป็นที่มาของเจ้าแม่หลักเมือง ปรากฏเป็นนิทานพื้นบ้านภูเก็ตในลักษณะของร้อยกรอง ความว่า

³⁷ ส. พลายน้อย, “พิธีฝังคนทั้งเป็นในหลุมหลักเมือง,” สารคดี, ปีที่ 16, ฉบับที่ 190 (ธันวาคม 2543) : หน้า 121.

อ้างถึง ประวัติจังหวัดภูเก็ต ฉบับฉลอง 25 พุทธศตวรรษ, 2500.

³⁸ เรื่องเดียวกัน.

“มีเรื่องเล่าว่า โบราณนั้นหนา ทางรัฐบาล ออกกฎหมายเคียร์ ปวดเคียร์ ชาวบ้าน ใครเรียกห้ามขาน ในยามราตรี

ถ้าใครรับขาน ก็จะถูกจับ โดยไม่ปราณี จะเอาไปฝัง ทั้งทั้งเรานี้ ยังมีชีวิต นำ หวันพรันใจ

วันหนึ่งสามมี นางนากจรีลี ออกจากบ้านไป เขาสังภรรยา ว่าอย่าขานใคร ปิดประตูไว้ แล้วรับนิทรา

นางนอนไม่หลับ รอคอยการกลับ ผู้เป็นภาดา แว่วยินเสียงเรียก สำเนียงก พียา เขาคงกลับมา ขานรับทันที

พอเปิดประตู นางจึงได้รู้ มิใช่สามมี ถูกจับตัวไป รั้าให้โคกี้ จำใจจรีลี จาก บ้านเรือนตน

สงสารกลอยตา ในกรรมมารดา จะต้องวายชนม์ กระโจนลงหลุม ผู้ คุมณณมล ไม้ดอกออกจน สิ้นชีพวางวาย

ถูกฝังทั้งเป็น เลือดสดกระเซ็น คิดแล้วใจหาย ฟ้าคงลิขิต นิमितมั่นหมาย สงนางโดยฉาย ลงมาสู่ดิน

ตั้งแต่นั้นมา ผ่องขาวประชา นับถือกันสิ้น บนบานศาลกล่าว เรื่องราว อาจิดน ขอพริยพิน เจ้าแม่หลักเมือง”³⁹

1.2.2 เอกสารต่างภาษา

• พงศาวดารมอญ

การสร้างเมืองของชาวมอญพม่าถูกกล่าวถึงไว้ในพงศาวดารมอญเล่มหนึ่ง คือ เรื่อง ราชอิรราช ซึ่งมีตอนหนึ่งที่กล่าวถึงการสร้างเมืองของมะกะโท ซึ่งภายหลังเป็นปฐมกษัตริย์แห่งเมือง เมาะตะมะนามว่าพระเจ้าฟ้ารั่ว ในพงศาวดารเล่มนี้ได้พูดถึงการฝังอาถรรพ์เสาปราสาทไว้ว่า

“...ครั้นอยู่มามะกะโทคิดจะสร้างเมือง จึงให้ชุมนุมสมณพราหมณาจารย์ และชาวบ้านทั้งปวงมาพร้อมกัน มะกะโทจึงว่าแก่ราชาปโรหิตชะเจียงสมิตร อาจารย์ ทะเคมหาสมิตรว่า ท่านเป็นโหราผู้ใหญ่ทั้งสามคน บัดนี้เราจะคิดสร้าง เมือง ท่านจงหาฤกษ์ที่จะสร้างเมืองขึ้นเป็นราชธานี โหรทั้งสามคนก็หาฤกษ์ที่จะ สร้างเมืองขึ้นเป็นราชธานีตามมะกะโทสั่ง ครั้นได้ฤกษ์แล้วมะกะโทจึงให้ไพร่พลทั้ง ปวงแผ้วถางแผ่นดินให้ราบเสมอ...และจะแต่งเครื่องมงคลราชบรรณาการให้

³⁹ วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์, หลักเมือง หลักชัยแห่งราชอาณาจักร (กรุงเทพฯ : บ้านหนังสือโกสินทร์, 2551),

ทูตานุทูตจำทูลสาสน์ ไปขอพระนามต่อสมเด็จพระร่วงเจ้าก่อน ด้วยพระองค์เป็น กษัตริย์อันสูงใหญ่ แล้วได้มีพระเดชพระคุณชุบเลี้ยงเรามา ถ้าพระองค์ปราสาท นามและเครื่องราชกกุธภัณฑ์มาแล้วเมื่อใด จึงจะให้ทำปราสาทขึ้น...แล้วมะ กะโทให้หาฤกษ์ปลูกปราสาท ไหรถวายฤกษ์ ในฤกษ์นั้นว่า วันพฤหัสบดี เดือนหก แรมสามค่ำ ศักราชได้ 648 ปี นักษัตริย์สืบสองเป็นราชาฤกษ์นั้น จะมีหญิงมี ครรภ์แปดเดือนเดินมาเป็นนิมิต ได้ฤกษ์เอาเสาลงหลุม จึงมุขมนตรีและคนทั้งปวง ครั้นวันฤกษ์ก็พร้อมกันคอยท่าฤกษ์และนิมิต ถึงฤกษ์เวลากลางวัน พอหญิงมีครรภ์ คนหนึ่งเดินมาริมหลุม คนทั้งปวงพร้อมกันว่าได้ฤกษ์แล้วก็ปลุกหญิงนั้นลงในหลุม จึงยกเสาปราสาทนั้นลงหลุม...”⁴⁰

จากข้อความที่ปรากฏข้างต้นเป็นสิ่งที่ยืนยันอย่างหนึ่งว่าการสร้างเมืองนั้นจำเป็นต้องมี การหาฤกษ์ยาม มีการลงเสาหลัก และมีการฝังคนลงไปได้หลุมเสาปราสาทที่จะสร้างเป็นพระราชวัง ไม่ว่าเรื่องดังกล่าวนี้จะถูกบันทึกขึ้นเพียงเพื่อให้เมืองนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์หรือเป็นเรื่องจริงก็ตาม อย่างน้อยข้อมูลข้างต้นช่วยให้ทราบถึงการลงเสาหลักของปราสาทที่มีความหมายถึงคือการยืนยัน ว่าจะสร้างเมืองลง ณ ที่แห่งนั้นอย่างเป็นการถาวร ปราสาทจึงประหนึ่งว่าเป็นศูนย์กลางเมืองหรือ หลักของเมืองเช่นเดียวกัน

• Siam Society

จากการเข้ามาของชาวต่างชาติในสมัยอยุธยา ทำให้มีบันทึกที่เกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวอยุธยาสมัยนั้นที่ถูกบันทึกขึ้นโดยชาวต่างชาติ ทั้งในแง่ของบทบาทพระมหากษัตริย์ ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน สภาพบ้านเมือง ฯลฯ รวมทั้งเรื่องเล่าลือที่สืบเนื่องกันมาของผู้คนว่า ด้วยการฝังคนทั้งเป็นในหลุมเสาเอกอาคารหรือได้ประตูเมือง ข้อมูลตัวอย่างนี้ ได้แก่ หนังสือเรื่อง Siam Society ที่บันทึกโดยชาติฝรั่งเศส ในเล่มที่ 7 ภาค 1 กรกฎาคม ค.ศ. 1910 ได้กล่าวถึงการฝังคนลงไปในหลุมหลักเมืองว่า

“...พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงตีค่าของคนในปกครองของพระองค์เพียงน้อย นิดเดียว คือ ถ้ามีการสร้างพระราชวังหรือป้อมหรือตำนักร ก็จับหญิงมีครรภ์ลงใส่ หลุมทุกเสา ยิ่งได้หญิงที่ใกล้คลอดลูกก็ยิ่งดี เรื่องการซ่อมสร้างพระราชวังและป้อม นี้ ทำให้หญิงชาวอยุธยาเดือดร้อนเป็นอันมาก เพราะเหตุเรือนในสยามทั้งสิ้นสร้าง

⁴⁰ เจ้าพระยาพระคลัง (หน), ราชานิราศ (พระนคร : แพร่พิทยา, 2515), หน้า 17-22.

บนเสาไม้ สูงพ้นพื้นดินมากบ้างน้อยบ้าง หญิงทั้งหลายจึงได้รับความเดือดร้อน
หลายคน การที่พรรณนามานี้ดูเหมือนไม่จริง แต่การล้างชีวิตคนเช่นนี้ได้มีจริง...

...พวกมิชฌาติษฐิเหล่านี้เชื่อว่าหญิงเหล่านั้นเมื่อตายแล้วกลายเป็นปีศาจ
อันดุร้าย พวกปีศาจเหล่านี้ไม่ใช่จะรักษาแต่เสาที่ตั้งอยู่บนตัว ยังป้องกันบ้านเรือน
ทั้งสิ้นให้พ้นเคราะห์ด้วย..."⁴¹

เอกสารที่ถูกเขียนขึ้นนี้ตรงกับสมัยของพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งเมื่อมีนักวิชาการ
ตรวจสอบประวัติศาสตร์สมัยพระเจ้าปราสาททองแล้วนั้นพบว่าไม่ปรากฏเหตุการณ์ดังที่ถูกบันทึก
ตามความเข้าใจของชาวต่างชาติ อีกทั้งไม่มีแม้กระทั่งการบูรณะประตูพระราชวังแต่อย่างใด พบ
เพียงแค่การสร้างพระนครหลวงที่จำลองมาจากกัมพูชาเท่านั้น⁴²

• Siamese State Ceremonies

หนังสือเรื่อง Siamese State Ceremonies เขียนโดยชาวต่างชาติที่เข้ามายังดินแดนไทยใน
สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ในบทที่ 26 เป็นการอธิบายถึงความเชื่อในเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ หนึ่งใน
นั้นมีการกล่าวถึงเสาหลักเมืองเอาไว้ มีเนื้อหาที่สำคัญ คือ

"...เมืองธนบุรีที่ตั้งอยู่ทางตะวันตกของพระนครนั้นเป็นเมืองระยะสั้นและ
ไม่ปรากฏว่ามีการสร้างเสาหลักเมืองแต่อย่างใด จนกระทั่งสร้างกรุงรัตนโกสินทร์
อีกฝั่งหนึ่งจึงมีการตั้งเสาหลักเมือง ศาลเจ้าหลักเมืองมีลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐ
ทรงปราสาท ภายในประดิษฐานเสาหลักเมืองที่ทำด้วยไม้ทาสีแดง ภายในมีการ
เสี่ยงทายและบนบานศาลกล่าวต่าง ๆ นานาสะท้อนให้เห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์

จากคำบอกเล่าเชื่อว่ามีคนถูกฝังอยู่ใต้เสาหลักเมือง กล่าวคือ เมื่อมีการ
ซ่อมหรือสร้างประตูเมืองและกำแพงเมือง จะมีคนบริสุทธิ์ 3 คนถูกนำมาทำพลี
กรรม โดยพระมหากษัตริย์จะให้ทำการซ่อมสร้างประตูเมืองอย่างเงียบๆ และให้คน
ไปตะโกนชื่อประตูเมืองนั้นๆ หากมีใครหันมามองจะถูกจับไปฝังใต้หลุมประตูเมือง

⁴¹ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, พระหลักเมือง (กรุงเทพฯ : องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกในพระบรมราชูปถัมภ์, 2525),
หน้า 3. อ้างถึง "Translation of Jermias Van Vliet's Description of the Kingdom of Siam," Siam Society, เล่ม 7,
ภาค 1 (กรกฎาคม ค.ศ. 1910) : หน้า 18-19.

⁴² เรื่องเดียวกัน.

นั้นๆ เมื่อถึงวันพิธีกรรมพระมหากษัตริย์และข้าราชการบริพารจะมาทำความเคารพ และฝากฝังให้คนทั้ง 3 ดูแลบ้านเมือง หลังจากนั้นคนทั้ง 3 ก็จะถูกทับด้วยเส้า...”⁴³

ในหนังสือเล่มดังกล่าวยังมีการอ้างถึง Van Vliet ชาวต่างชาติที่เข้ามายังอยุธยาในช่วง ค.ศ. 1629-1634 ที่มีบันทึกคล้ายคลึงกับคำกล่าวข้างต้น ว่า

“...เมื่อพระมหากษัตริย์จะซ่อมสร้างพระราชวัง ฯลฯ ได้สั่งก่อสร้างเท่านั้นจะมีหญิงต้องถูกฝังเอาไว้ และหญิงเหล่านั้นจะกลายเป็นวิญญาณรักษาที่ดังกล่าว และมีครั้งหนึ่งในช่วง ค.ศ. 1634 พระมหากษัตริย์ได้ซ่อมประตูเมือง 17 ประตู และมีหญิงต้องจำนนถึง 68 คน ที่จะถูกฝังเพื่อทำพิธีกรรมในครั้งนั้น...”⁴⁴

วิธีการเขียนของชาวต่างชาตินี้เป็นการสอดเรื่องราวจนเพื่อให้ดูว่าเมืองไทยนั้นล้าหลังและป่าเถื่อน ทั้งที่งานเขียนดังกล่าวนี้ตรงกับสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งพงศาวดารเองก็ไม่พบว่ามีพิธีกรรมสร้างประตูเมืองที่จำเป็นต้องฝังชีวิตมนุษย์เอาไว้แต่อย่างใด⁴⁵

• เรื่องเล่ากรุงสยาม

หนังสือเรื่องเรื่องเล่ากรุงสยามนี้เป็นงานแปลจากหนังสือเรื่อง Description du Royaume Thai ou Siam ที่บันทึกถึงสิ่งต่างๆที่การเข้ามาของคณะเยซุอิต พระราชวัง สังคม สถาปัตยกรรมรวมทั้งพิธีกรรมความเชื่อของชาวไทยสมัยนั้น ในบทที่ 18 ว่าด้วยเรื่องการนับถือโชคลางได้กล่าวถึงการฝังคนในทำนองเดียวกับเรื่อง Siamese State Ceremonies ว่า

“...เมื่อจะสร้างประตูเมืองใหม่ในกำแพงพระนคร หรือแม้เพียงซ่อมขึ้นใหม่ ไม่ทราบว่าเขาใช้กำหนดกฎถือโชคลางข้อไหนที่ว่าต้องฆ่าคนที่บริสุทธิ์คือไม่มี ความผิดเสียสามคน การกระทำอันป่าเถื่อนนี้มีดังนี้ คือ หลังจากที่พระเจ้าแผ่นดินได้ทรงปรึกษากับขุนนางผู้ใหญ่เป็นการลับแล้ว ก็ส่งราชบุรุษคนหนึ่งไปที่ ประตูเมืองที่จะดำเนินการซ่อมแซมนั้นๆ นานๆครั้งราชบุรุษผู้นั้นจะทำที่เป็นตะโกน เรียกหาใครคนหนึ่งขึ้นมาดั่งๆ เขาออกชื่อประตูเมืองนั้นซ้ำซากหลายครั้งหลายหน ปรากฏอยู่เนื่องๆว่าประชาชนที่ผ่านไปมา เมื่อได้ยินเสียงร้องเรียกทางเบื้องหลังก็

⁴³ H.G. Quaritch Wales, Siamese State Ceremonies : Their History and Function (London : Bernard Quaritch, 1931), P. 302-307.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ ฉันทิพย์ กระแสสินธุ์, พระหลักเมือง (กรุงเทพฯ : องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกในพระบรมราชูปถัมภ์, 2525),

มักจะเหลียวหน้ามาดู ทันใดนั้นราชบุรุษกับพวกก็จะเข้ามล้อมจับเอาคนที่เหลียวหน้ามาดูนั้นไปสามคน อันเป็นที่แน่ว่าชะตาชีวิตของเขาถึงขนาดแล้ว ไม่มีการปฏิบัติใดๆ สัญญาประการใดๆ หรือการเสียสละใดๆ ที่จะช่วยชีวิตเขาไว้ได้...ครั้นถึงวันกำหนดที่จะกระทำการอันทารุณนี้ก็เลี้ยงดูผู้เคราะห์ร้ายให้อิ่มหนำสำราญแล้วแห่แหนนำไปที่หลุมนั้น พระเจ้าแผ่นดินและข้าราชการบริพารก็จะเสด็จและไปให้ความเคารพด้วยพระเจ้าแผ่นดินมีรับสั่งให้บุคคลทั้งสามนั้นเฝ้าประตูเมืองไว้ด้วยและเร่งให้แจ้งข่าวให้รู้เกลือกว่ามีอริราชศัตรูหรือผู้คิดกบฏจะยกเข้าโจมตีพระนคร ครั้นแล้วเขาก็ตัดเชือกปล่อยให้เส้าหรือซุงหล่นลงมาบนศีรษะผู้เคราะห์ร้าย ผู้ตกเป็นเหยื่อของการถือโชคติออลานั้น บีแบ่นอยู่ในหลุม...”⁴⁶

ลักษณะการเขียนในเรื่องข้างต้นนี้ดูไม่มีความแตกต่างกันแต่อย่างใดจากเรื่อง Siamese State Ceremonies ที่สะท้อนความเชื่อเรื่องการทำพิธีพลีกรรมมนุษย์เพื่อให้อิทธิพลถึงสถิต ณ ที่แห่งนั้นเพื่อคุ้มครองเมือง

อนึ่ง การสร้างหลักเมืองและประตูเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นไม่น่าจะมีการฝังคนลงไปแต่อย่างใด เนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ไม่ทรงศรัทธาในเรื่องไสยศาสตร์และทรงยึดมั่นในพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง โดยดูได้จากประมวลกฎหมายในรัชกาลที่ 1 ที่ส่วนหนึ่งมีการกล่าวเอาไว้ว่า

“แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ให้ข้าพเจ้าผู้ใหญ่ผู้น้อยผู้รักษาเมือง ผู้รั้งกรมการเมือง เอก โท ตริ จัตวา ทั้งปวงบันดามีสารเทพารักษ พระภูมเจ้าที่ พระเสื้อเมือง ทรงเมืองให้บำรุงซ่อมแปลงที่ปรลั๊กหักพังนั้นให้บริบูรณ์ แลแต่งเครื่องกระยาบวด ผลไม้ถวายเป็นต้น รูปเทียนของบูชาฟ้อนรำบำบวงสรวงพระลิก้ามถวายสิ่งซึ่งอันสมควรแก่เทพารักษ แต่อย่านับถือยิ่งกว่าพระไตรสรณาคม ห้ามอย่าให้พลีกรรมด้วยฆ่าสัตว์”⁴⁷

ไม่ว่าอย่างไรก็ตาม เรื่องราวที่ถูกกล่าวเอาไว้ทั้งในตำนานการสร้างเมืองต่างๆ และในบันทึกของชาวต่างชาติที่ระบุถึงการฝังคนทั้งเป็นได้หลุมหลักเมืองหรือปราสาทราชวังเพื่อให้เป็นดวงวิญญาณที่สิงสถิตและปกป้องรักษาเมืองก็ยังคงเป็นเรื่องที่ไม่สามารถระบุได้อย่างแน่ชัด ว่าแท้จริงแล้วเรื่องดังกล่าวนี้มีการปฏิบัติกันอยู่จริงหรือไม่ อาจเพียงแคเขียนขึ้นเพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับ

⁴⁶ มงเซญอร์ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม (กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา, 2549), หน้า 338-339.

⁴⁷ ส.พลายน้อย, จารึกจากอดีต (พระนคร : ก้าวหน้า, 2502), หน้า 227-228.

เสาหลักเมืองนั้นๆ หรืออาจเป็นการเขียนขึ้นโดยชาวต่างชาติเพื่อแสดงให้เห็นว่าประเทศไทยนั้นล้ำหลังอยู่มากก็เป็นได้

2. หลักฐานภาพจิตรกรรมฝาผนัง ณ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหารตั้งอยู่เลขที่ 2 บนแขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามแห่งนี้เป็นอารามหลวงชั้นเอกชนิดราชวรวิหาร สถาปนาขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2407 ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เพื่อเป็นวัดประจำรัชกาล อีกทั้งเป็นวัดที่สร้างขึ้นตามคติราชประเพณีโบราณที่ว่าราชธานีทุกยุคทุกสมัยจะต้องมีวัดที่สำคัญ 3 วัด ประกอบไปด้วย วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ และวัดราชประดิษฐ์⁴⁸

จุดเด่นของวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหารนี้ คือ ภายในพระอุโบสถปรากฏภาพจิตรกรรมฝาผนังอันเกี่ยวข้องกับพระราชพิธี 12 เดือนของพระมหากษัตริย์ งานจิตรกรรมภายในพระอุโบสถวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหารนี้เขียนขึ้นในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เมื่อครั้งทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัด⁴⁹

ลักษณะการเขียนภาพจิตรกรรมเป็นการวาดภาพในมุมมองตานก (Bird's eye view) คือจัดองค์ประกอบให้เหมือนมองลงมาจากที่สูง ทำให้มีการวาดภาพซ้อนลดหลั่นกันได้และสามารถใช้สอยพื้นที่ของผนังได้อย่างเต็มที่ การวาดภาพอาคารบ้านเรือนมีการแสดงออกถึงทัศนียวิทยา (Perspective) คือมีการปรับระยะใกล้-ไกลของภาพ การเลือกใช้สีมีความหลากหลาย แต่เน้นไปที่สีโทนเย็นเป็นหลัก อีกทั้งยังรู้จักเล่นระดับความเข้มของสีทำให้งานจิตรกรรมมีความน่าสนใจมากยิ่งขึ้น จุดเด่นอีกประการหนึ่งคือการแบ่งภาพออกเป็นช่องๆ ละหนึ่งเรื่องอย่างชัดเจน แตกต่างจากการวาดภาพจิตรกรรมไทยประเพณีแต่เดิมที่มักวาดภาพหลายเรื่องต่อเนื่องกันจนเต็มพื้นที่ของผนัง อุโบสถ การแบ่งช่องภาพออกเป็นเรื่องๆ ดังกล่าวนี้เป็นอิทธิพลงานเขียนแบบยุโรปที่เข้ามาสู่ดินแดนไทยตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 3 คล้ายกับลักษณะของการมองภาพผ่านช่องหน้าต่าง⁵⁰

ภาพจิตรกรรมเรื่องพระราชพิธี 12 เดือนนี้แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตและพระราชธรรมเนียมต่างๆ ที่ทรงปฏิบัติอย่างสืบเนื่องกันมาแต่อดีต สะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี ภายในผนังแต่ละด้านมีการเขียนภาพจิตรกรรมพระราชพิธีในแต่ละเดือนไล่เรียงกันไป และมี

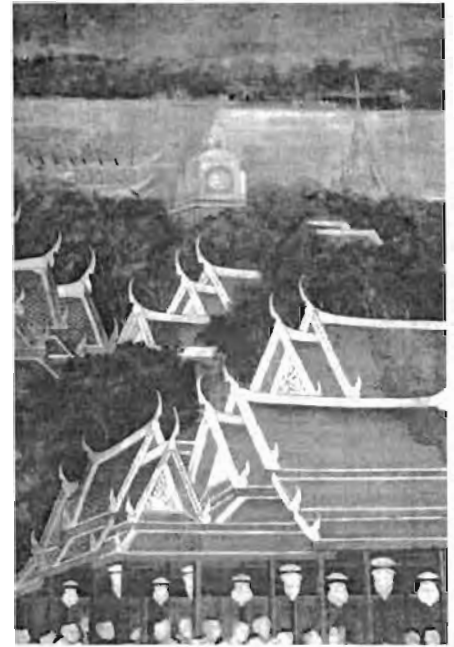
⁴⁸ อุไร สิงห์ไพฑูรย์พร, อารามหลวงที่สำคัญและวัดประจำรัชกาล (กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2542), หน้า 44-47.

⁴⁹ ชัตรบงกช ศรีวัฒนสาร, การพระราชพิธีสิบสองเดือนในจิตรกรรมฝาผนังวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), หน้า 72-73.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 61-70.

รายละเอียดของภาพแตกต่างกัน บางภาพปรากฏสิ่งก่อสร้างที่ปัจจุบันไม่หลงเหลือให้เห็นอยู่แล้ว อาทิ ภาพหอนาฬิกาที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งปัจจุบันถูกรื้อถอนไปแล้ว เป็นต้น (ภาพที่ 9)

สิ่งที่น่าสนใจคือภาพจิตรกรรมตอนหนึ่งมีการเขียนภาพ *เสาชิงช้า* เอาไว้ คือพระราชพิธีในเดือน 11 เป็นพระราชพิธีถวายผ้าพระกฐินหลวง (ภาพที่ 10) ภาพดังกล่าวอยู่ทางขวาบนผนังทางด้านทิศเหนือของพระอุโบสถ *เสาชิงช้า* ดังกล่าวนี้นี้ถูกเขียนไว้ใกล้กับวัดพระศรีรัตนศาสดารามวรวิหาร สิ่งที่น่าสนใจคือการเขียนภาพ *เสาชิงช้า* ดังกล่าวนี้นี้เขียนให้ตั้งขึ้นอยู่โล่งๆ ไม่มีอาคารหลังคาคลุมแต่อย่างใด (ภาพที่ 11) ทั้งที่ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ได้ทรงโปรดฯ ให้สร้าง *เสาชิงช้า* ขึ้นใหม่ และประดิษฐานคู่กันกับ *เสาชิงช้า* เมืองต้นเก่าที่สร้างขึ้นเมื่อครั้งสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 และโปรดฯ ให้สร้างอาคารทรงจัตุรมุขคลุมพร้อมกันในครั้งสร้าง *เสาชิงช้า* เมืองใหม่นั้น การเขียนภาพ *เสาชิงช้า* ที่ไม่ปรากฏอาคารหลังคาคลุม

ภาพที่ 9 ภาพจิตรกรรมรูปหอนาฬิกาที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ปัจจุบันอาคารดังกล่าวถูกรื้อถอนไปแล้ว (จากช่องภาพจิตรกรรมพระราชพิธีเดือน 12 พระราชพิธีลอยกระทง)

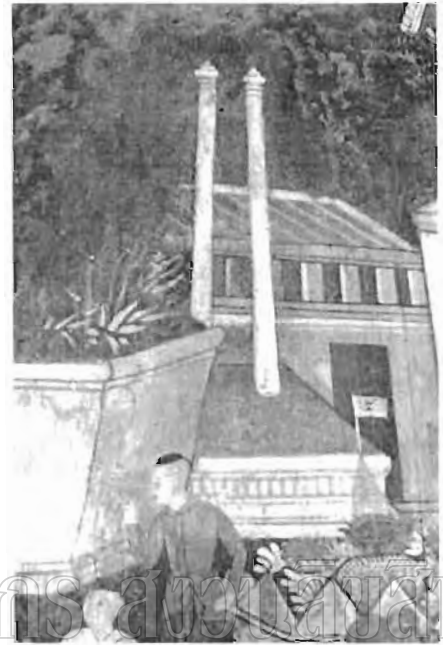
อาจเพื่อต้องการสื่อให้เห็นอย่างชัดเจนว่ามี *เสาชิงช้า* ของพระนครตั้งอยู่ใกล้กับวัดพระศรีรัตนศาสดารามวรวิหารและพระบรมมหาราชวัง เพื่อทำให้เมื่อดูภาพจิตรกรรมดังกล่าวนี้แล้วสามารถสังเกตได้ง่ายมากยิ่งขึ้นก็เป็นได้ อีกประการหนึ่ง การสร้าง *เสาชิงช้า* เมืองแต่เดิมจะไม่มีการสร้างอาคารหรือกำแพงเพื่อจำกัดขอบเขตของ *เสาชิงช้า* เมืองนั้นๆ เนื่องด้วยนโยบายทางความศักดิ์สิทธิ์ของ *เสาชิงช้า* เมืองเปรียบเสมือนการตั้งเทียนกลางเมือง ขอบเขตของแสงเทียนคือความครอบคลุมของแสงสว่างที่จะส่องไปถึงในที่ต่างๆ ในกรณีเดียวกัน การสร้าง *เสาชิงช้า* เมืองที่ไม่มีอาคารหลังคาคลุมหรือมีกำแพงล้อมรอบนั้นมีนัยยะหมายถึงอำนาจของพระหลักเมืองที่สามารถคุ้มครองไปได้อย่างกว้างขวางสุดเขตแดนพระนคร จนกระทั่งเมื่อมีการสร้างกำแพงล้อมรอบ *เสาชิงช้า* เมืองหรือการสร้างอาคารหลังคาคลุมขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ย่อมทำให้ทัศนคติในเรื่องดังกล่าวนี้เปลี่ยนแปลงไป ทำให้อำนาจของ *เสาชิงช้า* เมืองมีเพียงในพื้นที่ที่ถูกจำกัดขึ้นนั่นเอง

อีกส่วนหนึ่งที่น่าสังเกตคือการวาดภาพ *เสาชิงช้า* เมืองทั้ง 2 หลักภายในภาพจิตรกรรมนั้นกลับถูกวาดขึ้นให้มีส่วนสูงที่เท่าเทียมกัน ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้ว *เสาชิงช้า* เมืองทั้ง 2 หลักมีส่วนที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด โดย *เสาชิงช้า* เมืองต้นแรกที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 มีส่วนสูงที่

มากกว่าเสาหลักเมืองที่สร้างขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 4 การวาดภาพเสาหลักเมืองให้มีสัดส่วนที่สูงเท่ากันนี้อาจเพียงวาดขึ้นเพื่อแสดงให้เห็นว่าภาพดังกล่าวนี้คือเสาหลักเมืองของกรุงรัตนโกสินทร์ โดยมิได้คำนึงแต่อย่างใดถึงสัดส่วนที่แท้จริง เพียงเพื่อแค่ต้องการถ่ายทอดออกมาในภาพจิตรกรรมเท่านั้นเอง

ภาพที่ 10 ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในวัดราชประดิษฐ์สถิติมหาสิมารามวรวิหาร ภาพจิตรกรรมพระราชพิธีเดือน 11 พระราชพิธีถวายผ้าพระกฐินหลวง ทางซ้ายมือของภาพปรากฏภาพเสาหลักเมืองคู่อย่างชัดเจน

ภาพที่ 11 ภาพเสาหลักเมืองคู่ที่ไม่มีอาคารหลังคาคลุม และเสาหลักเมืองทั้ง 2 ต้นมีสัดส่วนที่เท่าเทียมกัน การแสดงออกในงานศิลปะดังกล่าวสะท้อนให้เห็นในเรื่องขอบเขตอำนาจหลักเมืองที่ครอบคลุมทั้งเมือง ไม่ได้ถูกจำกัดลงเพียงภายในอาคารที่สร้างครอบในภายหลัง

บทที่ 3

คติความเชื่อพื้นถิ่นและความเชื่อทางศาสนา

ก่อนที่ศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธจะเข้ามามีอิทธิพลเหนือจิตใจของคนจำนวนมากในดินแดนแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นั้น คนในท้องถิ่นดังกล่าวย่อมมีความเชื่อเพื่อเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของชุมชนให้มีความเชื่อและความศรัทธาร่วมกัน ความเชื่อดังกล่าวนี้นี้เป็นผลจากการนับถือสิ่งเหนือธรรมชาติหรือสิ่งที่ไม่สามารถมองเห็นและสัมผัสได้ รวมทั้งการนับถือธรรมชาติผู้ให้ทั้งคุณและโทษ อาทิ ต้นไม้ แม่น้ำ ผืนดิน ดวงอาทิตย์ ฯลฯ สิ่งหนึ่งที่เห็นได้อย่างชัดเจนที่แสดงถึงความเชื่ออันเป็นศูนย์รวมที่สำคัญของคนพื้นถิ่น คือการสร้าง หลักกลางชุมชน เพื่อเป็นที่พึ่งพิงสำคัญของสังคมนั้นๆ

จนกระทั่งเมื่อศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธถูกเผยแพร่มาสู่ดินแดนแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หลักทางศาสนาบางประการมีความใกล้เคียงกันความเชื่อเดิมที่มีอยู่แล้วในท้องถิ่น คือความเชื่อเรื่องศูนย์กลางจักรวาล ย่อมทำให้เกิดการผสมผสานกันโดยง่าย และสะท้อนออกมาในลักษณะที่ใกล้เคียงกัน

ในบทดังกล่าวนี้จะกล่าวถึงความเชื่อพื้นถิ่นที่เป็นการนับถือสิ่งเหนือธรรมชาติหรือการนับถือผีของแต่ละกลุ่มคน และความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธที่รับเข้ามาภายหลัง อันมีคติทางศาสนาเกี่ยวข้องกับเรื่องศูนย์กลางจักรวาล

1. ความเชื่อของกลุ่มคนพื้นถิ่น

ในแต่ละดินแดนย่อมมีกลุ่มคนกระจายตัวอาศัยอยู่โดยทั่วทุกภูมิภาค ซึ่งกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ก่อนแล้วนี้มักมีความเชื่อบางประการที่ตัวศาสนายังไม่เข้ามามีบทบาทร่วมด้วย เนื่องจากศาสนาที่เผยแพร่มาสู่ดินแดนในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นี้ปรากฏขึ้นหลังจากการก่อเกิดชุมชนพื้นถิ่น ซึ่งกลุ่มคนต่างๆ เหล่านั้นมักมีประเพณี ธรรมเนียม และวัฒนธรรมที่แตกต่างกันและมีเอกลักษณ์เฉพาะตน โดยความเชื่อหลักมักถูกแสดงออกในฐานะการเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของชุมชน ซึ่งในแต่ละชุมชนหรือกลุ่มของสังคมดังกล่าวมักมีศูนย์รวมความเชื่อทางจิตใจที่แสดงออกในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน ทั้งการนับถือผีบรรพบุรุษ ผีธรรมชาติ ฯลฯ อีกสิ่งหนึ่งที่ปรากฏร่วมกันนั้นคือการสร้างเสว กลางหมู่บ้านหรือชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่ เพื่อเป็นศูนย์รวมความเชื่อและความศรัทธาร่วมกันของคนในชุมชนนั้นๆ

ตัวอย่างการนับถือเสาของกลุ่มคนที่แตกต่างกันปรากฏให้เห็นได้ ดังเช่น กลุ่มคนลัวะทางภาคเหนือของไทย กลุ่มคนไท-อีสาน กลุ่มคนมอญ-พม่า และกลุ่มคนเขมร ซึ่งแต่ละท้องถิ่นย่อมมีความเชื่อและรูปแบบที่มีทิศทางแตกต่างกันออกไป แต่ทว่ามีความคล้ายคลึงกันในด้านตัวแทนของศูนย์รวมจิตใจนั้นๆ ในรูปแบบของ เสา เช่นเดียวกัน

1.1 กลุ่มคนลัวะ

กลุ่มคนชาวลัวะเป็นคนพื้นถิ่นที่มีการอยู่อาศัยในพื้นที่ภาคเหนือของไทยมาตั้งแต่แรกเริ่ม ชาวลัวะมีภาษาและประเพณีวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเองทั้งการแต่งกายและการดำรงชีวิตประจำวัน สิ่งที่น่าสนใจวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของชาวลัวะ คือ ความเชื่อในเรื่องผี กลุ่มชาวลัวะถือได้ว่าเป็นชนที่มีการนับถือผีจำนวนมากที่สุดกลุ่มหนึ่งในบรรดาชนกลุ่มน้อยต่างๆ ผีของชาวลัวะนั้นมักมีความเกี่ยวข้องกับชีวิตและธรรมชาติซึ่งมีอยู่มากมาย อาทิ ผีตะงอ (ผีไฟ ผีที่ให้ทั้งคุณและโทษ), ผีตะตุ (ผีคันเขา), ผีละมาง (ผีบรรพบุรุษ) ฯลฯ⁵¹ โดยผีต่างๆเป็นผู้ซึ่งสามารถให้คุณและโทษได้ ผีหลักอย่างหนึ่งที่สำคัญอย่างยิ่งต่อชุมชนชาวลัวะ นั่นก็คือ ผีหมู่บ้าน ที่มีเสาหลัก คือ เสาสะกาง

เสาสะกาง คือ เสากลางหมู่บ้านของชาวลัวะ ชาวลัวะเชื่อว่าเสาสะกางนี้เป็นที่สิงสถิตของผีหลักเมือง ผู้ซึ่งคุ้มครองหมู่บ้าน⁵²

เสาหลักบ้านของชาวลัวะมีอยู่ 3 เสา คือ เสาสะไป เสาผีเสื้อบ้าน จะตั้งอยู่ห่างจากศาลาผีลวดราว 6 เมตร เสาตะยวง (ภาพที่ 12) เสาที่ไม่สูงมาก ผิงอยู่ใกล้กับเสาสะไป และ เสาสะกาง (ภาพที่ 13) เสาผีกลางบ้านที่ตั้งใกล้กับศาลาผีลวด เมื่อมีการสร้างหมู่บ้านขึ้นใหม่ชาวลัวะจะสร้างเสาทั้ง 3 ต้น หรือบางหมู่บ้านจะสร้างเพียงเสาสะกางไว้กลางหมู่บ้านพร้อมกับศาลากลางบ้านที่เรียกว่า เกียะยู (ศาลาผีลวดหรือศาลาเลี้ยงผี) ก่อนที่จะสร้างบ้านในบริเวณรอบๆ⁵³

⁵¹ จันทบูรณ์ สุทธิ และทวิช จตุรพฤกษ์, “ลัวะ : พิธีกรรมและความอยู่รอด,” ข่าวสารสถาบันวิจัยชาวเขา, ฉบับพิเศษ, ครอบรอบ 30 ปี สถาบันวิจัยชาวเขา (21 ตุลาคม 2538) : หน้า 8-11.

⁵² อัมพร จิรัฐติกร, “รำลึกพิธีขึ้นเสาสะกางแห่งชุมชนลัวะ,” ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 17, ฉบับที่ 5 (มีนาคม 2539) : หน้า 134.

⁵³ ธนจรรย์ สุระมณี, “ลัวะเลี้ยงผีลวดเสาสะกาง,” ข่าวสารสถาบันวิจัยชาวเขา, ปีที่ 18, ฉบับที่ 3,4 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2537) : หน้า 72-73.

ภาพที่ 12 ด้านหน้าคือเสาตะไปี และด้านหลังคือเสาตะยวง มัก
เช่นไหว้เสาตะไปีด้วยควาย และเช่นไหว้เสาตะยวงด้วยวัวทองอ่อน
ที่มา : อัมพร จิรัฐติกร, "รำลึกพิธีขึ้นเสาสะกางแห่งชุมชนลัวะ,"
ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 17, ฉบับที่ 5 (มีนาคม 2539) : หน้า 134.

ภาพที่ 13 เสาสะกางของชาวลัวะ บ้านมิด
หลง อำเภอมะเณร จังหวัดเชียงใหม่
ที่มา : อนุภัทร เพิ่มเดิม

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 14 พิธีขึ้นเสาสะกางต้นใหม่ ณ บ้านมิด
หลง อำเภอมะเณร จังหวัดเชียงใหม่ มีการผูก
ด้วยฝ้าย 3 เส้นที่มาจากแต่ละหมู่บ้านและมีการ
รดน้ำดำหัวเสาสะกางด้วยขมิ้นและน้ำส้มป่อย
ที่มา : อัมพร จิรัฐติกร, "รำลึกพิธีขึ้นเสาสะกาง
แห่งชุมชนลัวะ," ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 17, ฉบับ
ที่ 5 (มีนาคม 2539) : หน้า 132.

ในสังคมของชาวลัวะจะแบ่งกลุ่มคนออกเป็น 3 ชนชั้น ได้แก่ สะมาง กลุ่มคนชั้นผู้นำชุมชน ละเวือะ ชนชั้นรอง และชนชั้นที่ 3 คือชาวลัวะที่ไปแต่งงานกันเผ่าอื่น ในกลุ่มของชาวลัวะนี้จะมีการทำพิธีขึ้นเสาสะกางเมื่อถึงฤดูข้าวใหม่ โดยจะนำข้าวที่เพิ่งเกี่ยวครั้งแรกมาเซ่นผีเสาสะกาง⁵⁴

พิธีขึ้นเสาสะกางใหม่จะทำขึ้นทุกๆ 4-5 ปี หรือ 6-7 ปีครั้ง แล้วแต่ความเชื่อของแต่ละหมู่บ้าน พิธีใหญ่ที่สุดของหมู่บ้าน คือ พิธีในกควายเนอม หรือ ในกสบัยช คือการขึ้นหลักบ้านใหม่⁵⁵ (ภาพที่ 14) การขึ้นเสาสะกางใหม่จะมีละเวือะเป็นกลุ่มคนประกอบพิธีกรรม โดยมีสะมางเป็นผู้ควบคุม พิธีขึ้นเสาสะกางจะแบ่งออกเป็น 3 วัน คือ วันดา วันเลี้ยงผี และวันส่งเคราะห์ เสาสะกางจะถูกผูกด้วยฝ้าย 3 เส้นจากแต่ละหมู่บ้านและมีการรดน้ำดำหัวเสาสะกางด้วยขมิ้นและน้ำส้มป่อย พิธีกรรมขึ้นเสาสะกางจะมีการเซ่นไหว้ผีเสาสะกางด้วยไก่ โดยวางไก่ที่ยังมีชีวิตอยู่ลงใต้หลุมที่ขุดเอาไว้เพื่อฝังเสาสะกาง ก่อนที่จะเอาเสาสะกางต้นใหม่ที่เตรียมไว้นั้นวางลงในหลุม อีกทั้งมีการเซ่นไหว้ด้วยวัวทองอ่อนและควายเพศผู้ โดยจะให้ลูกเขยของสะมางเป็นผู้แทงวัวและควายนั่นจนกว่าจะตายด้วยหอก (ภาพที่ 15) การแทงวัวและควายด้วยหอกจนกว่าจะตายนี้เชื่อว่าเสียงร้องของวัวและควายจะเป็นตัวแทนในการบอกถึงผืนป่าถึงความทุกข์ของผู้คนในหมู่บ้าน เพื่อให้ผีดลบันดาลให้ผู้คนในหมู่บ้านมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีและมีความอุดมสมบูรณ์ทางพืชผล และเมื่อมีการทำพิธีขึ้นเสาสะกางต้นใหม่ เสาสะกางต้นใหม่นั้นจะถูกสร้างขึ้นเคียงคู่กับเสาสะกางต้นเดิมที่มีอยู่ในหมู่บ้านโดยวางให้เสาต้นใหม่อยู่สูงกว่าเสาต้นเดิมเล็กน้อย และหมู่บ้านลัวะนั้นๆ จะต้องห้ามมีการแต่งงานไปอีก 1 ปี อันเป็นธรรมเนียมที่เคร่งครัดของชาวลัวะ การทำบุญเลี้ยงผีเสาสะกางจะมีขึ้นได้อีกครั้งก็ต่อเมื่อมีผู้คนในหมู่บ้านเจ็บป่วยล้มตายลง อนึ่ง เสาสะกางของชาวลัวะมีนัยยะแฝงถึงเรื่องเพศ อันเป็นตัวแทนของความสมบูรณ์ทางการเกษตร โดยลวดลายที่ประดับบนเสาสะกางมีนัยยะหมายถึงเพศหญิงและเพศชาย โดยลายล่างสุด คือ เอว (อันเป็นตัวแทนของเพศหญิง) ถัดขึ้นไปคือลายสะมอย, เจือม, ตางแป๊ะ, กากบาท และนมแพะ (อันเป็นตัวแทนของเพศชาย) (ภาพที่ 16) สะท้อนให้เห็นว่าเพศชายเป็นเพศที่เป็นเพศหลักหรือเป็นผู้นำเหนือเพศหญิง⁵⁶

⁵⁴ อัมพร จิรัฐติก, “รำลึกพิธีขึ้นเสาสะกางแห่งชุมชนลัวะ,” ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 17, ฉบับที่ 5 (มีนาคม 2539) : หน้า 134-135.

⁵⁵ ณัฐวี ทศรฐ, “พิธีเลี้ยงผีหมู่บ้านของชาวลัวะ : บ้านช่างหม้อ อ. แม่เสียว,” ภาษาและวัฒนธรรม, ปีที่ 15, ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน 2539) : หน้า 52.

⁵⁶ อัมพร จิรัฐติก, เรื่องเดิม, หน้า 135-137.

ภาพที่ 15 การเซ่นไหว้ผีเสาะสะกางด้วยวัว
ท้องอ่อนและควายเพศผู้ โดยจะใช้หนอกไล่
แทงวัวและควายจนกว่าจะตาย
ที่มา: สันติพงษ์ ช้างเผือก, "เสาะสะกาง เสา
แห่งจิตวิญญาณใจกลางถนนรัชชีย์," ไซ
คลาส, ปีที่ 12, ฉบับที่ 138 (ตุลาคม
2538) : หน้า 125.

ภาพที่ 16 ลวดลายบนหัวเสาะสะกางมี
สัญลักษณ์หมายถึงเรื่องเพศ โดยแบ่งนัยยะ
ด้านความบริสุทธิ์และเพศชายที่เป็นผู้นำเหนือ
เพศหญิง
ที่มา: อนุภัทร เพิ่มเต็ม

ความเชื่อในเรื่องการเอนลาดหรือหลักโค่นของเสาะสะกางมีอยู่ว่าหากเสาโค่นลงไม่ว่าด้วย
เหตุผุพังหรือเหตุใดๆก็ตาม หากล้มลงไปทางลาดต่ำของไหล่เขาถือได้ว่าเป็นลางบอกเหตุว่าจะเกิด
เรื่องไม่ดีขึ้นในหมู่บ้าน หากเสาะสะกางโค่นล้มลงไปตามทางลาดชันของไหล่เขาก็จะไม่มีเหตุใดๆ
เกิดขึ้น แต่หากเสาะสะกางที่วางอยู่รวมกันหลายต้นบริเวณปลายเสาเกิดแยกห่างออกจากกันจะถือ
ว่าเป็นลางไม่ดี โดยจะทำให้เกิดการทะเลาะวิวาทในหมู่บ้านนั้นๆ⁵⁷

หมู่บ้านของชาวลัวะไม่จำเป็นจะต้องมีเสาะสะกางอยู่ทุกหมู่บ้าน โดยหากหมู่บ้านใดที่อยู่
ใกล้เคียงกันอาจมีการทำพิธีไหว้เสาะสะกางร่วมกัน ดังเช่น หมู่บ้านลัวะบ้านบางกอกน้อยที่อยู่ห่าง

⁵⁷ ธนจรรย์ สุระมณี, "ลัวะเลี้ยงผีลาดเสาะสะกาง," ข่าวสารสถาบันวิจัยชาวเขา, ปีที่ 18, ฉบับที่ 3,4 (กรกฎาคม-
ธันวาคม 2537) : หน้า 75.

จากหมู่บ้านลัวะบ้านมิดลองไปทางใต้ราว 6 กิโลเมตร ก็จะมีการทำพิธีร่วมกันที่บ้านมิดลอง เป็นต้น⁵⁸

อย่างไรก็ตาม ความเชื่อในเรื่องการนับถือผีตลอดจนการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ของชาวลัวะแต่ละหมู่บ้าน ย่อมมีลักษณะแตกต่างกันออกไปและไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว เนื่องด้วยหมอผีแต่ละหมู่บ้านหรือชุมชนตลอดจนผู้คนในหมู่บ้านไม่ค่อยมีใครได้เข้าร่วมพิธีกรรมดังกล่าวบ่อยนัก ความเชื่อต่างๆ ถูกวางเอาไว้อย่างเคร่งครัดและสามารถเข้าถึงได้ยาก โดยเฉพาะเพศหญิงที่ไม่สามารถเข้าร่วมในพิธีกรรมใดๆ ได้นอกจากเตรียมของในพิธีกรรม ย่อมทำให้พิธีกรรมในแต่ละท้องถิ่นหมู่บ้านมีความแตกต่างกันออกไป อาทิ ลัวะบ้านบ่อหลวง นับถือผี 4 ชนิด คือ ผีเรือน ผีบรรพบุรุษ ผีบ้าน (โดยมีการตั้งผีบ้านไว้กลางป่าที่เรียกว่าดงกรรม) และผีบ่อแร่, ลัวะแม่สะเรียง นับถือผีหลัก คือ ผีบรรพบุรุษ และมีการนับถือเสาสะกางที่เรียกว่าผีหลวง ซึ่งมีกลองขนาดใหญ่วางไว้ข้างๆ สำหรับใช้ตีเรียกผีหลวงในการประกอบพิธีกรรม เป็นต้น⁵⁹

อนึ่ง เสาสะกางเป็นต้นกำเนิดของเสาอินทขิลอันเป็นที่มาของเสาหลักเมืองเชียงใหม่ ดังตำนานสุวรรณคำแดงที่ว่าเสาอินทขิลเป็นเสาที่พระอินทร์ทรงประทานให้แก่ชาวลัวะ (อันเป็นที่มาของคำว่าเสาอินทขิล คือ เสาของพระอินทร์) ความเชื่อในเรื่องเสาอินทขิลของเมืองเชียงใหม่คือความเชื่อพื้นถิ่นเดิมในเรื่องเสาสะกางของชาวลัวะ โดยยกระดับและพัฒนาความเชื่อดังกล่าวนี้ขึ้นจากเสารวมจิตใจกลางชุมชนให้มีความสำคัญในระดับของเมือง⁶⁰ ซึ่งเมืองต่างๆ ในภาคเหนือพบว่ามี การนับถือเสาเมืองร่วมด้วย เสาเมืองนี้พัฒนาขึ้นจากการนับถือผีบรรพบุรุษหรือเสียบ้านของชุมชนเล็กๆ ที่จะถูกอันเชิญไปอยู่ ณ หอผีบนที่ดอนประจำหมู่บ้านอันถือว่าเป็นเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ บางแห่งพบว่าการสร้างเสาหลักเมืองถูกพัฒนาขึ้นเป็นพระธาตุเจดีย์ประจำชุมชน⁶¹

1.2 กลุ่มคนไท-อีสาน

กลุ่มคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยมีการอยู่อาศัยสืบเนื่องมาตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงในปัจจุบัน และมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดทางด้านประเพณีวัฒนธรรม ภาษา และเชื้อชาติกับชาวลาวในปัจจุบัน เนื่องด้วยครั้งหนึ่งในสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ทรง

⁵⁸ ปาริสุทธิ์ สาริกะวนิช, “ชีวิต จิตวิญญาณ และพิธีกรรมของชาวลัวะบ้านกอกน้อย,” เมืองโบราณ, ปีที่ 27, ฉบับที่ 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2544) : หน้า 95-103.

⁵⁹ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, ชาวเขาในไทย (พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2506), หน้า 158-190.

⁶⁰ อัมพร จิรัฐติกร, “รำลึกพิธีขึ้นเสาสะกางแห่งชุมชนลัวะ,” ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 17, ฉบับที่ 5 (มีนาคม 2539) : หน้า 133.

⁶¹ รัชสรรค์ จันตะ, “ไคบ้าน ไคผี เลื้อบ้าน เลื้อเมือง : ระบบครอบครัวและการจัดองค์ชุมชนในเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน,” เมืองโบราณ, ปีที่ 33, ฉบับที่ 1 (มกราคม-มีนาคม 2550) : หน้า 33.

กวาดต้อนผู้คนจากอาณาจักรล้านช้างมายังดินแดนไทย การกวาดผู้คนมาในสมัยนั้นย่อมทำให้วัฒนธรรมหลากหลายประการถูกถ่ายเทมายังดินแดนประเทศไทยด้วย⁶² กลุ่มคนดังกล่าวมีการดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องนี้เองที่ยังคงไว้ซึ่งประเพณีท้องถิ่นอันสะท้อนความเชื่อดั้งเดิมที่ปรากฏสืบมาตั้งแต่สมัยอดีตกาล ความเชื่อที่ว่าคือการนับถือสิ่งหนึ่งๆร่วมกันในชุมชนหรือหมู่บ้าน ทั้งการนับถือผีบรรพบุรุษ ผีธรรมชาติ และอีกสิ่งหนึ่งที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สำคัญของชุมชน ได้แก่ ใจบ้าน บือบ้าน หรือหลักบ้าน แสดงออกมาในรูปแบบของเสาอันเป็นความเชื่อตามวิถีของชาวไท-อีสาน ซึ่งมักพบว่ามีการนับถืออยู่ทั่วทั้งพื้นที่ในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

คำว่า บือบ้าน หมายถึง เสาหลักบ้านที่มักตั้งอยู่กลางหมู่บ้านหรือชุมชน คำว่า บือ มาจากคำว่า สายบือ หมายถึง สะดือ เนื่องจากเสาดังกล่าวมักตั้งอยู่กลางชุมชนเหมือนสะดือบริเวณกลางลำตัวมนุษย์การสร้างบือบ้านปรากฏขึ้นพร้อมกับการสร้างชุมชนหรือหมู่บ้าน เพื่อให้เป็นที่สถิตของเทพารักษ์เพื่อปกป้องรักษาผู้คนในหมู่บ้านนั้นๆ⁶³

การก่อกำเนิดขึ้นของบือบ้านอาจมีเหตุปัจจัยจากความไม่แน่นอนของผลผลิตทางการเกษตรหรืออาจเกี่ยวข้องกับความเสี่ยงของโรคในชุมชน เหตุปัจจัยดังกล่าวนี้เองที่น่าจะส่งผลให้เกิดการพึ่งพาสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ นั่นคือ ผี เพื่อให้คุ้มครองและอวยสุขแก่คนในหมู่บ้าน ผีที่มีอิทธิพลเหนือจิตใจคนในชุมชน ได้แก่ เจ้าปู่เหศักดิ์⁶⁴ (บางครั้งเรียกผีอาฮัก) ซึ่งถือว่าเป็นผีที่มีอำนาจเหนือผีทั้งปวง การนับถือเจ้าปู่เหศักดิ์นี้เองได้ถูกนำมาเรียกรวมกับบือบ้านหรือหลักบ้านว่า มเหศักดิ์หลักบ้าน การนับถือบือบ้านนี้สะท้อนให้เห็นถึงการเชื่อมโยงสิ่งเหนือธรรมชาติมาสู่จิตใจคนในสังคมโดยมีบือบ้านเป็นสื่อกลาง สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อ ความศรัทธา และความยำเกรงต่อสิ่งเหนือธรรมชาติที่จำเป็นต่อการเกษตรกรรมอีกทั้งบรรเทาความเจ็บป่วย เพื่อเป็นสิริมงคลชีวิตและจิตใจคนในชุมชน⁶⁵

ลักษณะการตั้งบือบ้านมีความแตกต่างจากการตั้งหลักเมืองเนื่องด้วยการตั้งเสาหลักเมืองมีความเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์อันได้รับคติความเชื่อจากภายนอก แตกต่างจากประเพณีเดิมของชาวไท-อีสานที่มีความเชื่อในเรื่องผีพื้นถิ่นมาแต่เดิม ซึ่งมีได้มีตัวศาสนามา

⁶² เพ็ญศรี ดูก และคนอื่นๆ, วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า 7-352-354.

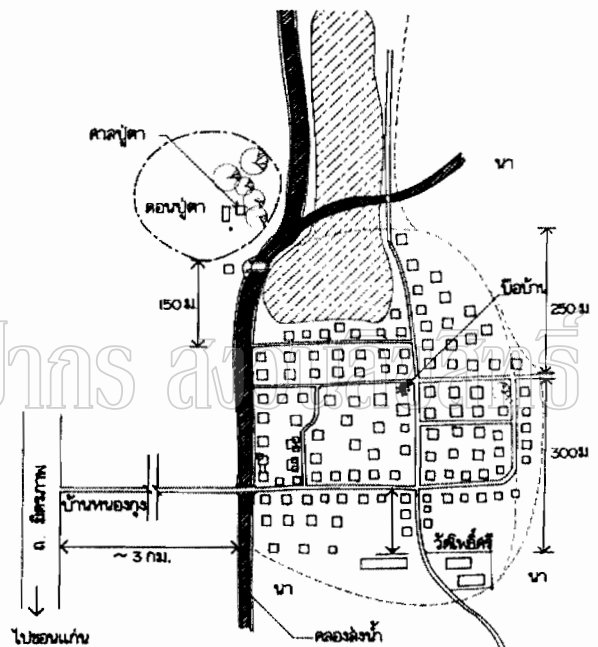
⁶³ วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้า, 2539), หน้า 92.

⁶⁴ ตามธรรมเนียมของชาวอินเดียนโบราณที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์มหาสมยสูตร ใน 12 ตำนาน เรียกพระภูมิเมืองว่า มเหศักดิ์เมือง อ้างจาก เพ็ญศรี ดูก และคนอื่นๆ, เรื่องเดิม, หน้า 13.

⁶⁵ วิโรฒ ศรีสุโร และคนอื่นๆ, “หลากหลายภูมิธรรม นฤมิตกรรมอีสาน” สถาปัตยกรรมอีสาน (คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2540), หน้า 116-128.

เกี่ยวข้องแต่แรก คือ เมื่อมีการตั้งชุมชนจะมีการทำพิธีเคารพและบอกกล่าวเจ้าที่ เนื่องจากเชื่อว่าสถานที่แต่ละแห่งย่อมมีเจ้าที่สิงสถิตอยู่ และสร้างศาลปูตาขึ้น โดยสร้างขึ้นในบริเวณที่มีต้นไม้ใหญ่ กินพื้นที่ประมาณ 20-30 ไร่⁶⁶ มีหมอมีเป็นผู้เชิญปูตาขึ้นสถิต ณ ศาลนั้นๆ การสร้างศาลปูตาจะทำการแกะสลักไม้เป็นรูปปูตาและปั้นดินเหนียวเพื่อแทนบริวาร อันประกอบไปด้วย ช้าง ม้า วัว ควาย และเครื่องมือเครื่องใช้ของปูตา การบูชาศาลปูตาเพื่อป้องกันโรคภัยไข้เจ็บและให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล เมื่อสร้างศาลปูตาเสร็จแล้วจึงสร้างบิโอบ้านขึ้นกลางหมู่บ้านแล้วค่อยสร้างเรือนที่อยู่อาศัยขึ้นภายหลัง เมื่อชุมชนเข้มแข็งมากขึ้นก็จะสร้างวัด การปฏิบัติต่อบิโอบ้านของคนในชุมชนมีกฎข้อห้ามต่างๆมากมายที่ เช่น ห้ามทำการเคลื่อนย้ายบิโอบ้านโดยเด็ดขาด หรือห้ามทำการย้ายหมู่บ้านไปยังที่อื่นๆจนกว่าบิโอบ้านจะผุพังไปตามกาลเวลา เป็นต้น อีกทั้งหากหมู่บ้านนั้นไม่มีความปกติสุข มีการทะเลาะวิวาทกันอยู่โดยตลอด จะถือว่าหลักบ้านนั้นไม่เที่ยงตรงหรือหลักบ้านมันเหยิงมันห่วย จำเป็นจะต้องทำการตอกหลักบ้านหลักเมือง คือ ถอดหลักบ้านแล้วตอกใหม่ให้เที่ยงตรง โดยพิธีกรรมดังกล่าวจะมีการนิมนต์พระสงฆ์มาทำพิธีกรรมร่วมด้วย⁶⁷

ตำแหน่งที่ตั้งของบิโอบ้านของชาวไท-อีสานนั้นมักสร้างขึ้นบริเวณใจกลางของหมู่บ้านดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น โดยมักสร้างขึ้นบนเนินกลางหมู่บ้านนั้นๆและมักเว้นพื้นที่โดยรอบให้เป็นลานกลางหมู่บ้านเพื่อใช้เป็นที่บวงสรวงหลักบ้านหรือใช้เป็นลานอเนกประสงค์⁶⁸ (ภาพที่ 17) บางครั้งพบว่าการ

ภาพที่ 17 ตัวอย่างแผนผังหมู่บ้านชาวไท-อีสาน จากบ้านศิลา อำเภอมือง จังหวัดขอนแก่น ที่มีการวางบิโอบ้านไว้ใจกลางหมู่บ้าน

ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้า, 2536), หน้า 82.

⁶⁶ การสร้างศาลปูตาในพื้นที่ของป่าเป็นการอนุรักษ์ป่าอย่างหนึ่ง โดยผู้คนจะไม่กล้าโค่นล้มต้นไม้ เนื่องจากเกรงกลัวว่าจะถูกผีปูตาลงโทษ อ้างจาก เพ็ญศรี ดูก และคนอื่นๆ, วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า 7-8.

⁶⁷ เพ็ญศรี ดูก และคนอื่นๆ, เรื่องเดิม, หน้า 384.

⁶⁸ วิโรฒ ศรีสุโร และคนอื่นๆ, “หลากภูมิธรรม นฤมิตรธรรมอีสาน” สถาบันวัฒนธรรมอีสาน (คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2540), หน้า 118.

สร้างบ้านหรือหลักบ้านมักสร้างขึ้นพร้อมกับการตั้งศาลปู่ตาในบริเวณดอนปู่ตา และมีการทำพิธีกรรมเพื่อบวงสรวงบ้านพร้อมศาลปู่ตาในเวลาเดียวกัน เทศกาลดังกล่าวเรียกว่า เทศกาลบุญข้าะ⁶⁹ ซึ่งจัดขึ้นในเดือน 7 ของทุกปี⁷⁰

ความเชื่อในเรื่องบ้านหลักบ้าน และมเหศักดิ์ ยังปรากฏให้เห็นในประเพณีคลอง 14 อันเป็นประเพณีของชนชั้นปกครองของชาวไท-อีสาน ซึ่งในประเพณีทั้ง 14 มีข้อหนึ่งที่กล่าวไว้ว่าจะต้องมีการบูชาเมฆเมือง-หมอกเมือง ปู่ตา เทพา อารักษ์ และมเหศักดิ์หลักเมือง ซึ่งข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของผี-ภูมิเจ้าที่ที่เป็นความเชื่อเดิมของกลุ่มคนพื้นถิ่นและถูกตราขึ้นเป็นประเพณีหลักของกลุ่มชน⁷¹

การสร้างบ้านจะมีลักษณะที่หลากหลาย ทั้งเสาเหลี่ยม เสาแปดเหลี่ยม และเสากลม ไม่ค่อยมีการประดับตกแต่งเสาแต่อย่างใด มักพบการทำหัวเสาให้เรียวแหลมหรือบางครั้งพบการทำให้เป็นรูปดอกบัวตูม⁷²

ภาพที่ 18 บ้านประจำเมืองเก่า บ้านชีโล้น แขวงสุวรรณ

ตัวอย่างบ้านที่ยังปรากฏให้เห็นอย่าง ภูมิ จังหวัดขอนแก่น ชัดเจน อาทิ บ้านประจำจังหวัดขอนแก่น ตั้งอยู่ บริเวณบ้านชีโล้น แขวงเมืองสุวรรณภูมิ (ภาพที่ 18) ที่พบว่าการสร้างควบคู่ไปกับศาลเจ้าปู่มเหศักดิ์ (ภาพที่ 19-20) ซึ่งในบริเวณที่ตั้งดังกล่าวนี้เป็นเมืองเก่าที่มีมาแต่ครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ บ้านโนน อำเภอดำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์ (ภาพที่ 21) บ้านบ้านประตูลัย อำเภอนิคมพัฒนา จังหวัดร้อยเอ็ด (ภาพที่ 22) บ้านจาน แขวงหลวงพระบาง ประเทศลาว (ภาพที่ 23)

⁶⁹ เทศกาลบุญข้าะ คือ เทศกาลหนึ่งในประเพณี 12 เดือนของชาวไท-อีสาน เรียกว่า ฮีต 12 คำว่า ฮีต มาจากคำว่า จาริต ประกอบไปด้วย เดือนอ้าย บุญเข้ากรรม, เดือนยี่ บุญคุณลาน, เดือน 3 บุญข้าวจี, เดือน 4 บุญเขวาส, เดือน 5 บุญสงกรานต์, เดือน 6 บุญบังไฟ, เดือน 7 บุญข้าะ, เดือน 8 บุญเข้าพรรษา, เดือน 9 บุญข้าวประดับดิน, เดือน 10 บุญข้าวสาก, เดือน 11 บุญออกพรรษา และเดือน 12 บุญกฐิน อ่านเพิ่มเติมใน วิมลพรรณ ปิตะวัชชัย, ฮีตสิบสอง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาชน, 2516), หน้า 31-108.

⁷⁰ วิโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้า, 2536), หน้า 82-23.

⁷¹ เพ็ญศรี ดูก และคนอื่นๆ, วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า 58-60. อ้างถึง วรรณคดีเสี้ยวवाद.

⁷² วิโรฒ ศรีสุโร และคนอื่นๆ, เรื่องเดิม, หน้า 119-126.

ภาพที่ 19 ศาลปู่เจ้ามเหศักดิ์หลังเดิม ประจำอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
ก่อนที่จะมีการการสร้างอาคารก่ออิฐทรงปรางค์หลังใหม่ขึ้น
ที่มา : ณัฐรัตน์ คุณกุลรัตน์

ภาพที่ 20 ศาลปู่เจ้ามเหศักดิ์หลังใหม่ที่ถูก
สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2536 ตั้งอยู่หน้าศาลปู่เจ้า
มเหศักดิ์ไม้หลังเดิม
ที่มา : ณัฐรัตน์ คุณกุลรัตน์

ภาพที่ 21 ป้อมบ้านบ้านโพน อำเภอคำม่วง
จังหวัดกาฬสินธุ์
ที่มา : วิโรฒ ศรีสุโร, ธาตุอีสาน (กรุงเทพฯ :
มูลนิธิโตโยต้า, 2539), หน้า 93.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 22 บิ้อบ้านบ้านประตูลัย อำเภอรวัชบุรี
จังหวัดร้อยเอ็ด

ที่มา : วิโรฒ ศรีสโร, ธาตุอีสาน (กรุงเทพฯ :
มูลนิธิโตโยต้า, 2539), หน้า 94.

ภาพที่ 23 บิ้อบ้านบ้านจาน แขวงหลวงพระบาง
ประเทศลาว

ที่มา : วิโรฒ ศรีสโร, ธาตุอีสาน (กรุงเทพฯ : มูลนิธิ
โตโยต้า, 2539), หน้า 94.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

1.3 กลุ่มคนมอญ-พม่า

กลุ่มคนมอญเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีการอยู่อาศัยแรกเริ่มในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะทางตอนใต้ของประเทศพม่าและกระจายตัวอยู่บางส่วนในดินแดนประเทศไทยปัจจุบัน ชาวมอญเป็นอีกกลุ่มชนหนึ่งที่มีความเชื่อในเรื่องผีที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตนอย่างชัดเจน ก่อนที่ภายหลังจะได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาที่เข้ามายังดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในภายหลัง

ชาวมอญมีความเชื่อในเรื่องผีต่างๆมากมาย ทั้งผีบรรพบุรุษ ผีเทพดาอารักษ์ และผีอีกชนิดหนึ่งที่มีความสำคัญต่อหมู่บ้านหรือชุมชน คือ ผีเบ๊ยจุ ปะจู้ตันเจ้าหรือ เบ๊ยะเจะ (คือผีประจำหมู่บ้าน โดยแต่ละหมู่บ้านจะเรียกขานด้วยชื่อและสำเนียงที่แตกต่างกันออกไป) ผีประจำหมู่บ้านนี้ ชาวมอญเชื่อว่ามีศักดิ์สิทธิ์มาก เป็นผู้ซึ่งคอยคุ้มครองผู้คน สัตว์เลี้ยง ตลอดจนพืชพันธุ์ธัญญาหารให้มีความสมบูรณ์พูนสุข การบูชาผีประจำหมู่บ้านของแต่ละหมู่บ้านนั้นจะสร้างศาลไว้กลางชุมชน วัด ทางแยก หรือในบริเวณที่เหมาะสมแก่การประกอบพิธีกรรม⁷³ ลักษณะของศาลจะมีเสา 6 เสา บางครั้งพบว่าสร้างเพียง 4 เสา หรืออาจสร้างเพียงเสาเดียว ลักษณะศาลจะสูงราว 2

⁷³ วัชร ชูลิทธิ, การถ่ายทอดวัฒนธรรมการนับถือผีบรรพบุรุษของชาวมอญ (รามัญ) : กรณีศึกษาชุมชนชาวมอญบ้านคงคาเหนือ หมู่ 3 ต. คลองตาต อ. โพธาราม จ. ราชบุรี (วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขา ศึกษาศาสตร์และการพัฒนา สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2503), หน้า 118-123.

เมตร รูปทรงแบบบ้านคนทั่วไป (ภาพที่ 24) และจะมีการเลี้ยงผีและเซ่นไหว้ผีในช่วงเดือน 6 ของทุกปี อันเป็นการแสดงออกถึงความเชื่อและความเคารพนับถือผีของชาวมอญในชุมชนนั้นๆ⁷⁴

ในปัจจุบันเราจะพบเห็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของชาวมอญอันเกี่ยวข้องกับการสร้างเสา ความเชื่อดังกล่าวสามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน นั่นก็คือ เสาหงส์ ชาวมอญนิยมสร้างเสาหงส์ไว้ตามวัดต่างๆที่ตนเองเป็นผู้สร้าง ทำให้สามารถสังเกตได้โดยง่ายว่าเมื่อเห็นเสาหงส์ดังกล่าว วัดนั้นๆก็จะเป็นวัดที่ชาวมอญสร้างขึ้น การสร้างเสาหงส์ของชาวมอญนั้นมีความสัมพันธ์กับความเชื่อพื้นฐานของชาวมอญที่ว่า หงส์ เป็นสัตว์ที่มีความ

ภาพที่ 24 ตัวอย่างภาพศาลกลางหมู่บ้านบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ, ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ "เครือญาติ" มอญลุ่มน้ำแม่กลอง (กรุงเทพฯ : มติชน, 2547), หน้า 240.

เกี่ยวข้องกับการเกิดขึ้นของเมืองหงสาวดี (อดีตเมืองหลวงของอาณาจักรมอญก่อนที่จะเสียให้แก่พม่าเมื่อ พ.ศ. 2300) กล่าวคือ ในสมัยพุทธกาลเมื่อครั้งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ได้ 8 พรรษา ได้เสด็จจาริกมาจนถึงภูเขาสัททมนรังสีต ซึ่งในกาลครั้งนั้นดินแดนแถบนี้ยังคงเป็นทะเล พระพุทธองค์ทรงได้ทอดพระเนตรเห็นหงส์ทองคู่หนึ่งกำลังเล่นน้ำอยู่ จึงทรงทำนายว่าในภายภาคหน้าดินแดนที่มีหงส์เล่นน้ำอยู่นี้จะกลายเป็นมหานครที่เจริญรุ่งเรือง มีนามว่า หงสาวดี อันเป็นที่ตั้งของพระธาตุสุทูปเจดีย์พระศรีมหาโพธิ์และพุทธศาสนาสถานจะเจริญรุ่งเรืองขึ้น ณ ดินแดนนี้ จนกระทั่งเมื่อพระพุทธองค์ทรงปรินิพพานล่วงแล้ว 1,116 ปี ท้องทะเลในบริเวณดังกล่าวก็ตื้นเขินและกลายเป็นแผ่นดินอันเป็นที่ตั้งของเมืองหงสาวดีสืบมา ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ทำให้เมื่อชาวมอญอพยพย้ายถิ่นไปอาศัยอยู่ ณ ที่แห่งใด ย่อมมีการสร้างเสาหงส์เพื่อเป็นตัวแทนของเมืองหงสาวดีอันเป็นเมืองเดิมของตนเอง (ภาพที่ 25) ในคติพุทธศาสนาเชื่อว่า หงส์ เป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ ดังปรากฏในจุลหงส์ชาดกว่า ในอดีตพระพุทธองค์ทรงเคยเสวยพระชาติเป็นพญาหงส์ อีกทั้งพระอานนท์ก็เกิดเป็นหงส์ด้วยเช่นกัน นอกจากคติดังกล่าวยังมีความเชื่อเกี่ยวกับหงส์อีกว่าหงส์คือสัตว์ผู้พิทักษ์ท้องฟ้าและเป็นพาหนะนำพาดวงวิญญาณของผู้ตายไปสู่สรวงสวรรค์ ด้วยความเชื่อดังกล่าว

⁷⁴ อรรถาโท โอชิมา, ชีวิต พิธีกรรมและเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชนมอญในเมืองไทย กรณีศึกษาในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี (วิทยานิพนธ์ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 69-70.

นี้เองทำให้พบว่าเมื่อมีคนตายญาติจะนำตุ๊กไปแขวนไว้ที่เสาหงส์ของวัด เพื่อให้เป็นตัวแทนในการนำดวงวิญญาณของผู้ตายสู่สรวงสวรรค์นั่นเอง⁷⁵

ประเพณีหนึ่งของชาวมอญอันเกี่ยวข้องกับเสาหงส์ คือ การแห่หางหงส์ธงตะขาบ หรือที่ชาวมอญเรียกว่า *แห่ สะตะโน* ประเพณีดังกล่าวจะจัดขึ้นในช่วงเทศกาลสงกรานต์ของทุกปี โดยชาวมอญเชื่อว่าหางหงส์เปรียบเสมือนหางเสือของเรือที่เป็นตัวชี้นำทางสว่างในการดำเนินชีวิต ซึ่งชาวมอญเชื่อว่าการสร้างเสาหงส์และการแห่หางหงส์เป็นการทำบุญที่ได้กุศลยิ่ง⁷⁶

อย่างไรก็ดี การสร้างเสาหงส์ในวัฒนธรรมชาวมอญสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของเสาในฐานะศูนย์รวมจิตใจ อันเป็นที่น่าสนใจว่าตัวแทนหรือศูนย์รวมจิตใจร่วมกันของคนในชุมชนชาวมอญสะท้อนออกมาในรูปแบบของเสาเช่นเดียวกันกับในวัฒนธรรมอื่นๆ อาจทำให้สามารถตีความได้ประการหนึ่งว่าความเชื่อในเรื่องเสามีอยู่แล้วในกลุ่มคนพื้นถิ่น ก่อนที่ความเชื่อทางศาสนาจะเข้ามา มีบทบาทและมีความสัมพันธ์ร่วมกันในที่สุด

ภาพที่ 25 เสาหงส์ที่ตั้งอยู่หน้าวัดของชาวมอญอันเป็นสิ่งระลึกถึงเมืองหงสาวดี ด้วยยังเสานางจากวัดไผ่ล้อม เกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี

1.4 กลุ่มคนเขมร

ชนชาวเขมรเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ขนาดใหญ่กลุ่มหนึ่งที่มีพื้นที่หลักทางทิศตะวันออกของประเทศไทย ในอดีตอิทธิพลของชาวเขมนั้นครอบคลุมพื้นที่มาจนถึงบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางบางส่วนของประเทศไทยในปัจจุบัน ชาวเขมรมีอารยธรรมที่รุ่งเรืองมากตั้งแต่ในขวงราวพุทธศตวรรษที่ 11 ซึ่งถือได้ว่าเป็นกลุ่มคนที่สร้างอารยธรรมและอาณาจักรขึ้นเป็นชนกลุ่มแรกๆ ในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ว่าได้ เนื่องด้วยในปัจจุบันยังคงปรากฏสิ่งทีสะท้อนให้เห็นถึงความศรัทธาที่เข้มข้นในอดีต⁷⁷

⁷⁵ "ทำไม่วัดมอญต้องมีเสาหงส์," สารคดี, ปีที่ 17, ฉบับที่ 195 (พฤษภาคม 2544) : หน้า 6.

⁷⁶ อลิสา รามโกมุท, เกาะเกร็ด : วิถีชีวิตชุมชนมอญริมน้ำเจ้าพระยา (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2542), หน้า 85-87.

⁷⁷ ราวพุทธศตวรรษที่ 11 แคว้นเจนละเจริญรุ่งเรืองขึ้นแทนที่อาณาจักรฟูนัน ก่อนที่เมืองพระนครจะพัฒนาความสำคัญขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 14 และสืบเนื่องมาจนกระทั่งราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 อาณาจักรเขมรจึงค่อยๆ เสื่อมลง อ้างจาก สุภัททิศ ดิศกุล, ศิลปะขอม (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547), หน้า 7-13.

ภาพที่ 26 ศิวลึงค์ตั้งอยู่บนฐานโยนียภายใน
ห้องครภคฤของปราสาทพนมรุ้ง จังหวัด
บุรีรัมย์ การสร้างศิวลึงค์ในสมัยเมืองพระ
นครมีความเชื่อหลักในเรื่องคติเทวราช
โดยสร้างขึ้นภายในปราสาทที่มีผังจำลอง
จากศูนย์กลางจักรวาล

วัฒนธรรมเกิดขึ้นในดินแดนเดียวกันย่อมทำให้เกิดวัฒนธรรมที่พัฒนาขึ้นจนกลายเป็นเมืองพระนคร
ในที่สุด⁷⁹ แนวคิดดังกล่าวนี้เองดูจะมีความเกี่ยวข้องกับแนวคิดในเรื่องเสาหลักเมือง เนื่องด้วยการ
สถาปนาเทวราชไม่ได้มีความแตกต่างอะไรไปจากการตั้งเสากลางบ้าน-เสากลางเมืองที่สร้างขึ้นเพื่อ
ใช้สำหรับเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์อันมีผีหรือเทวดาเป็นผู้คุ้มครองเมืองหรือบ้าน เพียงแต่อยู่ในสัดส่วน
หรือเรือนที่ใหญ่และมีความซับซ้อนมากกว่าเท่านั้น

เทวราช หรือ เทวราชา คือ ลัทธิที่มีการเคารพบูชากษัตริย์ประหนึ่งพระเจ้า เทวราชหรือ
กษัตริย์จะถูกบูชาในลักษณะของศิวลึงค์ในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย กล่าวคือ จะสร้างศิวลึงค์
ไว้กลางปราสาทที่แสดงความเป็นเรือนซ้อนชั้นหรือสร้างขึ้นบนยอดเขาประหนึ่งว่าเป็นเขาไกรลาส
โดยศิวลึงค์จะสร้างขึ้นในลักษณะที่เป็นแท่งตั้งอยู่บนฐานโยนีย (ภาพที่ 26) ศิวลึงค์คือประติมากรรม
หลักที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนของพระศิวะ โดยมักสร้างขึ้นพร้อมกับฐานโยนียอันเป็นตัวแทนของ
พระอุมา ในคติเทวราชเชื่อว่าการสร้างศิวลึงค์ภายในปราสาทที่กษัตริย์พระองค์หนึ่งๆนั้นสร้างขึ้น

ความเชื่อของกลุ่มคนเขมรภายหลังการรับวัฒนธรรม
ทางศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายและศาสนาพุทธนิกาย
มหายานจากชมพูทวีป (ศาสนาหลักที่นับถือในช่วงเวลาหนึ่งๆ
ขึ้นอยู่กับความเชื่อและความศรัทธาของกษัตริย์แต่ละพระองค์
เป็นหลัก โดยพบทั้งความรุ่งเรืองของศาสนาพราหมณ์ลัทธิ
ไศวนิกาย ลัทธิไวษณพนิกาย และศาสนาพุทธลัทธิมหายานใน
แต่ละรัชสมัย แต่ความเชื่อของลัทธิต่างๆไม่ได้ถูกตัดขาดออก
จากกันเท่าที่มีการนับถือร่วมกันอยู่ เพียงแต่มิได้ให้
ความสำคัญเท่ากันเท่านั้น⁷⁸) สิ่งก่อสร้างหรือศิลปกรรมใน
วัฒนธรรมเขมรสามารถเห็นได้อย่างเด่นชัดว่าถูกสร้างขึ้น
ภายใต้ความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายเป็นหลัก
(และพบการสร้างงานเนื่องในศาสนาพุทธนิกายมหายานร่วม
ด้วย) ความเชื่อในลัทธิไศวนิกายนั้นได้รับอิทธิพลจากอินเดีย
อย่างชัดเจน (สะท้อนออกมาทางรูปแบบศิลปกรรมที่ปราสาท
สมโบร์ไพรกุก) และได้รับอิทธิพลทางความเชื่อจากชาวอีก
สายหนึ่ง (อันเป็นสิ่งที่ก่อสร้างที่ปรากฏอยู่เหนือเขาพนมกุเลน)
คติดังกล่าวที่ได้รับจากชวาเรียกว่า เทวราช เมื่อสอง

⁷⁸ สุภัทรวดี ดิศกุล, ศิลปะขอม (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547), หน้า 14-21.

⁷⁹ ชากส์ ดูมาแซย์, ย้อนรอยอารยะเมืองพระนคร (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2548), หน้า 1-2.

เพื่อกระทำการบวงสรวงเทพเจ้า เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ไปแล้วจะเข้าไปรวมอยู่กับสิ่งศักดิ์นั้นๆ หรือ พระศิวะ การบวงสรวงสิ่งศักดิ์จะให้พราหมณ์ผู้มีสิทธิ์ในการประกอบพิธีกรรมรดน้ำลงบนสิ่งศักดิ์นั้นๆ น้ำดังกล่าวจะไหลลงสู่ฐานโยนีและไหลออกจากปราสาทไปตามท่อโสมสูตรเพื่อให้ชาวบ้านผู้ไม่มีสิทธิ์เข้าสู่ห้องครรภคฤหะนำไปประพรมหรือบูชาประหนึ่งว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์จากองค์พระศิวะ

คติเทวราชนี้ถูกนำเข้ามาในดินแดนเขมรในราวพุทธศตวรรษที่ 14 ในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 เมื่อครั้งทรงเสด็จกลับจากชวา ตามข้อความที่ปรากฏอยู่ในจารึกสดก๊กอภิมที่ว่าพระองค์ทรงสร้าง *กมรเตง ชคตราชะ* ในเมืองศรีมเหศวรบรรพตบนเขาพนมกุเลน โดยมีพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธีกรรม ทำให้พนมกุเลนกลายเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์อันเป็นศูนย์กลางจักรวาล⁸⁰

การสร้างสิ่งศักดิ์นับพันองค์ขึ้นในลำธารที่ไหลจากเขาพนมกุเลนโดยสลักขึ้นเต็มลำธารนั้น เพื่อให้ธารน้ำดังกล่าวเป็นธารศักดิ์สิทธิ์และไหลเข้าสู่ตัวเมืองพระนครเพื่อหล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนในเมือง ซึ่งสิ่งศักดิ์ดังกล่าวนี้คงจะสร้างขึ้นในสมัยหลังจากการสถาปนาเทวราชแล้ว (ภาพที่ 27) ทำให้รูปแบบศาสนสถานในอาณาจักรเขมรมีรูปแบบแผนผังเดียวกัน โดยพัฒนาจากการประดิษฐ์ฐานสิ่งศักดิ์บนภูเขา มาสู่การสร้างปราสาทหรือเทวาลัยบนพื้นราบในลักษณะอาคารเรือนซ้อนชั้นนั่นเอง โดยไม่ว่ากษัตริย์พระองค์ใดจะทรงเลื่อมใสศรัทธาในลัทธิที่แตกต่างกัน แต่ยังคงไว้ซึ่งการสร้างศาสนสถานที่เป็นเรือนซ้อนชั้น โดยมีจุดประสงค์หลักคือเมื่อพระองค์ทรงสิ้นพระชนม์ไปแล้วจะไปรวมกับเทพที่ตนเองนับถือ อันจะเห็นได้จากปราสาทที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในสมัยเมืองพระนคร⁸¹

การสร้างปราสาทในวัฒนธรรมเขมนั้นสร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพราหมณ์ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น โดยมีพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา การก่อสร้างปราสาทจะมีพิธีกรรมการวางศิลาฤกษ์ ทราบได้จากหลักฐานทางโบราณคดีที่มีการค้นพบแท่นศิลาฤกษ์ โดยมักพบว่าแผ่นศิลาฤกษ์ดังกล่าวจะถูกวางไว้ได้ฐานรูปเคารพ นอกจากการฝังศิลาฤกษ์แล้วยังพบการบรรจุหินมงคล แผ่นเงิน แผ่นทอง และของมีค่าอื่นๆ (ภาพที่ 28)

ภาพที่ 27 สิ่งศักดิ์นับพันองค์ได้ลำธารพนมกุเลนอันเป็นน้ำที่หล่อเลี้ยงชีวิตคนในเมืองพระนครสะท้อนความเชื่อและความศรัทธาในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายของชาวเขมร
ที่มา : ธีรภาพ โลหิตกุล, ชายชวากับบ่วงกรรมและคำสาป นครวัด นครธม (กรุงเทพฯ : แพร่สำนักพิมพ์, 2548), หน้า 83.

⁸⁰ สุภัทรวดี ดิศกุล, ศิลปะขอม (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547), หน้า 18.

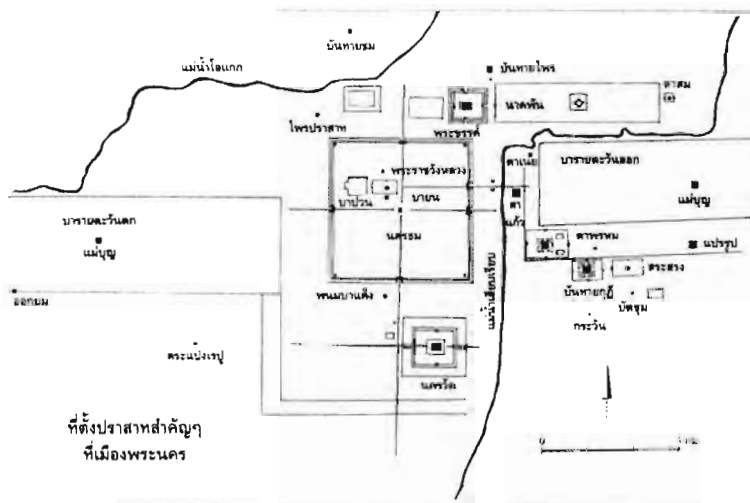
⁸¹ ยอร์ช เซเดส์, เมืองพระนคร นครวัด นครธม (กรุงเทพฯ : มติชน, 2535), หน้า 91-93.

คติเทวราชมีผลอย่างยิ่งต่องานศิลปกรรม การจัดการระบบแผนผังของเมืองและแม้กระทั่งการจัดการทางการเมืองการปกครอง การพัฒนาระบบของเมืองพระนครถูกสร้างขึ้นตามคติจักรวาลในศาสนาพราหมณ์ โดยสร้างขึ้นให้สอดคล้องกับความเชื่อและตอบสนองต่อความต้องการทางการใช้สอย คือ มีการสร้างปราสาทควบคู่ไปกับการสร้างสระเก็บน้ำสำหรับการชลประทาน (ภาพที่ 29) เพื่อตอบสนอง

ภาพที่ 28 แท่นวางศิลาฤกษ์ หินมงคล แผ่นเงิน แผ่นทอง และของมีค่าอื่นๆที่ถูกบรรจุไว้ได้ฐานรูปเคารพในปราสาท จัดเก็บ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พินาย

อาชีพท้องถิ่นของชาวเมืองคือการเพาะปลูก (เมื่อชาวบ้านได้ผลผลิตจะต้องแบ่งผลผลิตส่วนหนึ่งในการสนับสนุนศาสนสถาน) สระเก็บน้ำนั้นเรียกว่าบาราย สร้างขึ้นเพื่อให้มีแผนผังสอดคล้องกับคติศูนย์กลางจักรวาลของปราสาทและเมือง โดยมีนัยยะหมายถึงทิสัทนต์ร (ในเมืองพระนครมีบารายหลัก 2 แห่งใหญ่ คือ บารายตะวันออก สร้างขึ้นในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 (กลางพุทธศตวรรษที่ 15) เพื่อเก็บกักน้ำจากแม่น้ำเสียมเรียบ และ บารายตะวันตก สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (กลางพุทธศตวรรษที่ 16) เนื่องจากบารายตะวันออกไม่สามารถตอบสนองความต้องการด้านชลประทานได้อย่างพอเพียง)⁸²

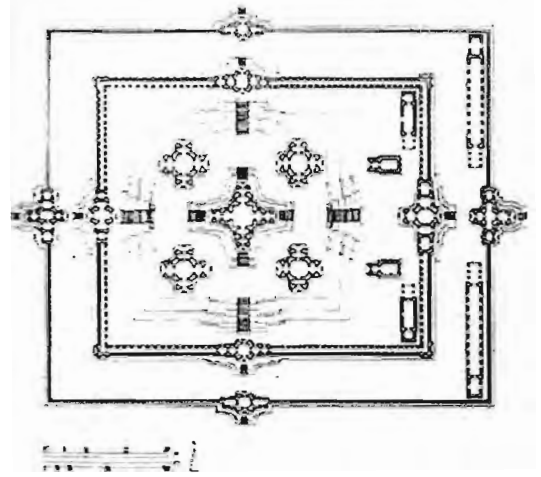

ภาพที่ 29 แผนผังเมืองพระนคร ที่สร้างขึ้นตามคติเทวราช

และมีการสร้างสระเก็บน้ำ (บาราย) ให้สอดคล้องกับคติและตอบสนองความต้องการด้านชลประทาน
ที่มา : ชากส์ ดูมาแซย์, ย้อนรอยอารยะเมืองพระนคร (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2548), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

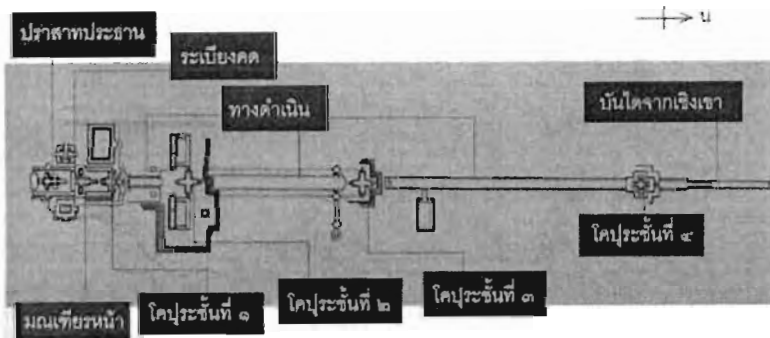
⁸² พรพิมล เสนะวงศ์, "เมืองพระนคร : การพัฒนาเมืองตามระบบเทวราช," ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 6, ฉบับที่ 2 (ธันวาคม 2527), หน้า 106-107.

ปราสาทเขมรจะถูกสร้างหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเสียส่วนมาก (มีไม่กี่แห่งที่หันหน้าไปทางทิศอื่นๆ) โดยมากการสร้างปราสาทเขมรนั้นมักสร้างด้วยหิน ซึ่งอาจพบการใช้วัสดุอื่นๆร่วมด้วยวัสดุอื่นใดเพียงชนิดเดียว อาทิ อิฐ ศิลาแลง ไม้ เป็นต้น ขึ้นอยู่กับขนาด ความสำคัญ และพื้นที่นั้นๆ สามารถหาวัสดุชนิดใดได้ง่ายนั่นเอง ปราสาทจะถูกสร้างขึ้นภายในผังเรขาคณิต คือมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยม ประกอบไปด้วยรายละเอียดหลัก คือ ปราสาทประธาน ระเบียงคด และกำแพง (ภาพที่ 30) ปราสาทแต่ละแห่งย่อมมีการลดทอนหรือเพิ่มเติมรายละเอียดตามแต่ความสำคัญ เช่น สระน้ำ คูน้ำ ซาลา สะพานนาคนา บาราย ฯลฯ⁸³

ภาพที่ 30 ตัวอย่างแผนผังปราสาทจากปราสาทตาแก้ว แสดงคติศูนย์กลางจักรวาล คือ มีปราสาทประธานตั้งอยู่กึ่งกลางอันหมายถึงเขาพระสุเมรุ
ที่มา : สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะขอม (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547), หน้า 35.

รายละเอียดต่างๆที่ปรากฏล้วนแล้วแต่สร้างขึ้นตามคติศูนย์กลางจักรวาลหรือเขาพระสุเมรุอย่างชัดเจน คือ มักสร้างปราสาทประธานไว้กึ่งกลางของแผนผัง ล้อมรอบด้วยระเบียงคด บางครั้งอาจสร้างสะพานนาคนาอันหมายถึงสะพานที่เชื่อมระหว่างโลกมนุษย์และสวรรค์ หรือบางแห่งมีการสร้างบารายร่วมด้วยอันมีนัยยะหมายถึงนทีสีทันดร อนึ่ง ปราสาทบางแห่งอาจไม่ได้สร้างปราสาทประธานให้ตั้งอยู่กึ่งกลางของแผนผัง โดยอาจสร้างให้มีการวางตัวในลักษณะยาวตามแนวแกนทิศ และมีปราสาทประธานตั้งอยู่ในบริเวณท้ายสุดขององค์ประกอบ (มักพบในภูมิประเทศที่เป็นเขาสูง เช่น ปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเขาพระวิหาร (ภาพที่ 31) เป็นต้น) การสร้างดังกล่าวเพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะภูมิประเทศและพื้นที่ที่จำกัด⁸⁴

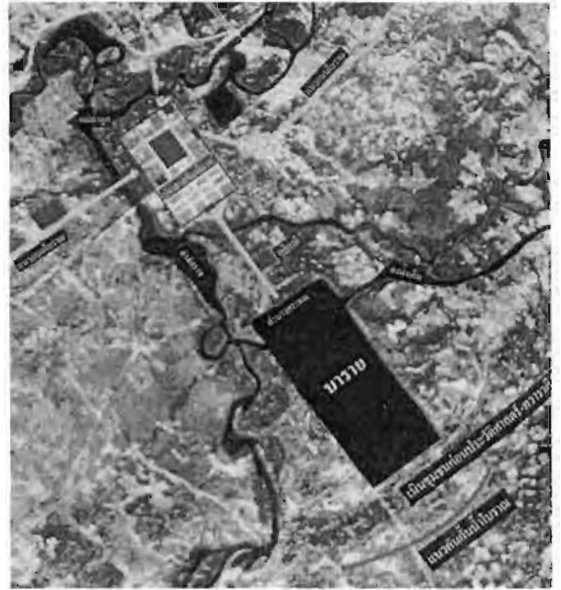

ภาพที่ 31 แผนผังปราสาทเขาพระวิหาร วางด้วยยาวตามแกนแนวทิศเหนือ-ใต้ เนื่องจากสร้างเพื่อใหัรับกับสภาพภูมิประเทศที่เป็นภูเขาสูง
ที่มา : รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, ปราสาทขอมในดินแดนไทย ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ (กรุงเทพฯ : มติชน, 2551), หน้า 99.

⁸³ สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะขอม (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547), หน้า 28-43.

⁸⁴ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, ปราสาทขอมในดินแดนไทย ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ (กรุงเทพฯ : มติชน, 2551), หน้า 98-99.

ในบางเมืองพบว่าไม่มีความจำเป็นที่จะต้องสร้างสระเก็บน้ำหรือบาราย เนื่องด้วยเมืองนั้นๆ มีน้ำใช้อย่างพอเพียงแล้ว อาทิ เมืองพิมายที่ถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นเมืองในวัฒนธรรมเขมรในราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 ตั้งอิงแม่น้ำ 3 สาย คือ น้ำมูลไหลผ่านทางทิศเหนือ ลำน้ำจักรราชไหลผ่านทางทิศตะวันตก และลำน้ำเค็มไหลผ่านทางทิศใต้⁸⁵ การสร้างอิงแม่น้ำนี้แสดงให้เห็นว่าเมืองพิมายมีน้ำในการใช้อุปโภคบริโภคเพียงพอต่อความต้องการของเมืองแล้ว แต่ยังคงมีการสร้างบารายขึ้นทางทิศใต้ (ภาพที่ 32) เพื่อให้สอดคล้องกับความเชื่อเรื่องศูนย์กลางจักรวาล โดยบารายมีนัยยะถึงนทีสี่ทิศนั่นเอง

ภาพที่ 32 แผนผังเมืองพิมาย ที่ตั้งอยู่อิงแม่น้ำ แต่ยังคงมีการสร้างบารายทางทิศใต้ สะท้อนให้เห็นถึงการสร้างตามคติศูนย์กลางจักรวาล โดยบารายหมายถึงนทีสี่ทิศ ที่มา : ธาดา สุทธิธรรม, “ภูมิที่ตั้งอโรคยศาลา ความสัมพันธ์กับบริบททางผังเมือง,” เมืองโบราณ, ปีที่ 30, ฉบับที่ 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2547) : หน้า 58.

จากการสร้างปราสาทอันเป็นการจำลองจักรวาลกลางเมืองพระนครนั้น จึงทำให้เมืองพระนครกลายเป็นเมืองศักดิ์สิทธิ์ คือ มีเขาพระสุเมรุอันเป็นที่ประทับของพระศิวะตั้งอยู่กึ่งกลางเมือง และมีบารายเป็นตัวแทนของมหาสมุทรสี่ทิศ

การเสื่อมลงของอาณาจักรเขมรมีนักวิชาการได้ทำการวิเคราะห์ไว้ว่าน่าจะมาจากสาเหตุทั้งภายในและภายนอกอาณาจักร คือ ในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีการเกณฑ์แรงงานผู้คนเพื่อสร้างศาสนสถานมากเกินไปทำให้ผู้คนเริ่มเสื่อมศรัทธาในคติเทวราช อีกประการหนึ่งคือกษัตริย์เขมรไม่แสดงความจงรักภักดีต่อราชสำนักมองโกลของจีนตามที่เคยปฏิบัติสืบมา ทำให้ชาวมองโกลสนับสนุนให้ชนชาติไทยเข้าโจมตีเมืองพระนคร ความเชื่อในลัทธิศาสนาเดิมจึงเสื่อมลงอย่างรวดเร็วและรับเอาพุทธศาสนาลังกาวงศ์เข้ามาสู่ดินแดนและมีการนับถือสืบเนื่องจนกระทั่งปัจจุบัน⁸⁶

ไม่ว่าอย่างไรก็ตาม แม้ว่าคติเรื่องเทวราชจะค่อยๆ เสื่อมลงในอาณาจักรเขมร แต่ระบบความคิดเหล่านี้ยังคงมีการถ่ายทอดสู่กลุ่มคนต่างๆ ในดินแดนประเทศไทยปัจจุบัน เนื่องด้วยอิทธิพลทางวัฒนธรรมเขมรแต่เดิมนั้นกินพื้นที่ครอบคลุมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลางจนถึงภาค

⁸⁵ กรมศิลปากร, ทะเบียนโบราณสถานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2529), หน้า 93.

⁸⁶ พรพิมล เสนะวงศ์, “เมืองพระนคร : การพัฒนาเมืองตามระบบเทวราช,” ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 6, ฉบับที่ 2 (ธันวาคม 2527), หน้า 110-111.

กลางตอนบนของประเทศไทย ทำให้เกิดตะกอนทางวัฒนธรรมก่อนที่อาณาจักรดังกล่าวจะพัฒนาและคลี่คลายให้เข้ากับความคิดที่ตนเองมี อิทธิพลทางวัฒนธรรมเขมรที่ชัดเจนที่สุดปรากฏให้เห็นได้ในอาณาจักรอยุธยาที่มีระบบสัญลักษณ์มากมายอันแสดงออกถึงคติเทวราชซึ่งเป็นอิทธิพลที่ได้รับจากวัฒนธรรมเขมรอย่างชัดเจน ทั้งการสร้างศาสนสถานทรงปราสาทที่พัฒนาขึ้นจากปราสาทเขมร และผังของวัดที่จำลองคติจักรวาล หรือแม้กระทั่งองค์กษัตริย์ที่มีฐานะประหนึ่งพระเจ้า⁸⁷

2. ความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ : คติศูนย์กลางจักรวาล

ความเชื่อในเรื่องศาสนาถือกำเนิดขึ้นในบริเวณประเทศอินเดียและประเทศใกล้เคียงในปัจจุบัน จุดกำเนิดดังกล่าวก่อให้เกิดหลักปรัชญาและความเชื่อที่สำคัญหลายๆศาสนา โดยศาสนาที่สำคัญ ได้แก่ ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ และศาสนาเชน โดยศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาแรกเริ่มที่มีการนับถือในอินเดีย พัฒนารูปร่างจากเทพเจ้าในศาสนาพระเวทอันเป็นความเชื่อที่ชาวอารยันนำเข้ามาเมื่อครั้งรุกรานประเทศอินเดียจากชาวมิลักกะ อีกทั้งนำระบบวรรณะเข้ามาใช้ในอินเดียโดยให้ชาวมิลักกะเป็นชนชั้นทาส (ศูทร) ในเรื่องกำเนิดของจักรวาลกล่าวเอาไว้ว่า พระพรหมเป็นเทพเจ้าสูงสุดที่สร้างสรรพสิ่งทั้งหลายบนโลกรวมทั้งเทวดา พระพรหมมีความหมายทั้งในนามธรรมและรูปธรรม ในนามธรรม คือ จักรวาล วิญญาณของธรรมชาติ ไม่มีตัวตน ส่วนในรูปธรรม คือ เทพเจ้าผู้สร้างและมีพระสุรัสวดีเป็นชายา จนกระทั่งในสมัยต่อมาชาวอินเดียได้ยกเทพ 3 องค์ให้เป็นเทพเจ้าสูงสุด คือ พระศิวะ พระพรหม และพระวิษณุ โดยเรียกรวมกันว่าพระตรีมูรติ⁸⁸

ในศาสนาพราหมณ์มีการนับถือลัทธิหลักอยู่ 2 ลัทธิ คือ ไศวนิกาย และไวษณวนิกาย ในลัทธิไศวนิกายมีการกล่าวถึงความเป็นแกนโลกของพระศิวะที่สะท้อนออกมาในตอนสิงคโคทภวามูรติ ที่กล่าวว่า เมื่อครั้งสิ้นกาลปีพระพรหมถือกำเนิดขึ้นเพื่อสร้างโลกใหม่ ในขณะที่พระวิษณุประทับอยู่ใต้ทะเลลึก เมื่อพระพรหมเห็นพระวิษณุจึงถามว่าใครและกล่าวว่าตนเป็นผู้สร้างโลก พระวิษณุจึงว่าตนก็มีส่วนสร้างโลกเช่นกัน ทั้งสององค์จึงขัดแย้งกัน พระศิวะจึงบันดาลให้เกิดเสาเปลวไฟขนาดใหญ่ พระพรหมและพระวิษณุจึงแย่งกันหยาดและโค่นเสา โดยพระพรหมแปลงเป็นหงส์และพระวิษณุแปลงเป็นหมูป่า แต่ก็ไม่สามารถหาที่สิ้นสุดของเสาได้ พระศิวะจึงแสดงตนกลางเสาเปลวไฟนั้น ซึ่งตอนดังกล่าวนี้เองที่ทำให้พระศิวะถูกเคารพในฐานะของศิวลึงค์⁸⁹ (ภาพที่ 33) การสร้างศิวลึงค์นี้มี

⁸⁷ คึกฤทธิ์ ปราโมช, เรื่องของลัทธิและนิกาย (กรุงเทพฯ : สยามรัฐ, 2531), หน้า 1-3.

⁸⁸ เฉลิม พงศ์อาจารย์, ประวัติศาสตร์อินเดีย (กรุงเทพฯ : โครงการตำรา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, 2523), หน้า 28-39.

⁸⁹ ผาสุข อินทราชู, ศาสนาฮินดูและประติมานวิทยา (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2520), หน้า 30-31.

ที่มาจากชื่อเรียกหนึ่งของของพระศิวะ คือ สถานูฏต แปลว่า ผู้มีแก่นแท้เป็นเสา⁹⁰ สัมพันธ์กันดีกับเรื่องเล่าที่ว่าพระศิวะและพระอุมาทรงเสพเมถุน แต่กลับมีเหล่าเทพมาเห็นและตำหนิจนทำให้พระศิวะและพระอุมาอับอาย พระศิวะจึงได้กล่าววาจาไว้ว่า “ความละอายของข้าฯ ต้องได้รับการบูชาจากมนุษย์ตลอดไป ข้าฯจะเกิดใหม่เป็นรูปอริยวเพศ ใครบูชาได้ขึ้นสวรรค์ชั้นไกรลาส”⁹¹

ในคัมภีร์พระเวทได้กล่าวถึงการกำเนิดของจักรวาลว่ามีเสามาแบ่งแยกระหว่างสวรรค์กับโลกมนุษย์ กล่าวคือ ในอดีตสวรรค์กับโลกมนุษย์นั้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ภายหลังจึงมีเส้นแกนโลกมาขวางกันจนขาดออกจากกัน แกนโลกนั้นก็คือเสาซึ่งเปรียบเสมือนแสงอาทิตย์ที่ส่องสว่างแบ่งท้องฟ้าและพื้นดินออกจากกัน เสดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับพระอินทร์โดยเป็นผู้ค้ำจุนโลกและสวรรค์ด้วยแสงอาทิตย์ จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเสาแกนแห่งอรูณทัย เสาแกนนี้เป็นเสาเดียวกันกับขั้วมะที่ปรากฏอยู่ในบทสวดของคัมภีร์อาถรรพเวทว่าเป็นผู้แบกโลกทั้งสาม, เป็นผู้ค้ำพื้นที่จักรวาล, เป็นเสาแกนแห่งจิต ฯลฯ ความเชื่อดังกล่าวนี้องค์ที่สอดคล้องกับการประกอบพิธีกรรมในศาสนาพราหมณ์ คือ เมื่อมีการบวงสรวงด้วยไฟ ควันไฟที่ลอยสู่ท้องฟ้าของพระอัคนีนี้เปรียบประหนึ่งเสาค้ำจุนจักรวาล⁹²

ภาพที่ 33 ภาพสลักตอนล่างโคทภวมูรติ บนวิหารโอรานเดศวร เมืองทाराสุรม สมัยโจฬะตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นตอนที่พระศิวะแสดงองค์กลางเสาไฟ โดยด้านข้างของภาพขนานข้างด้วยพระพรหมและพระวิษณุ

ที่มา : ผศ. ดร. เชษฐ ติงสัญชลี

ในศาสนาพราหมณ์ได้กล่าวถึงการกำเนิดของจักรวาลและการสิ้นสุดของจักรวาล 1 รอบ ที่เรียกว่า 1 กัลป์ ใน 1 กัลป์แบ่งออกเป็น 1,000 มหายุค และใน 1 มหายุค แบ่งออกเป็น 4 ยุค คือ กฤตยุค เตรตยุค ทวปรยุค และกัลยยุค โดยโลกมนุษย์ที่ถูกกล่าวไว้ในคัมภีร์พระเวทมีลักษณะคล้ายลูกบอลที่ประกอบขึ้นจากท้องฟ้าและผืนดิน ในยุคปุราณะจึงมีการกล่าวถึงที่สิ่งรองรับผืนดิน บ้างว่าผืนดินตั้งอยู่บนหลังพญาเต่าที่มีพญานาคเซะเซอยู่บนหลัง บ้างว่ามีช้าง 4 เชือกหนุนผืนดินเอาไว้หรือบ้างกล่าวว่ายักษ์ 4 ตนแบกผืนดินอยู่ เมื่อเกิดแผ่นดินไหวคือยักษ์ขยับตน และแกนกลางของ

⁹⁰ เอเดรียน สนอดกราส, สัญลักษณ์แห่งพระสถูป (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537), หน้า 161.

⁹¹ ชีรภาพ โหลิตกุล, ชายชรากับบ่วงกรรมและคำสาป นครวัด นครธม (กรุงเทพฯ : แพร่สำนักพิมพ์, 2548), หน้า 89-90.

⁹² เอเดรียน สนอดกราส, เรื่องเดิม, หน้า 159-160.

โลกมียอดเขาสูงนามว่าเขาพระสุเมรุ สูง 84,000 โยชน์ มีภูเขานิมาลัยตั้งอยู่ทางใต้ของเขาพระสุเมรุ บนเขาพระสุเมรุเป็นที่อยู่ของพระพรหม รอบๆเป็นที่อยู่ของพระอินทร์และเทพอื่นๆ บริเวณเชิงเขาพระสุเมรุเป็นที่อยู่ของคณธรรพ์ กิณนร และสิทตะ ส่วนพวกอสูร รากษสจะอาศัยอยู่ในหุบเขา และจากเขาพระสุเมรุจะมีแม่น้ำไหลลงสู่โลกมนุษย์ ซึ่งก็คือ แม่น้ำคงคา⁹³

ในสมัยต่อมาราว 50 ปีก่อนพุทธกาล เมื่อศาสนาพราหมณ์มีความรุ่งเรืองมากยิ่งขึ้น การแบ่งชนชั้นวรรณะมีความเข้มงวดและทำให้ชนชั้นล่างถูกกดขี่เอารัดเอาเปรียบจากวรรณะพราหมณ์ ทำให้เกิดการแสวงหาลัทธิใหม่จนกระทั่งเกิดศาสนาพุทธและศาสนาเชนขึ้นภายหลัง ซึ่งศาสนาทั้งสองนี้เป็นศาสนาที่มีปรัชญาแตกออกมาจากคัมภีร์อุปนิษัท แต่มีความแตกต่างหลายประการจากคัมภีร์อุปนิษัทและคัมภีร์พระเวท แน่แน่นอนว่าศาสนาใหม่ที่เกิดขึ้นทั้งสองศาสนานี้ย่อมสามารถเข้าถึงได้ง่ายกว่าศาสนาพราหมณ์ จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมอินเดีย คือ ชาวอินเดียส่วนหนึ่งได้หันมานับถือศาสนาพุทธและศาสนาเชน ศาสนาพราหมณ์จึงจำเป็นต้องมีการปฏิรูปศาสนาอีกครั้งหนึ่งในสมัยพุทธกาล⁹⁴

ในที่นี้จะกล่าวถึงศาสนาพุทธเป็นสำคัญ ซึ่งศาสนาพุทธก่อกำเนิดขึ้นภายใต้วัฒนธรรมทางศาสนาพราหมณ์ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น ย่อมทำให้มีคติศาสนาที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ อย่างสิ้นเชิง โดยยังคงมีการใช้ระบบสัญลักษณ์ที่คล้ายคลึงกัน รวมทั้งความเชื่อในเรื่องคติศูนย์กลางจักรวาล ในคติเรื่องเสาแกน ยังคงได้รับสืบทอดจากศาสนาพราหมณ์ กล่าวคือ พระพุทธเจ้าถูกเคารพบูชาในฐานะเทียบเท่ากับกับพระอค์นี ซึ่งมีความหมายว่าผู้ตื่นยามรุ่งอรุณ โดยพระพุทธเจ้ามีฐานะเป็นผู้ที่ตื่นแล้วทางธรรม การแสดงสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้าในฐานะเสาจึงเป็นตัวแทนของแสงสว่างส่องเหนืออวิชชา⁹⁵ (ภาพที่ 34)

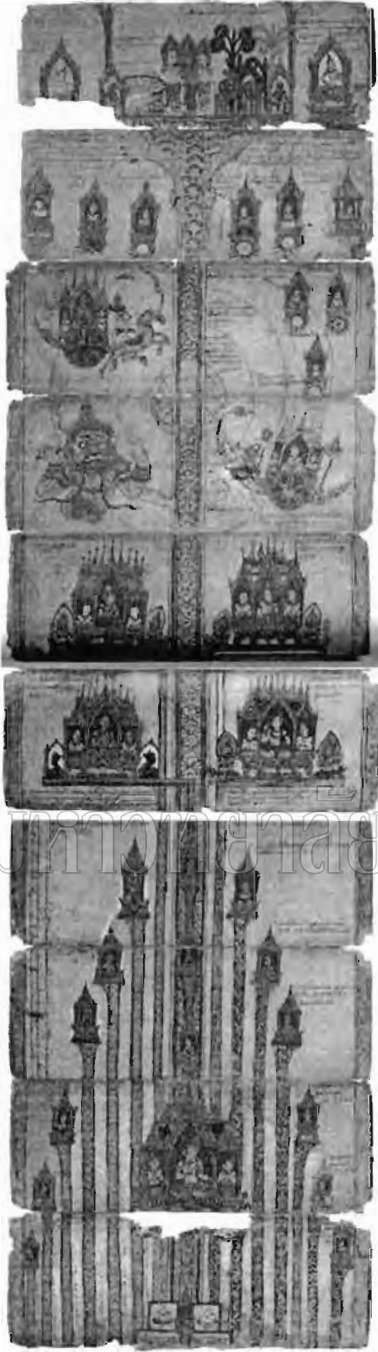
ภาพที่ 34 ภาพสลักนูนต่ำจากเมืองอมราวดี แสดงภาพเสาอันเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า ยอดเสาประดับด้วยสิงห์รองรับธรรมจักร โคนเสาปรากฏรอยพระพุทธบาท

ที่มา : เอเดรียน สนอดกราส, สัญลักษณ์แห่งพระสถูป (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537), หน้า 165.

⁹³ เอเดรียน สนอดกราส, สัญลักษณ์แห่งพระสถูป (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537), หน้า 1-3.

⁹⁴ เฉลิม พงศ์อาจารย์, ประวัติศาสตร์อินเดีย (กรุงเทพฯ : โครงการตำรา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, 2523), หน้า 73-75.

⁹⁵ เอเดรียน สนอดกราส, เรื่องเดิม, หน้า 165.

ในไตรภูมิภิกขาได้กล่าวถึงศูนย์กลางจักรวาลหรือเขาพระสุเมรุไว้ว่ามีความสูง 84,000 โยชน์ จมลงได้น้ำอีก 84,000 โยชน์ หนา 84,000 โยชน์ และวัดโดยรอบได้ 252,000 โยชน์ ประกอบไปด้วยแก้วอัญมณีต่างๆ ทางทิศเหนือของเขាพระสุเมรุคืออตรุฑทวิป ทิศใต้คือชมพูทวีป ทิศตะวันออกคืออนุทวีป ทวิป และทิศตะวันตกคืออมรโคยานทวิป เหนือยอดเขาพระสุเมรุคือสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มีปราสาทไพชยนต์ตั้งอยู่กลางเมือง ไตรตรึงษ์อันเป็นที่ประทับของพระอินทร์ โดยรอบเขาพระสุเมรุมีเขาสัตตบริภัณฑ์ทั้ง 7 รายรอบ คือ เขายุคนธร เขาอิสินธร เขากรวิก เขาสุทิสสนะ เขาเนมินธร เขาวินันตกะ และเขาอัสกัน ระหว่างเขาสัตตบริภัณฑ์แต่ละลูกจะมีมหาสมุทรสีทันดรคั่น⁹⁶ (ภาพที่ 35) น้ำในสีทันดรเชื่อว่ามีความละเอียดจนไม่สามารถมีสิ่งใดลอยเหนือได้ มีเพียงพญาคูหาเท่านั้นที่สามารถบินข้ามผ่านไปได้เนื่องจากมีวิมานอยู่บนต้นฉิมพลี ณ ผาแห่งหนึ่งบนเขาพระสุเมรุ ในสีทันดรมีสัตว์ขนาดใหญ่เพียง 7 ชนิดที่อาศัยอยู่ได้ คือ ตมิ ติมิงคละ ติมิงปิงคละ อานนท์ อัชฌาโรหะ และมหาตมิ ไถนสีทันดรเป็นนาคบาดาลอันเป็นที่อยู่ของพวกนาค และถัดลงไปคืออสูรพิภพที่อยู่ของเหล่าอสูร⁹⁷

จะเห็นได้ว่าคติเรื่องศูนย์กลางจักรวาลในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธมีความเชื่อในเรื่องเดียวกันคือเขาพระสุเมรุ โดยมีการผนวกเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์เข้าสู่ศาสนาพุทธหลายองค์ อาทิ เทพประจำทิศต่างๆ เป็นต้น เทพองค์หนึ่งที่สำคัญ คือ พระอินทร์ ที่ในยุคพระเวทมีฐานะเป็นเทพแห่งพายุผู้

ภาพที่ 35 ภาพเขาพระสุเมรุในพุทธศาสนา จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 6 ด้านบนของภาพคือยอดเขาพระสุเมรุอันเป็นที่ตั้งของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ด้านล่างคือเขาสัตตบริภัณฑ์ทั้ง 7 รายรอบที่รายรอบเขาพระสุเมรุ
ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ, พระเมรุ ทำไม? มาจากไหน (กรุงเทพฯ : กองทุนเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณะ, 2551), หน้า 80-81.

⁹⁶ ไตรภูมิภิกขา หรือ ไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์พญาสิทธิไทย ฉบับตรวจสอบชำระใหม่ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2517), หน้า 126-127.

⁹⁷ สุจิตต์ วงษ์เทศ, พระเมรุ ทำไม? มาจากไหน (กรุงเทพฯ : กองทุนเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณะ, 2551), หน้า 76-77.

ถือวัชระ จนกระทั่งยุคพระเวทตอนปลายได้ถูกยกระดับขึ้นให้เป็นเทพแห่งท้องฟ้า มีพาหนะคือช้าง ใอรวัต (เอราวัณ) และมีที่ประทับอยู่เหนือยอดเขาพระสุเมรุ อีกทั้งยังเป็นเทพประจำทิศตะวันออกอีกด้วย ซึ่งในทางคติพุทธศาสนาเองย่อมได้รับคติความเชื่อเรื่องศูนย์กลางจักรวาลจากศาสนาพราหมณ์อันเป็นศาสนาต้นแบบ อีกทั้งมีการผนวกเทพจากศาสนาพราหมณ์มาสู่ศาสนาพุทธและมีหน้าที่หรือความสำคัญที่ไม่ต่างกัน ดังเช่นพระอินทร์ก็เป็นเทพประจำทิศตะวันออกในพุทธศาสนาเช่นเดียวกันและยังเป็นเทพองค์สำคัญที่ประทับเหนือยอดเขาพระสุเมรุในคติพุทธศาสนา⁹⁸

คติศูนย์กลางจักรวาลทางศาสนาทั้งสองนี้ ถูกสะท้อนออกมาในเชิงสัญลักษณ์ ทั้งทางด้านศูนย์กลางทางศาสนาและระบบการปกครอง ในด้านการศาสนามีการสร้างศาสนสถานเพื่อเป็นตัวแทนศูนย์กลางจักรวาล คือ เขาพระสุเมรุ เช่น การสร้างปราสาทในวัฒนธรรมเขมรที่แสดงความเป็นศูนย์กลางจักรวาล โดยสร้างปราสาทซ้อนชั้น ประดิษฐานศิวลึงค์หรือรูปเคารพในลัทธิอื่นๆ หรือแม้กระทั่งการสร้างวัดพุทธศาสนาในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ที่มีการวาดภาพจิตรกรรมภายในอุโบสถ ประหนึ่งว่าคือสวรรค์ โดยมีการวาดภาพจิตรกรรมฝาผนังหลังพระประธานในเรื่องเขาพระสุเมรุ ทำให้วัดนั้นๆ มีนัยยะเป็นศูนย์กลางจักรวาลไปโดยปริยาย (ภาพที่ 36) ในด้านการปกครองมีการยกพระมหากษัตริย์ให้มีฐานะเทียบเท่ากับพระอินทร์ เช่น ในสมัยอยุธยามีพระที่นั่งจักรวรรดิไพฑูริย์ การนำชื่อที่ประทับพระอินทร์มาเป็นชื่อพระที่นั่งเป็นการยกอำนาจของกษัตริย์ให้มียุทธะเทียบเท่าพระอินทร์ เป็นต้น⁹⁹

ภาพที่ 36 ตัวอย่างภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องไตรภูมิ จากอุโบสถวัดสระเกศ มักนิยมนวดในด้านสกัดทางทิศตะวันออกภายในอุโบสถ

⁹⁸ ผาสุก อินทราวุธ, พุทธศาสนาและประติมานวิทยา (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530), หน้า 194.

⁹⁹ สุจิตต์ วงษ์เทศ, พระเมรุ ทำไม? มาจากไหน (กรุงเทพฯ : กองทุนเผยแพร่วรรณกรรม, 2551), หน้า 61.

บทที่ 4

การผสมผสานแนวความคิดทั้งการนับถือผีของคนพื้นถิ่น

ศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ

ความเชื่อเรื่องศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยหลักทางศาสนาทั้งสองมีความเชื่อร่วมกันในเรื่องคติศูนย์กลางจักรวาลหรือเขาพระสุเมรุ ในขณะที่เดียวกันดินแดนแถบดังกล่าวย่อมมีความเชื่อพื้นถิ่นอยู่ก่อนหน้าแล้วในเรื่องการนับถือเส้าบ้าน เมื่อมีการรับเอามาซึ่งวัฒนธรรมทางศาสนาย่อมทำให้เกิดการหลอมรวมกันในด้านความเชื่อ โดยพัฒนาขึ้นให้เข้ากับสังคมที่มีขนาดใหญ่และมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น สิ่งต่างๆ ที่ถูกผสมผสานนี้เองย่อมมีความเหมือนและความแตกต่างในด้านคติการสร้าง อันเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการสร้างเส้าหลักเมืองทั่วทั้งภูมิภาคประเทศไทยในปัจจุบัน ซึ่งสามารถอธิบายได้ คือ

1. ความเหมือนและความต่างของความเชื่อพื้นถิ่นและคติทางศาสนา

1.1 คติความเชื่อ

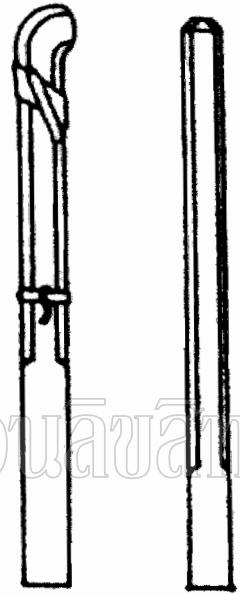
แม้ว่าในปัจจุบัน ความเชื่อพื้นถิ่นและความเชื่อทางศาสนาถูกเคารพร่วมกันอย่างกลมกลืนดังในกรณีของการสร้างเส้าหลักเมืองที่ในปัจจุบันสร้างขึ้นบนพื้นฐานทางศาสนาเป็นสำคัญแต่ยังคงสะท้อนให้เห็นถึงคติความเชื่อพื้นถิ่นที่มีมาแต่เดิมอย่างชัดเจน คือ เส้าหลักเมืองถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางอำนาจศักดิ์สิทธิ์ โดยมักตั้งอยู่ใจกลางของเมือง สมัยแรกสร้างพระนคร

ความกลมกลืนของศาสนาและความเชื่อพื้นถิ่นที่มีอยู่เดิมแม้ว่าจะถูกถ่ายทอดออกมาอย่างลงตัว แต่หากมองลึกลงไปในด้านคติความเชื่อจะพบว่ามีความแตกต่างกันอยู่ กล่าวคือ การสร้างเส้าของคนท้องถิ่นจะถูกสร้างขึ้นบนพื้นฐานความเชื่อที่ว่าเส้านั้นเป็นที่สถิตของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ หรือเป็นที่อยู่ของผีเจ้าที่ ซึ่งเป็นผีที่ชาวบ้านมีความเชื่อร่วมกันและเคารพนับถือ นอกจากความเชื่อเรื่องผีฟ้าหรือผีเจ้าที่แล้วชาวบ้านยังนิยมนับถือสิ่งอื่น อาทิ ล้ำธาร ต้นไม้ เป็นต้น รวมไปถึงผีบรรพบุรุษอีกด้วย ซึ่งนั่นคือสาเหตุแห่งการเคารพบูชาและมีการสร้างศาลประจำหมู่บ้าน ในขณะที่การสร้างเส้าบ้าน ถูกสร้างขึ้นเพื่อให้เป็นเส้าหลักแรกสร้างหมู่บ้านหรือชุมชน โดยสร้างขึ้นบนความเชื่อที่ว่าพื้นที่นั้นๆ ที่มีเจ้าที่หรือผีสิงสถิตอยู่ จึงต้องมีการลงเส้าหลักเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่หมู่บ้าน อีกทั้งมีการเซ่นไหว้เพื่อแสดงออกถึงความเคารพต่อเจ้าที่นั้นๆ การสร้างเส้าบ้านพัฒนามาจากการเคารพต้นไม้ ซึ่งพบว่าการนับถือบูชาต้นไม้เป็นวัฒนธรรมเดิมของกลุ่มคนพื้นถิ่น เช่น ชาวเขา ชาว

ไท-อีสาน เป็นต้น¹⁰⁰ ต้นไม้ใหญ่ของชาวบ้านคือที่อยู่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดา ทำให้ไม่มีคนกล้าโค่นล้มหรือทำการใดๆที่เป็นกรรบกวนต่อป่าไม้ ความเชื่อเรื่องนี้เองที่ทำให้ในเวลาต่อมา มีการสร้างเสากลางหมู่บ้านเพื่อให้เป็นตัวแทนของต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์¹⁰¹

ในวัฒนธรรมเขมรพบว่าความเชื่อพื้นฐานตั้งอยู่บนรากฐานของอิทธิพลวัฒนธรรมของศาสนาพราหมณ์ในคติเทวราช โดยมีการสร้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในฐานะตัวแทนของพระศิวะซึ่งเชื่อกษัตริย์ผู้สร้างพระองค์นั้นเมื่อครั้งสิ้นพระชนม์จะทรงเข้าไปรวมกับพระศิวะ จึงตั้งชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนเองสร้างให้มีชื่อสอดคล้องกับพระองค์ด้วย¹⁰²

ในขณะเดียวกันความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธที่เข้ามามีอิทธิพลเหนือจิตใจผู้คนในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็มีคติทางศาสนาหลายประการที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงหรือส่งผลกระทบต่อความเชื่อเดิมที่มีในท้องถิ่น ในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธมีคติความเชื่อร่วมกันหลายประการ ทั้งหลักปรัชญาที่คล้ายคลึงกัน ระบบสัญลักษณ์ที่ใช้ร่วมกัน เป็นต้น ความเชื่ออย่างหนึ่งของศาสนาทั้งสองที่มีความคล้ายคลึงกับการสร้างเสากลางชุมชน คือ ในศาสนาพราหมณ์มีความเชื่อในเรื่องเสาแกนที่คั่นระหว่างสวรรค์กับโลกมนุษย์ ดังที่กล่าวไปแล้วในบทที่ 3 ว่าถูกระบุอยู่ในคัมภีร์พระเวท มีลักษณะเป็นเสาที่คั่นระหว่างสวรรค์กับโลกมนุษย์ มีฐานะเสมือนแสงของพระอาทิตย์ที่แบ่งแยกท้องฟ้ากับพื้นดินออกจากกัน เสาแกนดังกล่าวมีความเกี่ยวข้องกับพระอินทร์เนื่องด้วยทรงเป็นผู้ทำให้เกิดแสงอาทิตย์ ความเชื่อในเรื่องเสาแกนตามคัมภีร์นี้เองทำให้เกิดการสร้างเสาอุปะซึ่งเป็นเสาบูชาอุยานเป็นสัญลักษณ์แห่งแสงอาทิตย์ยามเช้า ในศาสนาพุทธเองย่อมได้รับคติบางส่วนจากศาสนาพระเวทในการพัฒนาขึ้นเป็นศาสนาใหม่

ภาพที่ 37 ภาพลายเส้นของเสาอุปะ

ภาพซ้าย คือ เสาบูชาอุยานในสมัยพระเวท
ภาพขวา คือ เสาอุปะที่เป็นเสาหลักแกนกลางของสถูป

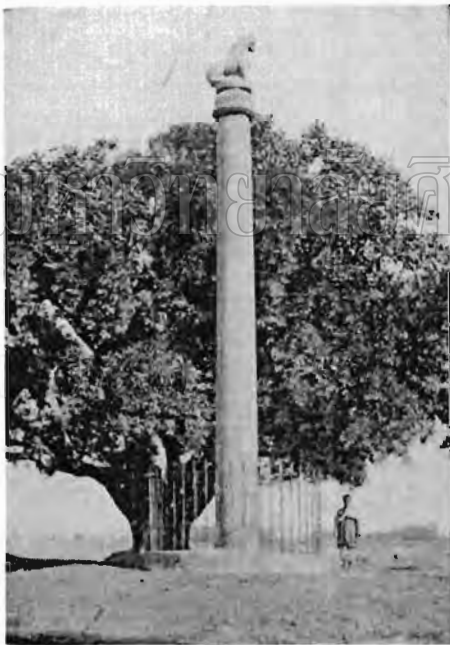
ที่มา : เอเดรียน สอนดกราส, สัญลักษณ์แห่งพระสถูป (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537), หน้า 310.

¹⁰⁰ พรพรรณ เกิดผล, การเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อเรื่องเสาหลักเมืองสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2325-2535 (วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542), หน้า 13-14.

¹⁰¹ วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์, หลักเมือง หลักชัยแห่งราชอาณาจักร (กรุงเทพฯ : บ้านหนังสือโกสินทร์, 2551), หน้า 111.

¹⁰² ยอร์ช เซเดส์, เมืองพระนคร นครวัด นครธม (กรุงเทพฯ : มติชน, 2535), หน้า 91-93.

โดยมีเทพในศาสนาพราหมณ์เข้ามาเป็นเทพในศาสนาพุทธ ปรัชญา และระบบสัญลักษณ์ ในกรณี ความเชื่อในเรื่องเสาแกนในศาสนาพราหมณ์ในเวลาต่อมาได้ถูกนำมาประยุกต์ใช้ในศาสนาพุทธให้เป็นเสาแกนกลางของสถูป (ภาพที่ 37) เสากลางสถูปในลังกาเรียกว่า อินทกิละ อันหมายถึง ตะปู ของพระอินทร์ หรือวัชรเมื่อครั้งพระอินทร์ใช้สร้างโลก¹⁰³ ในอินเดียสมัยของพระเจ้าอโศกได้สร้าง เสากลางแจ้ง บนยอดของเสามักประดับด้วยสิงห์ สามารถกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 3 เสา ของพระเจ้าอโศกสร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนของพระองค์ในด้านการศาสนา นอกจากมีนัยยะทาง ศาสนาแล้ว เสาพระเจ้าอโศกยังมีนัยยะทางอำนาจการเมืองร่วมด้วย โดยเป็นการขยายอำนาจทาง การเมืองผ่านทางการเจริญทางพุทธศาสนา¹⁰⁴ (ภาพที่ 38) จะเห็นได้ว่าความเชื่อในเรื่องเสาไม้ได้พบ เพียงแค่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เท่านั้น หากแต่เป็นเรื่องพื้นฐานทางความเข้าใจร่วมกันแรกของ กลุ่มคนภายในภาคพื้นเอเชีย การสร้างเสายุปะในพระเวทที่พัฒนามาสู่การสร้างเสาอโศกคงเป็น แนวคิดหนึ่งที่เข้ามาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้พร้อมกับความเชื่อทางศาสนา

ภาพที่ 38 เสาพระเจ้าอโศก เมืองโลธิยะ-นันทกร หนะ รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย อายุราวพุทธ ศตวรรษที่ 3 เป็นเสาที่แสดงถึงการกระจาย อำนาจทางศาสนาในสมัยของพระเจ้าอโศก ที่มา : Radhakumud Mookerji, Asoka (Delhi : Motilal Banarsidass, 1972), Plate IX.

อนึ่ง ในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายเชื่อว่าพระ ศิวะทรงเป็นเจ้าโลกผู้ยิ่งใหญ่ โดยปรากฏพระองค์ขึ้นกลาง เสาไฟ ตำนานดังกล่าวนี้เองทำให้มีการสร้างศิวลึงค์ขึ้นใน ฐานะแกนโลก สอดคล้องกันดีกับความเชื่อเรื่องเสาแกนใน สมัยพระเวทที่ว่าพระศิวะมีนามว่า สถานูภูต แปลว่า มี แก่นแท้เป็นเสา การสร้างศิวลึงค์จึงตั้งอยู่บนความเชื่อที่ว่า พระศิวะกับเสาคือสิ่งเดียวกัน อวัยวะเพศชายก็คือสิ่ง ก่อกำเนิดชีวิตในจักรวาล การสร้างศิวลึงค์ในลักษณะที่ แบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ล่างสุดเป็นทรงสี่เหลี่ยม เปรียบเสมือนโลกมนุษย์, ส่วนกลางทรงแปดเหลี่ยม คือ เสาแกนจักรวาล และส่วนกลมมนด้านบนสุด คือ สวรรค์¹⁰⁵

ความเชื่อร่วมกันอีกอย่างหนึ่งของศาสนา พราหมณ์และศาสนาพุทธที่มีผลต่อวัฒนธรรมต่างๆที่นับ ถือศาสนาทั้งสอง คือ ความเชื่อในเรื่องคติศูนย์กลาง จักรวาลหรือเขาพระสุเมรุ ศาสนาทั้งสองเชื่อว่าเขาพระ สุเมรุเป็นแกนกลางของโลก มีลักษณะ คือ เป็นเขาสูง

¹⁰³ เอเดรียน สโนดกราส, สัญลักษณ์แห่งพระสถูป (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537), หน้า 159-310.

¹⁰⁴ สุภัทรทิศ ดิศกุล, ศิลปะอินเดีย (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527), หน้า 14.

¹⁰⁵ เอเดรียน สโนดกราส, เรื่องเดิม, หน้า 161-162.

84,000 โยชน์ มีเขาสัตตบริภัณฑ์และนทีสิทันตรล้อมรอบ โดยบนยอดของเขาพระสุเมรุเป็นที่ตั้งของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อันเป็นที่อยู่ของพระอินทร์¹⁰⁶

ความเชื่อในเรื่องศูนย์กลางจักรวาลอาจมีความแตกต่างจากความเชื่อเดิมที่มีอยู่ในท้องถิ่น เนื่องด้วยความเชื่อทางศาสนาเป็นสัญญาณหนึ่งที่เกิดขึ้นร่วมกันในกลุ่มคน แต่ก็ไม่ได้มีความแตกต่างจากความเชื่อพื้นถิ่นในการนับถือผีเจ้าที่ ผีป่า หรือสิ่งเหนือธรรมชาติแต่อย่างใด ความเชื่อทั้งสองมีส่วนเกี่ยวข้องกันในด้านความเป็นศูนย์กลางอำนาจศักดิ์สิทธิ์ โดยการสร้างเสาบ้านจะแสดงออกถึงการเป็นศูนย์กลางอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนขนาดเล็ก และในขณะเดียวกันคติเขาพระสุเมรุเองก็แสดงออกถึงความเป็นศูนย์กลางจักรวาล เมื่อความเชื่อทั้งทางศาสนาที่เข้ามาใหม่ผสมผสานเข้ากับความเชื่อดั้งเดิมที่มีอยู่ก่อนหน้า ยิ่งทำให้ความเชื่อที่มีร่วมกันนี้พัฒนาความสำคัญขึ้นในระดับเมือง ก่อให้เกิดการสร้างเสาหลักเมืองซึ่งเป็นเหมือนการลงฤกษ์เมืองที่สำคัญ เป็นการเคารพพื้นที่นั้นๆ อีกทั้งเป็นตัวแทนของคติศูนย์กลางจักรวาล เพื่อให้เมืองมีความศักดิ์สิทธิ์และสำคัญเหมือนดังสวรรค์นั่นเอง

1.2 พิธีกรรม

การสร้างเสาหลักเมืองถูกสร้างขึ้นบนสองวัฒนธรรมดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น การตั้งเสาบ้านหรือหลักเมืองจะต้องมีการประกอบพิธีกรรมร่วมด้วย การประกอบพิธีกรรมในการลงเสาบ้านของชาวลัวะและชาวไทย-อีสานมีความใกล้เคียงกัน คือ จะมีการวางเสากลางบ้านเมื่อแรกตั้งหมู่บ้าน โดยให้หมอผีเป็นผู้ประกอบพิธีกรรม เมื่อมีการลงเสาบ้านจะมีการประกอบพิธีกรรมเช่นไหว้บูชาทุกปีหรือ 2-3 ปีครั้ง โดยมักเซ่นไหว้ด้วยไก่ วัว ควาย เพื่อเป็นเครื่องบวงสรวงบูชาผีเจ้าที่ ในวัฒนธรรมของชาวลัวะจะเซ่นไหว้ด้วยวัวและควาย โดยจะแทงวัวและควายจนตายเพื่อให้วัวและควายนั่นส่งเสียงร้องให้ก้องถึงเบื้องบน เพื่อให้รับรู้ถึงความยากลำบากของชาวบ้าน ซึ่งแต่ละท้องถิ่นย่อมมีความเชื่อที่แตกต่างกันไป แต่ยังคงตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อเดียวกันในเรื่องผีเจ้าที่

ในขณะที่การสร้างเสาหลักเมืองในปัจจุบันถูกสร้างขึ้นบนพื้นฐานทางศาสนาเป็นสำคัญ การสร้างเสาหลักเมืองมีการประกอบพิธีกรรมที่แตกต่างจากการบวงสรวงตามความเชื่อพื้นถิ่นอย่างชัดเจน โดยจะมีการลงหลักกลางเมืองครั้งแรกสร้างพระนคร มีพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธีกรรม กันหลุมหลักเมืองมีการวางฤกษ์ ดวงเมือง แผ่นเงิน แผ่นทอง เพื่อความเป็นสิริมงคล และมีการฝังก้อนดินจากทิศทั้ง 4 ลงในกันหลุม พิธีกรรมทั้งหมดจะถูกดำเนินตามคัมภีร์พระราชพิธีนครฐานอันมีต้นเค้าจากเขมร พิธีกรรมดังกล่าวในปัจจุบันนี้สามารถสะท้อนให้เห็นได้ว่าในอดีตราวสมัยอยุธยา น่าจะ

¹⁰⁶ ไตรภูมิภค หรือ ไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์พญาสิทธิไทย ฉบับตรวจสอบชำระใหม่ (กรุงเทพฯ : กรม

มีการประกอบพิธีกรรมในลักษณะเดียวกัน โดยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์จะมีพระสงฆ์เข้าร่วมในการประกอบพิธีกรรม เห็นได้ชัดเจนในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทำให้ความเชื่อในเรื่องการสร้างเสาหลักเมืองมีการผสมผสานทั้งศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธเข้าด้วยกันอย่างชัดเจน

เสาหลักเมืองจะถูกบูชาในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มิได้มีการบวงสรวงประจำปีแต่อย่างใด อนึ่ง ในอดีตการสร้างเสาหลักเมืองจะถูกสร้างขึ้นโดยไม่มีขอบเขตหรือสร้างกำแพงล้อมรอบ เพื่อแสดงถึงนัยยะว่าความศักดิ์สิทธิ์จะกระจายไปทั่วอาณาบริเวณดังแสงเทียน จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 4 มีการสร้างอาคารทรงปราสาทครอบเสาหลักเมืองไว้ ทำให้การสร้างเสาหลักเมืองต่อมาถูกสร้างขึ้นภายในอาคาร ประหนึ่งว่าถูกลดขอบเขตของอำนาจลง

ส่วนที่จำเป็นจะต้องกล่าวถึงร่วมด้วย คือ การวางเสาหลักเมืองมักมีการวางดวงเมืองหรือนิมิตไว้กันหลุมเสา ซึ่งในตำราผังหลักเมืองมีการกำหนดพิธีกรรมและสถานที่ตั้งหลักเมืองเอาไว้ด้วยว่า “ต้องตั้งอยู่กลางเมือง”¹⁰⁷ การวางดวงเมืองนี้ถูกกล่าวไว้ในเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 เสด็จประพาสสุโขทัย ว่าหลักศิลาตั้งเกือบจะกลางเมืองน่าจะเป็นหลักเมืองเดิม อีกทั้งยังพบนิมิตหรือดวงเมืองซึ่งอยู่ไม่ไกลอีกด้วย เป็นที่น่าสังเกตพระราชวินิจฉัยของรัชกาลที่ 6 มีน้ำหนักเป็นเหตุเป็นผล โดยทรงมองว่าการฝังดวงเมืองกลางเมืองนั้นแรกสร้างอาจถูกตั้งอยู่กลางเมืองจริง และในสมัยต่อมาจึงมีการขยายขอบเขตของเมืองทำให้ดวงเมืองเดิมมิได้อยู่ใจกลางของเมือง อีกทั้งเสาหลักเมืองสามารถโยกย้ายได้ เพราะสิ่งสำคัญขึ้นอยู่กับนิมิตหรือดวงเมืองมากกว่าตัวเสาหลัก แต่หากมองอีกแง่มุมหนึ่งอาจสามารถสันนิษฐานได้ว่าการสร้างเสาหลักเมืองมักถูกสร้างขึ้นให้อยู่ใกล้กับศูนย์กลางอำนาจการปกครอง ดังจะเห็นอย่างชัดเจนได้จากการสร้างเสาหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ที่ตั้งอยู่ใกล้กับพระบรมมหาราชวัง มิได้ตั้งอยู่ใจกลางเมืองอย่างแท้จริง แม้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 4 จะมีการสร้างเสาหลักเมืองต้นใหม่และย้ายเสาต้นเดิมไปไว้ยังศาลหลักเมืองปัจจุบัน แต่ก็ยังคงอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับศูนย์กลางอำนาจ

ในกรณีของการสร้างเมืองของชาวล้านนาพบว่ามีการวางแผนผังตามคัมภีร์มหาทักษาโดยมีการแบ่งส่วนต่างๆ ของเมืองตามร่างกายของมนุษย์ คือ ทิศเหนือเป็นท่ายืนของเจ้าผู้ครองนคร ทิศใต้เป็นท่ายืนของข้าทาสบริวาร ในขณะที่กลางเมืองจะเป็นศูนย์กลางการค้าและการศาสนา จึงมีการสร้างเสาหลักเมืองหรือเสาอินทขิลไว้กลางเมือง เสาอินทขิลนี้จึงมีอีกชื่อหนึ่งว่าเสาสะดือเมือง เมืองของชาว

¹⁰⁷ พรพรรณ เกิดผล, การเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อเรื่องเสาหลักเมืองสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2325-2535 (วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542), หน้า 54.

ล้านนาจึงมีเสาหลักตั้งอยู่บริเวณกลางเมืองเนื่องด้วยทำตามคัมภีร์มหาทักษา จึงมีความเป็นอัตลักษณ์แตกต่างจากอาณาจักรอื่นๆ ในด้านคติการวางเสาหลักเมืองและดวงเมือง

2. การผสมผสานของความเชื่อพื้นถิ่นและคติศาสนา

2.1 รูปแบบของเสา

การสร้างเสาในแต่ละวัฒนธรรมจะมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป โดยในแต่ละวัฒนธรรมมักนิยมสร้างเสาหลักกลางชุมชนด้วยไม้ ดังเช่นที่ได้กล่าวไปแล้วในบทที่ 3 ในเรื่องของวัฒนธรรมชาวลัวะว่ามีการสร้างเสาสะกางขึ้นกลางชุมชน โดยเสาสะกางนั้นจะถูกสร้างขึ้นในลักษณะที่เป็นเสากลมและมีการสลักลวดลายต่างๆอันมีนัยยะแฝงในเรื่องเพศ ในขณะที่เสาไจบ้านหรือบือบ้านในวัฒนธรรมของชาวไทย-อีสานมักพบว่าการสร้างพบในลักษณะที่หลากหลาย ทั้งเสาเหลี่ยม เสาแปดเหลี่ยม และเสากลม และมีหัวเสาที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละชุมชน

ภาพที่ 39 ตัวอย่างเสาหลักเมืองที่มีหัวเสาแบบเม็ด จากเสาหลักเมืองอุบลราชธานี

ที่มา : วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์, หลักเมืองหลักชัยแห่งราชอาณาจักร (กรุงเทพฯ : บ้านหนังสือโกสินทร์, 2551), หน้า 127.

เสาหลักเมืองมักนิยมสร้างด้วยเสาไม้เช่นเดียวกับเสากลางบ้านในชุมชนพื้นถิ่น ซึ่งแน่นอนว่าต้องได้รับรูปแบบการสร้างจากวัฒนธรรมพื้นถิ่นนั่นเอง โดยเสาหลักเมืองในแต่ละท้องที่มักพบว่ามีความหลากหลาย มักนิยมสร้างด้วยไม้ชัยพฤกษ์ ไม้ราชพฤกษ์ และไม้สัก สูงราว 2-3 เมตร และฝังลึกลงในดินอีกราว 90 เซนติเมตร เสาหลักเมืองมักนิยมทาด้วยสีแดงและลงรักปิดทองอีกครั้งหนึ่ง¹⁰⁸ มักนิยมทำเป็นเสากลมโดยอาจแตกต่างกันในรายละเอียดของหัวเสา เช่น เสาหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์มีหัวเสารูปดอกบัวตูม (ดูภาพที่ 4), หัวเสาแบบเม็ด (ภาพที่ 39), หัวเสาแบบพรหมพักตร์ (ภาพที่ 40) เป็นต้น การสร้างเสาหลักเมืองให้มีลักษณะที่แตกต่างกันนี้เพียงเพื่อความงดงามทางสุนทรียภาพ หรือบางแห่งอาจมีนัยยะแฝงบางประการในเชิงความหมาย เช่นว่า การทำหัวเสาเป็นรูปดอกบัวตูมเป็นการแสดงถึงดอกไม้มงคลในทางศาสนา พราหมณ์และศาสนาพุทธ หรือการทำหัวเสาในรูปพรหม

¹⁰⁸ สีแดง คือ สีแห่งความเป็นสิริมงคล ในความเชื่อของชาวจีนนิยมทาสีแดงในศาลเจ้าหรือในวัฒนธรรมทางศาสนา พราหมณ์ เช่น การทาเสาชิงช้าด้วยสีแดง อีกทั้งในสมัยรัชกาลที่ 4 มีพระราชนิยมฉลองพระองค์ทั้งในพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศ ในวันธรรมสวนะ

พัทธกรเป็นตัวแทนของเทพเจ้าผู้กำหนดชีวิตตามศาสนาพรหมณ์¹⁰⁹

ในบางแห่งพบการใช้วัสดุอื่น ๆ ในการสร้างเสาเมือง อาทิ บางจังหวัดในภาคอีสานพบว่ามีการนำเสมาหินสมัยทวารวดีมาบูชาในฐานะเสาหลักเมือง เป็นต้น¹¹⁰

แม้ว่าการสร้างเสาในวัฒนธรรมพื้นถิ่นและการสร้างเสาหลักเมืองที่พัฒนาขึ้นภายใต้วัฒนธรรมทางศาสนาจะมีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป แต่รูปแบบที่แตกต่างกันนี้ก็มิได้ลบบทบาทความศักดิ์สิทธิ์ของเสากลางบ้านหรือเสาหลักเมืองลงเลย โดยลักษณะที่แสดงออกเป็นเพียงรูปแบบที่สะท้อนถึงความงดงามและความเชื่อบางประการที่แตกต่างกันเท่านั้น

2.2 พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กับแผนผังชุมชน

การจัดการพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ดูเหมือนจะเป็นเรื่องที่ถูกปฏิบัติอย่างเคร่งครัดมาตั้งแต่ในอดีต ความเชื่อพื้นถิ่นดูเหมือนจะสอดคล้องกับธรรมชาติเป็นหลัก โดยแรกเริ่มเดิมทีนั้นชาวบ้านเคารพบูชาต้นไม้ใหญ่อยู่ก่อนแล้ว เมื่อ

มีการสร้างหมู่บ้านขึ้นจึงมีการจำลองเอาเสาไม้มาตั้งกลางหมู่บ้านเพื่อเป็นตัวแทนของต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ที่ตนเองเคยนับถือ การใช้สอยพื้นที่ของชุมชนพื้นถิ่นย่อมมีการจัดสรรพื้นที่ตั้งแต่ครั้งแรกสร้างชุมชนหรือหมู่บ้านเพื่อใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมร่วมกัน พื้นที่ดังกล่าวนี้เองที่มีการตั้งเสากลางบ้านขึ้นเพื่อเป็นที่สถิตของผีเจ้าที่ แรกสร้างบ้านเรือนทั้งในวัฒนธรรมของชาวลัวะและวัฒนธรรมของชาวไทย-อีสานจะมีการสร้างเสากลางบ้านในบริเวณกึ่งกลางของหมู่บ้าน หรืออาจสร้างขึ้นในบริเวณป่าใหญ่ใกล้หมู่บ้านเพื่อให้สอดคล้องกับความเชื่อในเรื่องผีปู่ตาของชาวไทย-อีสาน อย่างไรก็ตามมักพบว่าเสากลางบ้านของชาวลัวะและชาวไทย-อีสานโดยมากตั้งอยู่ในบริเวณกลางหมู่บ้าน และมีพื้นที่โล่งล้อมรอบเพื่อใช้ในการประกอบกิจ เสากลางบ้านจะถูกสร้างขึ้นเป็นส่วนแรกในการสร้างหมู่บ้านหรือชุมชน ก่อนที่จะมีการสร้างบ้านเรือนในบริเวณรอบๆ และมีจะการบวงสรวงเสากลางบ้านนั้นๆเป็นประจำทุกปีหรือหลายปีครั้ง

ภาพที่ 40 ตัวอย่างเสาหลักเมืองที่มีหัวเสาแบบพรหมพัทธกร จากเสาหลักเมืองนครศรีธรรมราช ที่มา : วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์, หลักเมือง หลักชัยแห่งราชอาณาจักร (กรุงเทพฯ : บ้านหนังสือโกสินทร์, 2551), หน้า 132.

¹⁰⁹ วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์, หลักเมือง หลักชัยแห่งราชอาณาจักร (กรุงเทพฯ : บ้านหนังสือโกสินทร์, 2551), หน้า 112-139.

¹¹⁰ ศิริศกร วลลิโณดม, “การถือผีในเมืองไทย,” ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 5, ฉบับที่ 4 (กุมภาพันธ์ 2527) : หน้า 13.

จนกระทั่งเมื่อศาสนาเข้ามามีอิทธิพลต่อจิตใจคนในภูมิภาค ความเชื่อในเรื่องเสากลางบ้านนี้ได้ถูกยกระดับความสำคัญขึ้นให้เป็นเสากลางเมือง โดยเมืองนั้นมีความซับซ้อนทางสังคมมากกว่าชุมชนหรือหมู่บ้านแต่เดิม ศาสนาที่เข้ามานั้นเข้ามาพร้อมกับคติความเชื่อใหม่ในเรื่องเสาหลักของจักรวาล ย่อมสอดคล้องกันดีกับความเชื่อเดิมในเรื่องเสากลางชุมชน เสาเหล่านั้นจึงถูกสร้างเพื่อเป็นศูนย์รวมความศักดิ์สิทธิ์ของเมืองหรือรัฐภายใต้ความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาเป็นหลัก การสร้างเสาหลักเมืองยังคงสืบเนื่องความเชื่อที่มีมาแต่เดิมในท้องถิ่นที่ว่าทุกพื้นที่ย่อมมีเจ้าที่ปกปักรักษา อีกทั้งการสร้างเสาหลักเมืองนั้นสร้างขึ้นเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่เมือง เพื่อยกให้เมืองนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์ดังศูนย์กลางจักรวาลตามคติทางศาสนา การสร้างเสาหลักเมืองจะถูกสร้างขึ้นเป็นอย่างแรกพร้อมกับการสร้างพระราชวังเพื่อแสดงว่าพื้นที่นั้นๆถูกเลือกให้เป็นที่ยึดมั่นของเมือง โดยไม่จำเป็นว่าจะต้องสร้างเสาหลักเมืองขึ้นกลางเมืองดังเช่นความเชื่อพื้นถิ่นที่มักสร้างเสากลางบ้านไว้กลางชุมชน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงกล่าวเอาไว้ในหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วงว่าการฝังดวงเมืองน่าจะฝังไว้กลางเมืองดังที่เคยกล่าวไปแล้วข้างต้น แต่การสร้างเสาหลักเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ได้สร้างขึ้นกลางเมืองแต่อย่างใด หากแต่สร้างขึ้นให้อยู่ใกล้กับพระราชวังอันเป็นศูนย์กลางอำนาจทางการเมือง นโยบายหนึ่งอาจเพื่อแสดงให้เห็นว่าพระราชวังนั้นๆอยู่ใกล้กับเสาหลักเมืองอันเป็นเสาศักดิ์สิทธิ์ตัวแทนของความเป็นศูนย์กลางจักรวาลก็เป็นได้ การสร้างเสาหลักเมืองภายใต้วัฒนธรรมทางศาสนาจึงไม่จำเป็นว่าต้องสร้างขึ้นกลางเมืองดังเช่นเสากลางบ้านในวัฒนธรรมพื้นถิ่นที่เป็นรากฐานหนึ่งทางความเชื่อนี้

ในขณะเดียวกันอารยธรรมของชาวล้านนามักสร้างเสาหลักเมืองเอาไว้ในบริเวณกึ่งกลางของเมือง ดังเช่น การสร้างเสาอินทขิลกลางเมืองเชียงใหม่ ที่สร้างขึ้นในบริเวณกึ่งกลางของเมืองตามคัมภีร์มหาทักษาที่ชาวล้านนาเชื่อดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น การสร้างเสาอินทขิลกลางเมืองน่าจะเป็นระบบความเชื่อที่พัฒนาขึ้นจากความเชื่อพื้นถิ่น เนื่องด้วยชาวล้านนาเป็นกลุ่มคนที่สืบทอดเชื้อสายจากชาวลัวะ ทำให้มีการสร้างเสาขึ้นกลางเมืองมีความใกล้เคียงกับเสาสะกางกลางหมู่บ้านของลัวะนั้นเอง

การจัดการพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้งในวัฒนธรรมพื้นถิ่นและการสร้างเสาหลักเมืองภายใต้วัฒนธรรมทางศาสนามักมีการสร้างเสาหลักกลางชุมชนก่อนสร้างบ้านเมืองขึ้น แม้ว่าในวัฒนธรรมพื้นถิ่นจะนิยมสร้างเสากลางบ้านขึ้นในบริเวณกลางชุมชน แต่การสร้างเสาหลักเมืองก็มีได้มีกฎตายตัวที่จะต้องสร้างเสาหลักเมืองไว้กลางเมือง หากแต่มีการสร้างให้อยู่ใกล้เคียงกับศูนย์กลางทางอำนาจเป็นหลักมากกว่า อย่างไรก็ตามพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวจะมีลานประกอบกิจเพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งพบว่าการสร้างเมืองหรือรัฐก็มีการสร้างพื้นที่ใช้สอยนี้ร่วมกับการสร้างเสาหลักเมืองเช่นกัน

พื้นที่ประกอบกิจหรือลานอเนกประสงค์กลางชุมชนถูกจัดสรรขึ้นพร้อมกับการสร้างเสากลางชุมชนนั้นๆ ลานอเนกประสงค์ดังกล่าวถูกสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมต่างๆ ในการเช่นสรวงผีประจำปี ดังเช่น ในวัฒนธรรมชาวลัวะมีการสร้างเสาสะทางและมีพื้นที่รอบๆ เสาเป็นลานกว้างเพื่อใช้ฆ่าวัวควายเช่นสังเวฬุเจ้าที่ โดยพื้นที่นั้นอาจใช้ในประเพณีรื่นรมย์อื่นๆ ของชุมชนร่วมด้วย หรือในวัฒนธรรมของชาวไท-อีสานเองก็มีลานกลางบ้านเช่นเดียวกันกับในวัฒนธรรมของชาวลัวะ โดยใช้เป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมบวงสรวงประจำปีเช่นเดียวกัน อีกทั้งใช้ลานนี้ในการทำกิจกรรมอื่นๆ อีกด้วย ลานพื้นที่ดังกล่าวนี้เองมีความจำเป็นมากสำหรับชุมชนควบคู่ไปกับการประกอบกิจพิธีกรรมต่างๆ ลานกว้างดังกล่าวจึงถูกใช้ในเฉพาะช่วงเวลาที่สำคัญหรือใช้สอยในกิจกรรมหลักร่วมกันของชุมชน ความสำคัญของลานดังกล่าวนี้เองที่ส่งต่อมายังการสร้างเมืองหรือรัฐที่จำเป็นจะต้องมีลานกว้างเพื่อใช้ประกอบกิจต่างๆ ลานอเนกประสงค์จะถูกสร้างขึ้นในบริเวณใกล้เคียงกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกับในชุมชนพื้นถิ่น และใช้สอยเฉพาะในประเพณีที่สำคัญ ลานกลางบ้านที่พัฒนามาเป็นลานกลางเมืองนี้ถูกยกระดับให้มีความสำคัญมากยิ่งขึ้น ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนที่สุดในปัจจุบัน คือ สนามหลวง มักใช้ในประเพณีหรือพิธีกรรมที่สำคัญ เช่น พระราชพิธีแรกนาขวัญ หรือที่เห็นความสำคัญเฉพาะของพื้นที่เด่นชัดที่สุด คือ การใช้เป็นพื้นที่ประกอบพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ อันเป็นที่มาของชื่อเรียกว่า *ทุ่งพระเมรุ* นั่นเอง

ความสำคัญของลานกลางชุมชนที่ถูกพัฒนาสู่การเป็นลานกลางเมืองนี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง แม้ว่าลานกลางบ้านจะเป็นเพียงสถานที่ประกอบพิธีกรรมเล็กๆ แต่ทว่าเมื่อถูกยกระดับให้มีความสำคัญขึ้นในระดับเมืองหรือรัฐนั้น ลานกว้างดังกล่าวมีหน้าที่อันเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ ย่อมแสดงให้เห็นถึงความเป็นพื้นที่เฉพาะและแสดงเขตศักดิ์สิทธิ์มากยิ่งขึ้น

2.3 ความเชื่อเรื่องผีบ้านสู่ความเชื่อเรื่องเจ้าพ่อหลักเมือง

ความเชื่อเรื่องผีจะเป็นความเชื่อพื้นฐานที่ก่อให้เกิดประเพณีและวัฒนธรรมต่างๆ ในกลุ่มคนพื้นถิ่นเองก็มีความเชื่อในเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติอันเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน โดยเชื่อว่าผีต่างๆ นั้นมีทั้งผีดีและผีร้ายที่สามารถให้ทั้งคุณและโทษแก่ตนเองและชุมชนได้ การสร้างเสากลางชุมชนเองก็ถือกำเนิดขึ้นภายใต้ความเชื่อเรื่องผีเจ้าที่-ผีเจ้าป่านี้เอง ซึ่งคนในท้องถิ่นเชื่อว่าการตั้งถิ่นฐานใดที่นั้นจำเป็นจะต้องสักการบูชาเจ้าของพื้นที่นั้นๆ หมู่บ้านจึงจะประสบแก่ความโชคดี ความเชื่อเรื่องผีของคนท้องถิ่นนี้เองที่พัฒนาไปสู่ความเชื่อเรื่องเจ้าพ่อหลักเมืองภายใต้อำนาจรัฐที่สังคมมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น โดยความเชื่อดังกล่าวถูกผนวกเข้ากับความเชื่อทางศาสนาที่เข้ามาสู่ภูมิภาคในภายหลัง

ในความเชื่อพื้นถิ่นดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้นว่าก่อนการสร้างหมู่บ้านหรือชุมชนจำเป็นจะต้องสร้างเสากลางบ้านเพื่อเป็นการบวงสรวงผีเจ้าที่เสียก่อนจึงจะสามารถสร้างหมู่บ้านขึ้นได้

ความเชื่อนี้พบโดยทั่วไปในทุกภูมิภาค โดยอาจแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่นทางด้านพิธีกรรม จนกระทั่งเมื่อศาสนาเข้ามามีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับความเชื่อเดิมที่มีอยู่ ความซับซ้อนและอำนาจของผีเจ้าที่เดิมดูจะมีมากขึ้น จากผีเจ้าที่ที่พัฒนาขึ้นเป็นเจ้าพ่อหลักเมือง ในขณะที่ความเชื่อเรื่องผีปู่ตาในวัฒนธรรมของชาวไทย-อีสานหรือผีบ้านของชาวเหนือก็พัฒนาความสำคัญขึ้นเป็นเลื้อบ้านในระดับรัฐ¹¹¹

ความเชื่อเรื่องผีถูกลดความสำคัญลงเมื่อศาสนาเข้ามามีบทบาทสำคัญมากยิ่งขึ้น เนื่องด้วยการชนไหว้ผืนนั้นขัดกับศีลธรรมทางพุทธศาสนา คือ เมื่อมีการบวงสรวงผีต่างๆ จำเป็นจะต้องชนไหว้ด้วยสัตว์ เช่น ไก่ วัว ควาย เป็นต้น ในขณะที่ศีลข้อที่ 1 ทางพุทธศาสนาได้กล่าวถึงข้อห้ามในเรื่องการฆ่าสัตว์ ทำให้การชนไหว้ผีถูกลดบทบาทลงในหลายพื้นที่ โดยเฉพาะในพื้นที่ใกล้เคียงกับศูนย์กลางอำนาจการปกครอง เช่น ในบริเวณภาคกลาง เป็นต้น ในขณะที่ภูมิภาคอื่นๆ ความเชื่อในเรื่องผียังคงไว้ซึ่งบทบาททางสังคม¹¹²

นอกเหนือไปจากความเชื่อเรื่องผีของคนในท้องถิ่นที่พัฒนาไปสู่ความเป็นเจ้าพ่อหลักเมืองแล้ว อีกที่มาหนึ่งของการสร้างเสาหลักเมืองที่สำคัญ คือ *ศิวลึงค์* ดังที่กล่าวไปในหัวข้ออื่นๆ ข้างต้นว่า ศิวลึงค์เป็นสัญลักษณ์หนึ่งอันเป็นตัวแทนของพระศิวะในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย ศิวลึงค์ที่น่าจะเป็นต้นเค้าหนึ่งให้กับการสร้างเสาหลักเมือง คือ การสร้างศิวลึงค์ในวัฒนธรรมเขมรภายใต้คติเทวราช ชาวเขมรจะสร้างศิวลึงค์ไว้กลางปราสาทอันแสดงนัยยะถึงเขาสูงหรือเขาพระสุเมรุ คติทางศาสนาที่พบในวัฒนธรรมเขมรนี้ได้เผยแพร่มาสู่ดินแดนประเทศไทยทั้งอำนาจทางการเมืองและวัฒนธรรม เมื่อคนในพื้นที่ประเทศไทยเริ่มเป็นอิสระจากวัฒนธรรมเขมรและเกิดการสร้างอาณาจักรขึ้น ตะกอนทางวัฒนธรรมเขมรยังคงอยู่และมีส่วนผลักดันให้เกิดความเชื่อร่วมกันที่พัฒนาขึ้นจากเดิม ดังเช่น การเกิดขึ้นของอาณาจักรสุโขทัยที่พัฒนาขึ้นบนตะกอนวัฒนธรรมเขมร หรืออาณาจักรอยุธยาที่ได้รับอิทธิพลทางคติเทวราช ซึ่งคติดังกล่าวนี้นี้มีความสืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ การสร้างเสาหลักเมืองเองจึงน่าจะเป็นรูปแบบหนึ่งของศิวลึงค์ที่เป็นศูนย์กลางความศรัทธาของชาวเขมร อีกประการหนึ่งคือตำราพระราชพิธีนครฐานต้นฉบับเดิมก็เป็นภาษาเขมร สะท้อนให้เห็นว่าพิธีกรรมนี้เป็นพิธีกรรมเดิมที่มีต้นเค้าจากเขมรและไทยได้นำมาใช้ในพิธีวางเสาหลักเมือง แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมไทยและเขมร

ความเชื่อทางศาสนาทั้งในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธที่มีคติในเรื่องศูนย์กลางจักรวาลร่วมกัน คติดังกล่าวถูกผนวกเข้ากับความเชื่อพื้นถิ่นเดิมดังที่กล่าวไปแล้วในหัวข้ออื่นๆ ข้างต้นในเรื่องความเป็นศูนย์กลางชุมชน เมื่อคติทางศาสนาเข้ามามีบทบาทย่อมทำให้ความ

¹¹¹ ศรีศักร วัลลิโภดม, “การถือผีในเมืองไทย,” *ศิลปวัฒนธรรม*, ปีที่ 5, ฉบับที่ 4 (กุมภาพันธ์ 2527) : หน้า 14.

¹¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 14-15.

ศักดิ์สิทธิ์ของเสาหลักเมืองมีมากกว่าเสากลางบ้าน ความศักดิ์สิทธิ์ที่ว่าไม่ใช่เพียงยกอำนาจของเสาหลักเมืองให้สูงขึ้นตามคติทางศาสนาเพียงเท่านั้น หากแต่เป็นการยกเมืองให้มีความศักดิ์สิทธิ์ตามไปด้วย ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์ทั้งหมดนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของผีเจ้าที่เดิมที่เป็นความเชื่อพื้นฐานทางจิตใจของคนในชุมชนพื้นถิ่น

3. การสร้างเสาหลักเมือง : ความสัมพันธ์กับอำนาจรัฐ

ในปัจจุบัน ทุกจังหวัดในประเทศไทยมีการสร้างเสาหลักเมืองประจำจังหวัดโดยทั่ว อาจพบเฉพาะไปจนถึงแต่ละอำเภอเลยก็เป็นได้ ความสำคัญของเสาหลักเมืองดูจะกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าการกราบไหว้เทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ หรือการเคารพสักการะพระพุทธรูปในวัดพุทธศาสนา เนื่องด้วยเสาหลักเมืองเป็นสิ่งที่แสดงออกถึงความเชื่อร่วมกันของกลุ่มคน แม้ว่าภาพรวมของเสาหลักเมืองจะถูกนับถือในฐานะศูนย์รวมจิตใจ แต่มิใช่ว่าความสำคัญของเสาหลักเมืองจะเป็นเพียงแค่ศูนย์รวมความศักดิ์สิทธิ์ของเมืองเท่านั้น หากแต่มีนัยยะทางสังคมการเมืองสอดแทรกด้วย ในอดีตการสร้างเสาหลักเมืองจะมีเฉพาะเมืองใหญ่ๆหรือรัฐ-อาณาจักรเท่านั้น จนกระทั่งในสมัยรัตนโกสินทร์จะพบว่ามีหลักฐานเอกสารจำนวนมากที่เอ่ยถึงการสร้างเมืองหรือในปัจจุบันคือจังหวัดต่างๆในประเทศไทย ด้านานการเกิดเมืองต่างๆนั้นจะมีการเอ่ยถึง การตั้งเสาหลักเมือง หรือ การฝังคนใต้หลุมหลักเมือง ดังที่ยกตัวอย่างไปแล้วในบทที่ 3 ด้านานเมืองทั้งหลายเกิดขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกัน คือ ในช่วงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เอกสารเหล่านี้เองที่สามารถบอกได้ว่าในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้นมีการสานสัมพันธ์กับเมืองต่างๆโดยการเผยแพร่ความเชื่อเรื่องเสาหลักเมือง และการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เนื่องด้วยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์การสร้างรัฐยังไม่มีความมั่นคงพอ จึงต้องสร้างเครือข่ายทางอำนาจโดยใช้ความเชื่อทางศาสนาเป็นหลักในการสานสัมพันธ์¹¹³ ในเมืองต่างๆเองย่อมมีความเชื่อพื้นถิ่นของตนเองอยู่แล้วในเรื่องผีบ้าน-ผีเมือง เมื่อความเชื่อจากศูนย์กลางอำนาจอย่างกรุงรัตนโกสินทร์ได้เข้าสู่พื้นที่ต่างๆ ย่อมเข้าไปผนวกรวมกับความเชื่อเดิมนั้นๆ สิ่งนี้เองที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ทรงได้เพิ่มพระราชกำหนดขึ้นใหม่ในกฎหมายตราสามดวงว่าด้วยการนับถือพระภูมิเจ้าที่ เทพารักษ์ และสิ่งอื่นนอกเหนือจากบรรพบุรุษศาสนาว่าเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสมไม่ควรแก่การนับถือ ดังใจความว่า

“...ทุกวันนี้สัตว์ทั้งปวงเปนโลกีย ครั้นมีทุกข์ขึ้นมาน้ำจิตรันทมนั้นก็ผันแปรไป
จากพระรัตนตะยาธิคุณไปถือผีสาวเทพารักษ์ต่างๆ ที่น้ำใจดีเปนพหูสูตรนั้น ถึง

¹¹³ พรพรรณ เกิดผล, การเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อเรื่องเสาหลักเมืองสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2325-2535 (วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542), หน้า 17-18.

จะนับถือพระภูมิเจ้าที่เทพารักษ์นั้น ก็ถือเอาแต่โดยจิตคิดว่าเป็นมิตรสหายเป็นที่
 ป้องกันอันตราย มิได้คิดว่าประเสริฐกว่าพระรัตนตยาธิคุณมิได้ แต่เพียงนี้พระ
 ไตรสรณาคมก็ยังมีได้ขาด ที่น้ำใจภักดีไกลจากสดับตรับฟัง ครั้นทุกขบังเกิดมิ
 เพราะกำมของตนแต่หลังมิได้แจ้ง ก็เข้าใจว่าตนถือรัตนตยาธิคุณช่วยไม่ได้ เสีย
 น้ำใจก็ละพระรัตนตยาธิคุณเสีย ไปถือภูมิเทพารักษ์ผีसांगที่ตนถือเห็นว่าประเสริฐ
 กว่าพระรัตนไตรจะนี้ พระไตรสรณาคมก็ขาดเหมือนผู้นั้นหาศึจะมีได้เหนจะไปสู่
 จัตุรกายเที่ยงแท้ ครั้นจะให้ห้ามเสียไม่ให้ถือผีसांगเทพารักษ์ศักสิทธิ์เล่า ก็มีพระ
 พุทธฎีกาตรัสไว้ในปริยหาริยธรรมเจดปรการ อันจะให้บ้านเมืองสมบูรณขึ้นว่า ใน
 สมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้าบำรุงเทพารักษ์ในกรุงเทพมหานครพระมหานครนอก
 กรุงเทพมหานคร...

แต่ซึ่งสารเทพารักษ์อันเอาไม่ทำเป็นเพศนุรุสิ่งใหญ่น้อยต่างๆหญิงชาย
 ขวนกันนับถือ นั้น ทรงพระกรกรุณาให้นักปราชราชบัณฑิตยคณดูในพระไตรปิฎกก็
 มิได้มีหย่าง...อันหนึ่งเป็นที่แขกเมืองนานาประเทศไปมาค้าขายได้เหนจะดูหมิ่นถิ่น
 แคลนกรุงเทพมหานครอันกอบด้วยเกียติยศ จะติเตียนว่ามีควรที่จะนับถือก็มา
 นับถือทำนุบำรุงจะนี้...ห้ามอย่าให้มีเพศนุรุสิ่งอันลามกอับประมคดไว้ในสาร
 เทพารักษ์เป็นอันขาดทีเดียว แลให้ผู้รักษาเมืองผู้รั้งกรมการกำนันพันนายบ้าน ไป
 เกบเอามาเผาไฟเสียจงสิ้น อย่าให้มีอยู่ณะโรงสารบ้านเมืองนิคมเขตประเทศใดๆมี
 ผู้รู้เหนเอาเนื้อความมาว่ากล่าว พิจารณาเป็นสัจจะเอาผู้รักษาเมืองผู้รั้งกรมการ
 และพันนายบ้านและชาวบ้านตำบลประเทศนั้นๆเป็นโทษถึงสิ้นชีวิต..."¹¹⁴

ข้อความที่ปรากฏข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงทัศนคติของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา
 โลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ว่าทรงมีพระทัยยึดมั่นในพุทธศาสนาอย่างยิ่ง แม้ว่าการนับถือผีภูมิอารักษ์
 เจ้าที่จะเป็นความเชื่อที่มีมาแต่ดั้งเดิมก่อนที่ศาสนาจะเข้ามามีบทบาทสำคัญเหนือจิตใจผู้คน หรือ
 แม้แต่ศิวิลิสต์ตัวแทนของศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย อันเป็นศาสนาที่เข้ามามีบทบาทในดินแดน
 เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนที่พุทธศาสนาจะเจริญรุ่งเรืองขึ้น แต่พระองค์ทรงศรัทธาในพุทธศาสนา
 และใช้พุทธศาสนาในการสร้างความมั่นคงให้แก่อาณาจักร จนทำให้เกิดพระราชกำหนดที่เป็นการ
 ลดทอนความเชื่อเดิมในท้องถิ่นและเพิ่มบทบาทความสำคัญทางพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น การเพิ่ม
 อำนาจให้แก่เสาหลักเมืองจึงเป็นวิธีการหนึ่งที่รัตนโกสินทร์จะสามารถควบคุมเมืองประเทศราชที่
 รายรอบได้ ทั้งล้านนา ล้านช้าง กัมพูชา อีกทั้งหัวเมืองมอญต่างๆ สิ่งนี้เองที่น่าจะถือได้ว่าเป็นส่วน

หนึ่งของการก่อกำเนิดความเป็นชนชาติร่วมกันของคนในพื้นที่ต่างๆ อีกทั้งเป็นการเน้นย้ำอำนาจจากศูนย์กลางการปกครองให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น การเน้นย้ำความชอบธรรมทางอำนาจการเมืองของรัตนโกสินทร์จึงแสดงออกด้วยพุทธศาสนา โดยรวมศูนย์กลางความศรัทธาทางศาสนาไว้ ณ กรุงเทพมหานคร สะท้อนให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ทรงเป็นกษัตริย์ที่สมบูรณ์หรือทรงเป็นธรรมิกราชาธิราชที่มีสิทธิธรรมในการครองราชย์ภายใต้ความนำเลื่อมใสในพุทธศาสนา เพื่อให้เป็นที่ยอมรับของผู้คนในอาณาจักรและหัวเมืองประเทศราชต่างๆ โดยการดังกล่าวนี้เป็นวิธีอย่างหนึ่งในการควบคุมคนในอาณาจักรเพื่อจัดระเบียบสังคมให้มีระบบมากยิ่งขึ้น¹¹⁵ ลักษณะการใช้พุทธศาสนาในการควบคุมอำนาจทางการเมืองนี้คล้ายคลึงกับการขยายอำนาจของพระเจ้าอโศกที่มักใช้ เส้า เป็นตัวบอกเขตแดนของอำนาจทางศาสนาที่พระองค์ทรงเผยแพร่ไปถึง สะท้อนให้เห็นว่าการใช้เส้าเพื่อเป็นสัญลักษณ์เนื่องในศาสนาแล้วยังสอดแทรกนัยยะอำนาจทางการเมืองไว้ด้วย ดังเช่นที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ทรงใช้เช่นกันในสมัยต้นรัตนโกสินทร์

กรณีภาคใต้กลับไม่ปรากฏการสร้างเส้ากลางบ้าน การสร้างเส้าหลักเมืองในภาคใต้พบว่าจะมีหลักฐานที่ปรากฏเป็นเอกสารในสมัยต้นรัตนโกสินทร์เป็นสำคัญ การสร้างเส้าประจำเมืองในหัวเมืองภาคใต้เป็นการแผ่อิทธิพลทางอำนาจการเมืองจากรัตนโกสินทร์เช่นเดียวกับเมืองอื่นๆ ที่สะท้อนการรวมศูนย์ทางอำนาจเพื่อแสดงว่ามีความเชื่อร่วมกัน ในกรณีของการสร้างเมืองนครศรีธรรมราชพบว่าหลักฐานเอกสารได้กล่าวถึงความสอดคล้องกับตำนานพระบรมธาตุนครศรีธรรมราชที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเป็นหลัก โดยพูดถึงการเข้ามาของพระทันตธาตุจากลังกา มีการสร้างพระบรมธาตุกลางเมืองเพื่อเป็นที่บรรจุพระทันตธาตุนั้นและสร้างเมืองขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 18¹¹⁶

ความเชื่อหลักของชาวนครศรีธรรมราชในช่วงนั้นที่ปรากฏในหลักฐานเอกสารจะมีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ความเชื่อในเรื่องผีพื้นถิ่นดูจะไม่ได้มีการถูกเอ่ยถึงเลย จนกระทั่งในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่เริ่มพบการสร้างเส้าหลักเมืองในหัวเมืองภาคใต้ ดังเช่น เมืองปัตตานีที่ยินยอมเป็นส่วนหนึ่งของสยามในสมัยรัชกาลที่ 1 และมีการสร้างเส้าหลักเมืองขึ้นในสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 แม้ว่าเมืองปัตตานีเป็นเมืองภายใต้วัฒนธรรมทางศาสนาอิสลาม แต่การสร้างเส้าหลักเมืองภายใต้วัฒนธรรมทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธเป็นการแสดงความชัดเจนอย่างหนึ่งของการรวมตัวขึ้นเป็น ชาติ เดียวกันโดยไม่มีการแบ่งแยกทาง

¹¹⁵ อ่านเพิ่มเติมใน สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมือง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352) (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546).

¹¹⁶ อ่านเพิ่มเติมใน ประทีป ชุมพล, นครศรีธรรมราช ตำนาน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536), หน้า 53-78.

ศาสนาและเชื้อชาติ¹¹⁷ ดังนั้นเสาหลักเมืองในภาคใต้จึงเป็นการแสดงออกอย่างชัดเจนในเรื่องการแผ่อำนาจจากศูนย์กลางที่เหมือนเป็นตัวแทนของอำนาจรัฐมากกว่าอำนาจทางจิตใจ

สิ่งที่จะต้องกล่าวถึงร่วมด้วย คือ ตำนานการสร้างเสาหลักเมือง ที่จากหลักฐานเอกสารในอดีตหลายฉบับระบุถึงการฝังคนใต้หลุมหลักเมืองดังที่ยกตัวอย่างเอกสารบางชิ้นในบทที่ 2 ทั้งเอกสารภายในประเทศและบันทึกของชาวต่างชาติที่เข้ามาในแต่ละสมัย ซึ่งไม่เพียงแต่ในดินแดนไทยเท่านั้นที่พบตำนานการฝังคนเป็นในพิธีกรรมก่อตั้งหลักเมือง แต่พบว่าเรื่องราวดังกล่าวนี้พบในประเทศเพื่อนบ้านด้วย ดังเช่น พม่า เป็นต้น

การฝังคนใต้หลุมหลักเมืองเป็นคำบอกเล่าที่ถูกถ่ายทอดผ่านตัวอักษรที่ถูกบันทึกด้วยคนภายในและนอกอาณาจักร ในสมัยอยุธยาพบว่าหลักฐานเอกสารของชาวต่างชาติที่เข้ามาเยือนอาณาจักรมีข้อความหรือเรื่องเล่าในทิศทางเดียวกันอันเกี่ยวข้องกับการฝังคนทั้งเป็นในพิธีวางฤกษ์ประตูเมือง เสาหลักเมือง ฯลฯ ข้อความดังกล่าวยังปรากฏสืบเนื่องในเอกสารของชาวต่างชาติที่เข้ามาในสมัยรัตนโกสินทร์ สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อในสมัยนั้นที่มีการฝังคนเป็นลงใต้เสาฤกษ์สำหรับสร้างปราสาทราชวัง ประตูเมือง หรือหลักเมือง ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตามข้อความต่างๆ ที่ปรากฏก็ไม่สามารถสืบหาหลักฐานยืนยันข้อเท็จจริงได้ จากบันทึกของชาวต่างชาติอาจสะท้อนให้เห็นถึงความล่าช้าและป่าเถื่อนเพื่อสร้างความชอบธรรมในการครอบครองดินแดนในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคสมัยของการล่าอาณานิคม ข้อความของชาวต่างชาติที่กล่าวถึงการฝังคนทั้งเป็นนี้ไม่ได้พบเพียงเฉพาะในประเทศไทย คือ เมื่อครั้งอังกฤษยึดครองประเทศพม่าซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 ของไทย มีการเขียนถึงสมัยของพระเจ้ามินดงว่าเมื่อครั้งสร้างเมืองมณฑล (พ.ศ. 2396-2421) มีการฝังคนทั้งเป็นเพื่อเป็นผีรักษาเมืองและพระราชวังเป็นจำนวนมากถึง 52 คน¹¹⁸

ตำนานการสร้างเมืองในประเทศไทยเองก็พบว่ามีข้อความที่เกี่ยวข้องกับการฝังคนเป็นใต้หลุมหลักเมือง ทั้งจังหวัดภูเก็ต จังหวัดกำแพงเพชร จังหวัดสระแก้ว ฯลฯ ซึ่งการสร้างเสาหลักเมืองในจังหวัดต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ หากมองย้อนกลับไปในเรื่องความเข้มข้นทางพุทธศาสนาที่รัชกาลที่ 1 ทรงใช้เพื่อสร้างความมั่นคงของอาณาจักรและใช้ในการจัดระบบระเบียบทางสังคม ดูจะขัดแย้งกันกับตำนานของแต่ละจังหวัดทั้งหลาย เป็นที่น่าสังเกตว่าในสมัยรัชกาลที่ 1 จะมีการประกอบพิธีกรรมการฝังอาถรรพ์เมืองตามตำราพระราชพิธีนครฐาน ซึ่งไม่มีการใช้คนเป็นสิ่งสังเวยแต่อย่างใด รวมทั้งยังทรงออกกฎว่าการสร้างเสาหลักเมืองในหัวเมืองต่างๆ จะต้องได้รับอนุญาตจากกรุงเทพมหานครอันเป็นศูนย์กลางเท่านั้น และจะเป็นผู้จัดส่งผู้ประกอบพิธีกรรมและ

¹¹⁷ วรลักษณ์ ฝ่องสุขสวัสดิ์, หลักเมือง หลักชัยแห่งราชอาณาจักร (กรุงเทพฯ : บ้านหนังสือโกสินทร์, 2551),

¹¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 157-159.

สิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นในพิธีกรรมไปยังเมืองต่างๆที่จะสร้างเสาหลักเมือง¹¹⁹ การเขียนตำนานเมืองให้เกี่ยวโยงกับการฝังคนเป็นจึงอาจเพียงพอเพื่อสร้างฐานความศักดิ์สิทธิ์ให้มีมากยิ่งขึ้นก็เป็นได้

จากข้อมูลและการวิเคราะห์ข้างต้น สามารถสรุปได้ว่าการสร้างเสาหลักเมืองถูกสร้างขึ้นบนพื้นฐานความเชื่อพื้นถิ่น ผสมผสานกับวัฒนธรรมทางศาสนาที่เข้ามามีบทบาทในภายหลัง ซึ่งเสาหลักเมืองคือตัวแทนของความเป็นศูนย์กลางอำนาจศักดิ์สิทธิ์ เชื่อมโยงเดียวกับเสากลางบ้านในชุมชนพื้นถิ่นต่างๆ ความเชื่อในเรื่องการเป็นศูนย์กลางอำนาจดังกล่าวนี้ถูกสะท้อนออกมาในรูปแบบของ เสา อาจต่างกันในแต่ละวัฒนธรรมทางด้านพิธีกรรมและความเชื่อ ทั้งวัฒนธรรมพื้นถิ่นและคติศูนย์กลางจักรวาลในทางศาสนา ทว่าด้วยสังคมที่ซับซ้อนขึ้นอีกทั้งบทบาทของวัฒนธรรมทางศาสนา ทำให้ตัวตนความเชื่อพื้นถิ่นถูกผนวกเข้ากับคติทางศาสนาและพัฒนาความศักดิ์สิทธิ์ให้มีมากยิ่งขึ้น ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวแฝงไปด้วยนัยยะของอำนาจทางการเมืองที่ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ใช้พุทธศาสนาในการจัดระบบระเบียบทางสังคมและสร้างความเป็นรัฐชาติ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

¹¹⁹

สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมือง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352) (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546), หน้า 54-55.

บทที่ 5

สรุป

เสาหลักเมืองในปัจจุบันถูกสร้างขึ้นบนพื้นฐานความคิดในเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติที่มีความศักดิ์สิทธิ์อันสามารถให้คุณและโทษต่อบ้านเมืองได้ ซึ่งความเชื่อเรื่อง ผี เป็นความเชื่อพื้นฐานที่ก่อให้เกิดประเพณีและวัฒนธรรมร่วมกันของคนในชุมชน โดยในวัฒนธรรมพื้นถิ่นมีความเชื่อเรื่องการนับถือผีมาก่อนแล้วในแต่ละชุมชนที่อยู่ในภูมิภาคต่างๆ คนในชุมชนเหล่านี้มีความเชื่อที่สะท้อนออกมาในรูปแบบของพิธีกรรมที่แตกต่างกัน ซึ่งพิธีกรรมที่แตกต่างเหล่านั้นบ่งชี้ถึงความเชื่ออันเป็นศูนย์รวมจิตใจหลักของคนในชุมชนที่มีมาแต่เดิม

จนกระทั่งเมื่อมีการรับเอาความคิดทางศาสนาเข้ามายังดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คติความเชื่อทางศาสนามีผลอย่างยิ่งต่อระบบความคิดที่มีอยู่เดิมของคนในชุมชน ความเชื่อทั้งในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธนั้นมีความคล้ายคลึงกับความเชื่อเดิมในท้องถิ่นเดิมอยู่หลายประการ อย่างหนึ่งที่ถูกนำมาประยุกต์รวมเข้ากับความเชื่อเดิมที่มีอยู่ คือ คติในเรื่องความเป็นศูนย์กลางจักรวาลหรือเขาพระสุเมรุ ซึ่งในชุมชนท้องถิ่นมีระบบความคิดในเรื่องศูนย์กลางชุมชนอยู่ก่อนแล้ว เมื่อวัฒนธรรมทางศาสนาที่เข้ามามีระบบความคิดที่คล้ายคลึงกันย่อมทำให้เกิดการผสมผสานและพัฒนาความสำคัญขึ้น

ก่อนที่จะมีการสร้างเสาหลักเมืองดังเช่นในปัจจุบันนี้ คนในชุมชนพื้นถิ่นแต่ละท้องถิ่นที่จะสร้างเสากลางชุมชนขึ้น อันเรียกว่า เสากลางบ้าน ใจบ้าน บือบ้าน เสาสะกาง ฯลฯ การสร้างเสากลางชุมชนสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องผีเจ้าที่เป็นสำคัญ คือ ก่อนจะสร้างชุมชนขึ้น ณ ที่ใดจะต้องเช่นสำรวจสักการะผีที่สถิตอยู่ในพื้นที่นั้นๆ เสียก่อนเพื่อความร่มเย็นเป็นสุขของคนในหมู่บ้าน และเมื่อความซับซ้อนทางสังคมมีมากยิ่งขึ้นประกอบกับวัฒนธรรมทางศาสนามีบทบาทสำคัญต่อชุมชนที่ขยายขนาด ทำให้การสร้างเสากลางชุมชนถูกยกระดับความสำคัญและเกิดการประกอบพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับศาสนาแต่ทว่าไม่ได้ละทิ้งความเชื่อเดิมในเรื่องผีเจ้าที่ โดยผีเจ้าที่ถูกยกระดับให้เป็นเจ้าพ่อหลักเมืองคุ้มครองครอบคลุมนำทั้งอาณาบริเวณของเมือง หรือในด้านพิธีกรรมที่มักลงเสาหลักเมืองเมื่อแรกสร้างเมืองดังเช่นการวางเสากลางชุมชนครั้งแรกลงหลักปักฐานหมู่บ้าน

การสร้างเสาหลักเมืองเป็นการยกระดับเมืองให้มีความศักดิ์สิทธิ์เฉกเช่นเขาพระสุเมรุ และเป็นการแสดงออกถึงความเชื่อที่มีร่วมกันของคนในรัฐ อีกทั้งยังเป็นการสร้างฐานอำนาจทางสังคม

อย่างหนึ่งในสมัยต้นรัตนโกสินทร์เพื่อแสดงออกความเชื่อในทิศทางเดียวกันทั้งศูนย์กลางอำนาจและหัวเมืองต่างๆ และอีกนัยยะหนึ่งเป็นการรวบรวมอำนาจทางการเมืองโดยใช้ศาสนาพุทธเป็นสื่อ

ไม่ว่าเสาหลักเมืองจะมีที่มาและความสำคัญอย่างไรในอดีต แต่ในปัจจุบันพบว่าเสาหลักเมืองคือสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งของคนในชุมชน การเคารพบูชาเสาหลักเมืองดูจะไม่ใช่วิธีเรื่องไกลตัวอีกต่อไป โดยหลักเมืองไม่ใช่เพียงแค่เสาที่สะท้อนความเชื่อที่มีร่วมกันของคนในชุมชน แต่ทว่าเป็นการแสดงออกถึงพื้นฐานทางความคิดของความเป็นรัฐชาติ อีกทั้งเป็นตัวแทนสำคัญที่อธิบายภาพรวมความเชื่อของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดีว่าความเชื่อในเรื่องผี ศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ ถูกผสมผสานและมีตัวตนอยู่ในสังคมไทยอย่างกลมกลืนและไม่สามารถแยกออกจากกันได้เลย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บรรณานุกรม

กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2. กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2505.

กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5. กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2506.

คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวง
ประเสริฐอักษรนิติ์. พระนคร : คลังวิทยา, 2507.

คึกฤทธิ์ ปราโมช. เรื่องของลัทธิและนิกาย. กรุงเทพฯ : สยามรัฐ, 2531.

จันทบูรณ์ สุทธิ และทวี จตุรพฤกษ์. “ลัทธิ : พิธีกรรมและความอยู่รอด”. ขำวสารสถาบันวิจัย
ชาวเขา. ฉบับพิเศษ. ครอบคลุม 30 ปี สถาบันวิจัยชาวเขา (21 ตุลาคม 2538) : หน้า 1-11.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. พงศาวดารแห่งประเทศไทยลาว คือ หลวงพระบาง, เวียงจันทน์ เมืองพวน
และจำปาสัก. มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนคริน
ทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2530.

จัตรงกษ ศรีวัฒนสาร. การพระราชพิธีสิบสองเดือนในจิตรกรรมฝาผนังวัดราชประดิษฐสถิต
มหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546.

ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์. พระหลักเมือง. กรุงเทพฯ : องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกในพระบรม
ราชูปถัมภ์, 2525.

เฉลิม พงศ์อาจารย์. ประวัติศาสตร์อินเดีย. กรุงเทพฯ : โครงการตำรา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิ
โรฒ พิษณุโลก, 2523.

ชาક્ข์ ดุมาเชย์. ย้อนรอยอารยะเมืองพระนคร. แปลโดย วีระ ธีรภัทร. กรุงเทพฯ : อมรินทร์,
2548.

ฐรัตน์ ชัยมงคล. “ประเพณีบูชา : เสาอินทขิล”. วัฒนธรรมไทย. ปีที่ 23. ฉบับที่ 1 (มกราคม 2527)
: หน้า 71-75.

ฐลธิ์ ฐาติ. “ลัทธิ แม่แจ่ม : ร่องรอยการผลิตในอดีตซึ่งหลงเหลือในปัจจุบัน”. ศิลปวัฒนธรรม. ปี
ที่ 9. ฉบับที่ 8 (มิถุนายน 2531) : หน้า 46-56.

ณัฐวี ทศรัฐ. “พิธีเลี้ยงผีหมู่บ้านของชาวละว้า : บ้านช่างหม้อ อ. แม่เสียว”. ภาษาและ
วัฒนธรรม. ปีที่ 15. ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน 2539) : หน้า 51-57.

ไตรภูมิภดา หรือ ไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์พญาสิทธิไทย ฉบับตรวจสอบชำระใหม่.
กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2517.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 1. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2503.

_____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2411. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2477.

“ทำไมวัดมอญต้องมีเส้าหงส์”. สารคดี. ปีที่ 17. ฉบับที่ 195 (พฤษภาคม 2544) : หน้า 6.

ธนจรรย์ สุระมณี. “ลัทธิลี้ลับผีลาดเส้าสะกั”. ข่าวสารสถาบันวิจัยชาวเขา. ปีที่ 18. ฉบับที่ 3,4 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2537) : หน้า 68-80.

ธาดา สุทธิธรรม. “ภูมิที่ตั้งอโรคยศาลา : ความสัมพันธ์กับบริบททางผังเมือง”. เมืองโบราณ. ปีที่ 30. ฉบับที่ 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2547) : หน้า 55-67.

ธีรภาพ โลหิตกุล. ชายชรา กับ บ่วงกรรมและคำสาป นครวัด นครธม. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : แพร่สำนักพิมพ์, 2548.

เนตรนิมิต. ดำนานอีสาน 1,500 ปี และวิกรรมทุ่งสัมฤทธิ์. นครราชสีมา : มิตรภาพการพิมพ์, 2535.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. ชาวเขาในไทย. พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2506.

ประชากรจักรจักร, พระยา. พงศาวดารโยนก. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2516.

ประทีป ชุมพล. นครศรีธรรมราช ดำนาน โบราณคดี ประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536.

ประพัฒน์ ตรีนรงค์. “พระราชพิธีมัยยมกรรม.” ศิลปากร. ปีที่ 24. เล่ม 2 (พฤษภาคม 2523) : หน้า 34-41.

ปาริสุทธิ์ สาริกะวณิช. “ชีวิต จิตวิญญาณ และพิธีกรรมของชาวลัวะบ้านกอกน้อย”. เมืองโบราณ. ปีที่ 27. ฉบับที่ 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2544) : หน้า 95-103.

ผาสุข อินทราวุธ. พุทธศาสนาและประติมานวิทยา. กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530.

_____. ศาสนาฮินดูและประติมานวิทยา. กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2520.

พรพรรณ เกิดผล. การเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อเรื่องเส้าหลักเมืองสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2325-2535. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.

พรพิมล เสนะวงศ์. “เมืองพระนคร : การพัฒนาเมืองตามระบบเทวราช”. ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ 6. ฉบับที่ 2 (ธันวาคม 2527), หน้า 104-111.

พระคลัง (หน), เจ้าพระยา. ราชธานีราช. พิมพ์ครั้งที่ 11. พระนคร : แพร์พิตยา, 2515.

เพ็ญศรี ดูก และคนอื่นๆ. วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. เที้ยวเมืองพระร่วง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2519.

มงเซญอร์ ปาลเลกัวซ์. เล่าเรื่องกรุงสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ศรีปัญญา, 2549.

“มีแต่พุทธกับพราหมณ์ไม่มีผี”. ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ 23. ฉบับที่ 8 (มิถุนายน 2545) : หน้า 32.

ยอร์ช เซเดส์. เมืองพระนคร นครวัด นครธม. แปลโดย ปราณี วงษ์เทศ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มติชน, 2535.

รังสรรค์ จันต๊ะ. “เค้านบ้าน เค้านี่ เลื้อบ้าน เลื้อเมือง : ระบบครอบครัวและการจัดองค์กรชุมชนในเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน”. เมืองโบราณ. ปีที่ 33. ฉบับที่ 1 (มกราคม-มีนาคม 2550) : หน้า 32-46.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, 2546.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. ปราสาทขอมในดินแดนไทย ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ ศิลปะ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มติชน, 2551.

วรชาติ มีชูบท. ย้อนอดีตล้านนา ดอน รวมเรื่องน่ารู้จากแผนที่เมืองนครเชียงใหม่. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.

วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์. หลักเมือง หลักชัยแห่งราชอาณาจักร. กรุงเทพฯ : บ้านหนังสือโกสินทร์, 2551.

วัชร ฐสิทธิ์. การถ่ายทอดวัฒนธรรมการนับถือผีบรรพบุรุษของชาวมอญ (รามัญ) : กรณีศึกษาชุมชนชาวมอญบ้านคงคาเหนือ หมู่ 3 ต. คลองตากค อ. โพธาราม จ. ราชบุรี. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาชนบทศึกษาและการพัฒนา สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2503.

วิมลพรรณ ปิตร์วัชชัย. ฮีตสิบสอง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาชน, 2516.

วิโรฒ ศรีสุโร และคนอื่นๆ. “หลากภูมิธรรม นฤมิตรมอีสาน” สถาปัตยกรรมอีสาน. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2540.

_____. ธาตุอีสาน. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้า, 2539.

_____. สิมอีสาน. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้า, 2536.

ศรีศักร วัลลิโภดม. “การถือผีในเมืองไทย”. ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ 5. ฉบับที่ 4 (กุมภาพันธ์ 2527) :
หน้า 6-17.

ศาสนพิธีทั่วไป. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., ม.ป.ป.

ศิลปากร, กรม. จารึกในประเทศไทย เล่ม 1. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529.

_____. ทะเบียนโบราณสถานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เล่ม 1. กรุงเทพฯ : กอง
โบราณคดี กรมศิลปากร, 2529.

_____. ประชุมพงสาวดาร เล่ม 45 (ประชุมพงสาวดารภาคที่ 71 (ต่อ)-73) พงสาวดาร
ละแวก (ต่อ) พงสาวดารเขมรอย่างย่อ ราชพงสาวดารญวน ตำนานเมืองสุวรรณโค
คำ ทำเนียบข้าราชการนครศรีธรรมราชครั้งรัชกาลที่ 2. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุ
สภา, 2512.

ส. พลายน้อย. “พิธีฝังคนทั้งเป็นในหลุมหลักเมือง”. สารคดี. ปีที่ 16. ฉบับที่ 190 (ธันวาคม 2543) :
หน้า 121.

_____. จารึกจากอดีต. พระนคร : ก้าวหน้า, 2502.

สงวน โชติสุขรัตน์, ประเพณีไทยภาคเหนือ. พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2512.

สันติพงษ์ ช่างเผือก. “สะแกง เสาแห่งจิตวิญญาณใจกลางถนนรัชช”. ไชยศาสตร์. ปีที่ 12. ฉบับที่
138 (ตุลาคม 2538) : หน้า 122-131.

สายชล สัตยานุรักษ์. พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมือง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352). กรุงเทพฯ : มติชน, 2546.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ “เครือญาติ” มอญลุ่มน้ำแม่กลอง. กรุงเทพฯ : มติชน,
2547.

_____. พระเมรุ ทำไม? มาจากไหน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : กองทุนเผยแพร่ความรู้สู่
สาธารณะ, 2551.

สุภัทรวดี ดิศกุล, หม่อมเจ้า. ศิลปะขอม. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547.

_____. ศิลปะอินเดีย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527.

หลักเมือง หลักชัย หลักใจ ประชาชน : ศาลหลักเมืองจังหวัดอ่างทอง. อ่างทอง : วรศิลป์การ
พิมพ์, 2534.

อลิสรา รามโกมุท. เกาะเกร็ด : วิถีชีวิตชุมชนมอญริมน้ำเจ้าพระยา. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรม
และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2542.

อระโห โอบิมา. ชีวิต พิธีกรรมและเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของคนมอญในเมืองไทย
กรณีศึกษาในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี. วิทยานิพนธ์ สังคมวิทยาและ

มานุษยวิทยามหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536.

อัมพร จิรัฐติกร. “รำลึกพิธีขึ้นเสาสะพานแห่งชุมชนลัวะ”. ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ 17. ฉบับที่ 5
(มีนาคม 2539) : หน้า 132-139.

อิสริย์ ธีรเดช. “ประวัติความเป็นมาโดยสังเขปเนื้อหาและข้อสังเกตบางประการจากตำนานเมือง
สุวรรณโคมคำ ราชวงศ์ปกรณ และพงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมือง
ลำพูนไชย”. ศิลปากร. ปีที่ 48. ฉบับที่ 5 (กันยายน-ตุลาคม 2548) : หน้า 71-79.

อุไร สิงห์ไพบูลย์พร. อารามหลวงที่สำคัญและวัดประจำรัชกาล. กรุงเทพฯ : ศูรสภา, 2542.

เอเดรียน สนอกดกราส, สัญลักษณ์แห่งพระสอุป. แปลโดย ภัทรพร สิริกาญจน. กรุงเทพฯ :
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537.

Mookerji, Radhakumud. Asoka. Delhi : Motilal Banarsidass, 1972.

Wales, Horace Geoffrey Quaritch. Siamese State Ceremonies : Their History and
Function. London : Bernard Quaritch, 1931.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์